

IRODALMI SZEMLE

LXVIII ■ 2025 ■ 6

23.6
2019

- ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
- LXVIII. ÉVFOLYAM
- ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ:
DOBOS LÁSZLÓ
- FŐSZERKESZTŐ:
NAGY CSILLA
(CSILLESTER@GMAIL.COM)
- SZERKESZTŐK/LEKTOROK:
JUHÁSZ TIBOR
(1JUHASZTIBOR1@GMAIL.COM)
NÉMETH ZOLTÁN
(NEMETX@GMAIL.COM)
PLONICKY TAMÁS (MAGAZIN)
(PLONICKY.TAMAS@GMAIL.COM)
- LAPTERV ÉS TÖRDELÉS:
GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA
- KÉPSZERKESZTŐ:
GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA
- KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
- FŐMUNKATÁRSÁK:
CSANDA GÁBOR, **GREDEL LAJOS**,
N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ,
TÓZSÉR ÁRPÁD
- SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA,
DARVASI FERENC, NAGY HAJNAL CSILLA,
SZALAY ZOLTÁN
- A SZERKESZTŐSÉG POSTACÍME:
SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET,
P.O.BOX 28, 931 03 ŠAMORÍN 3
- ISSN 1336-5088
- WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
- FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
- IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

LAPSZÁMUNKAT PAPP IDA ZSUZSANNA ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

PAPP IDA ZSUZSANNA (Somogyi Zsuzsanna) Budapesten született 1998-ban, jelenleg Pozsonyban él és alkot, a Kontur Magazin képzőművészeti online platform szerkesztője. Alkotói attitűdjére a kutató-kísérletező szemlélet a jellemző, kedveli a műfaji és médiumbeli határok elmosását. Témáiban a globális jelenségeket kapcsolja össze a személyes megéléssel: foglalkozik az ember és természet kapcsolatával, a kelet-európai és női identitás kérdéseivel, transzgenerációs traumákkal és a vizuális és szellemi örökség problematikájával. A több-rétegűség, a transzparencia, az idő- és valóság-rétegek gondolati és anyagi szinten is meghatározó elemei munkáinak, emiatt szívesen alkalmazza a montázs-kollázs technikákat.

A CÍMLAPON: ÁRNYAK, METAMORPHOSIS CIKLUS,
30x40 cm, DIGITÁLIS FOTÓ, 2023

- 3 LÁZÁR KINGA: AMENNYIT ERRŐL ÉRDEMES; EGY BÁRÁNY;
A HARMADIK ÉNEK; SYRUPLANDS (VERSEK)
- 10 GUŽÁK AVARKA KLAUDIA: SZAMSZÁRA (RÉSZLET) A GURUK KORA;
A HALÁL KORA (VERSEK)
- 13 N. TÓTH ANIKÓ: FORGÁCS MIKLÓS DRÁMÁINAK TRANSZKULTURALIZ-
MUSA (TANULMÁNY)
- 25 FORGÁCS MIKLÓS: A HÁROMSZÖG SZÉTSZERELÉSE; TÁV;
NAGYBREHM-SIMOGATÓ (VERSEK)
- 29 SAJÓ LÁSZLÓ: PIETER BRUEGEL: A HALÁL DIADALA (PRÓZAVERS)
- 34 BORDÁS MÁTÉ: VARIÁCIÓK EMBERRE. HUMANIZMUS-ANTROPOCENT-
RIZMUS-POSZTHUMANIZMUS-POSZTANTROPOCENTRIZMUS:
FOGALMI RELÁCIÓK A POSZTHUMÁN DISKURZUS VONATKOZÁSÁBAN
(TANULMÁNY)
- 50 DOMINIK DÁN: CSOMÓ (REGÉNYRÉSZLET, PÉNZES TÍMEA FORDÍTÁSA)
- 53 KENZIE ALLEN: SZERELMES DAL A VÉGZETÜNKHÖZ; MELYBEN ÉN
LESZEK (FÖLDANYA) (VERSEK, GYUKICS GÁBOR FORDÍTÁSAI)
- 56 BORBÍRÓ ALETTA: „MEGEREDT ITT A NYELV, AMOTT BEZÁRULTAK
KAPUK”. MULTIKULTURALIZMUS, TRANSZKULTURALIZMUS ÉS TÖBB-
NYELVŰSÉG AZAHRIAH ZENÉJÉBEN (TANULMÁNY)
- 70 MOLNÁR T. ESZTER: OYUYO. KIÜRÍTÉSI GYAKORLATOK (PRÓZA)
- 75 CSABAI LÁSZLÓ: VISSZASZÁMLÁLÁS (PRÓZA)
- 80 HORNYÁK TIBOR: HIÁNYZÓK; PLASZTIKJÉZUS; SZÓKIRAKÓ (PRÓZA)
- 86 LÁGY KORNÉL: JÓL SIKERÜL A BEILLESZKEDÉS;
SZORONGÁSNAPLÓ I. (VERSEK)
- 90 ZSIRAI LÁSZLÓ: MIKOR JUTUNK EL PANCSIKÁBA? (PRÓZA)
- 93 BARTALOS TÓTH IVETA: ALZSBETKA. LÁTHATATLAN
(TÁRCANOVELLA)

■ KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET“
■ (EV 245/23/PP), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
■ A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG
KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

 **KULT
MINOR**
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

■ MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM) ■ LEKTOROK / RECENZENTI: ANIKÓ N. TÓTH (UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE), MAGDALENA ROGUSKA-NÉMETH (VARŠAVSKÁ UNIVERZITA)

■ JÚN/2025 ■ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET“ ■ (EV 245/23/PP). ■ SPOLOK IRODALMI SZEMLÉ EGYESÜLET ■ ŠÉFREDAKTOR: CSILLA NAGY ■ REDAKTORI/RECENZENTI: TIBOR JUHÁSZ, ZOLTÁN NÉMETH ■ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ■ VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ■ JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ■ ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 28, 931 03 ŠAMORÍN 3. ■ ISSN 1336-5088. ■ WEB: [HTTP://WWW.IRODALMISZEMLA.SK](http://www.irodalmiszemle.sk) ■ ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ■ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ■ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ■ PARTNER: SPOLOK IRODALMI SZEMLÉ EGYESÜLET ■ VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE)

BEZÁRVA, METAMORPHOSIS CIKLUS, DIGITÁLIS FOTOMONTÁZS, 2023

LÁZÁR KINGA

AMENNYIT ERRŐL ÉRDEMES

a kölykök ott születtek a szentgyörgyi blokkok közt,
aki látta őket, azt írta, a sugás mögött alszanak egy autó alatt.
valaki gazdát keresett nekik egy facebook-csoportban.
a szuka nagyokat nyelt, lépcsőházakba húzódott,
kiselejtezett könnyezőpálmáról itta le a vízcseppeket.

a szeretetről beszéltünk mindeközben, hogy minek van súlya,
meg mi az, ami tartós lehet, mi a kilakoltatás, mi a bent égés rizikója.
mennyivel könnyebb azon gondolkodni,
hogy melyik levest mivel kellene savanyítani.

a szuka vicsorgott az öregre,
nyálcseppek csorognak a kőre,
sötétkék gumipapucs csoszog a folyosón.
mindezek csak hangok,
a blokk előtt azonosította be a biciklisfutár,
de a bundájából áradó szag,
meg a lábsurló előtt szétmaszatolt húgyfolt volt az,
ami végül elárulta.

például hogyha megszeretném ezt a farkast,
annak ellenére, hogy eddig csak sovány macskakölykökről gondoskodtam,
dühítene, hogyha makacskodna,
ha nem ismerné a hozzám tartozás mozdulatait.
ha könnyen bánnék vele,
úgy tartanám: nincsen jelleme.

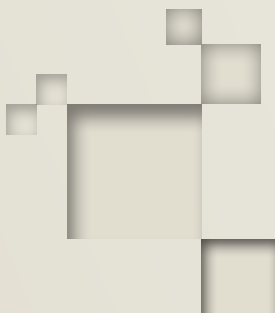
mindez még a tavasszal történt,
és Szentgyörgyre sem járok sűrűn,
de K. a Szemerján, a kertek között látott egy nagy,
szürke kutyát,
mondtam neki, hogy persze, bejárnak most a farkasok,
olvastam én is, bár szkeptikus vagyok.
hogy mi igaz ebből,
végül is mindegy,
ugyanennyit érdemes szót ejteni ecetről,
paradicsomról,
lépcsőházak szobanövényeiről is.

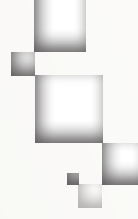
EGY BÁRÁNY

szinthia a szobáig rohan,
a folyosón sárgás olajpöttyöket húz kislánycipő csíkokká.
egy bárány ül a szobaablak alatt,
mellette háromlábú hokedli, piros cipőfűző.
eddig tart a történet, minden más csak díszlet,
szinthia, a folyosó, az olajpöttyök.
mire a bárány táncolni kezd, a gyerekszobában leoltják a villanyt.

hogy most itt áll szinthia, piros melltartóban,
fehér harisnyában, nem kétlem;
amit a bárányról mesél, hazugság.
meg abszurd is, nem beszélve arról,
hogy teljesen érthetetlen,
hogy mi a szerepe az olajnak a történetben.

nem tudom, hogy honnan csöpögött – ennyi a válasz,
s azt sem, hogy honnan jött a bárány.
közben leveszi a harisnyát, összehajtja.
nincs itt helye ennek,
hogy ő a konyhában így és ilyeneket beszél,
meg épp egy bárányról –
csapról iszom, mire elindulna,
ecettel súrolom a nyomát.

A HARMADIK ÉNEK

egy kisboltban értem meg azt,
ami a két vaj közötti dilemmát feloldani hivatott,
hogy Rémusz igazából miért nem lett apa.

a szeretője képe homályos,
legalábbis csak annyi tiszta,
hogy ő az, aki beszél,
(ahogy néha belőlem sem marad több zörejeknél: motorzúgás, a hideg és a meleg víz
csorgása közti különbség, meg ahogy egy kibomlott cérna lángra kap)
ha létezne, talán agancssal a fején indulna útnak,
(hűen azokhoz, akik az erdőbe lépve prédává lettek,
de nem feledkeztek meg szépnek, méltónak lenni),
vagy szótlannul érkezne haza, megtörölni a hokedliket,
lesúrolni a madárszart a párkányokról.
ő nem szült neki, ez világos,
később azt mondja, hogy más igen:
szép, felelőtlen lányokat.

már egy padon kucorgom, mire számba veszem a nőket:
festett szeműek, magasak, öregek,
fecsegők, némák,
tudatlanok, buják,
meztelenek, olvasottak, rongyosak,
taszítanak és nem tudok nem hozzájuk érni.
Rémusz nem lesz apa,
mindegy, hogy ezek a nők szoptatnak vagy sem,
hogy csecsemőik ikreként egy ritmusban barnulnak,
a tisztaszoba csendjét
nem váltja fel gyermeksírás.

s amíg a padon ülök, az üzletből hazafelé,
arra gondolok:
én voltam, aki nem szült neked, Rémusz,
nincs szó ezekről a szép, sovány,
rongyos, gyerekcsípőjű,
hosszúkörmű, melegbőrű lányokról,
akikről annyit beszéltem,
mindez csak az én mulasztásom lehet.
s a petefészkem
két óriási egysejtű, könnyű,
kiszáradt maradványa,
törékeny és fehér.
minden, amit a köldökzsinórba fűzött
rézkarikáról mondok, hazugság.

elbántam veled, Rémusz,
(aztán hogy egyik vaj, vagy a másik,
igazából mindegy volt,
sózott vagy sótlan, már a pad előtt eldöntetett)
farkasanyák erényeit
én vagyok, aki nem ismerheti.

SYRUPLANDS

meg kéne írni valakinek
azoknak a lányoknak a dalát,
akik egy matiz hátsóülésén kucorognak
(az utcai világítástól távol,
bekötőutakon, tavak mellett,
sekély patak közepén,
a hólepte építkezéseken),
hogy ki-ki otthon aztán
gondolhasson a saját szentjeire,
a madárcsontú szüzekre,
turkált, szaténpaplanokban.

*ha nincs semmi, ami maradna,
az ég vörösre vált: csontos ujjak szelik,
a tiétek vagyok, és nincs semmi,
amit ne tudnék megrágni,
semmi, amit a kezek szagáról ne ismernék fel.*

valakinek meg kéne írnia azt,
ahogy Kisasszony-kápolna ajtajának dőlnek,
hárman egy szálra gyűjtanak,
a szédülés kegyes: rózsaszín és vakolatízű.

ha nem marad semmi, a tenyeretekre emlékszem,

a nyálra, a kapucnikra, a félelemre,
a teniszcipős prófétára
(katolikusnak keresztelték,
apokalipsziszról beszél).
a lányok félnek:
piknikmező, lucernaföld,

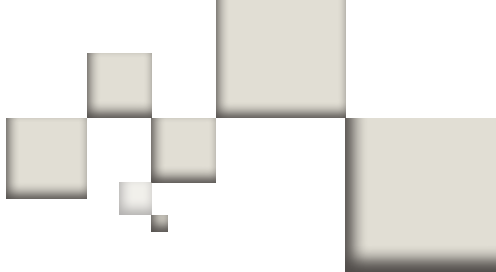
*az ég mire vált? a tiétek vagyok,
itt nincs semmi, messze tejfolt,
szívköd, csillaghullás, barátszemű novíciák,
kilocsolt savó a tejút,
vörös köveken számolok.*

aztán ebből is mi marad:
minden kápolna ajtaján egyforma fakereszt,
szagok, csomós szempillák nyoma párnán,
rózsaszínre festett nyelvek,
csókolózás tejfogakkal.

MAJOMARC, METAMORPHOSIS CIKLUS, ANALÓG FOTOMONTÁZS, 2023

GUŽÁK AVARKA KLAUDIA

SZAMSZÁRA

(RÉSZLET)

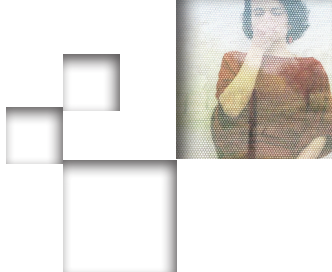
A GURUK KORA

Nahran guru, Cobra guru és Avarka guru
felbukkannak a víz alól,
az előbb még halak voltak,
most kimásznak a partra.

Valamin vitatkoztak,
vagyis nem,
valamit játszottak.

A játéknak nem voltak szabályai,
akkor találták ki.
A játék a játék volt maga.

...

A jósom egy kék gyík.
Egy szikla alatt lakik.
Van egy macskája,
aki kisebb, mint ő.
Egyszer megemlítettem neki, hogy
ez a legkisebb macska,
akit valaha láttam.
Furcsán néztek rám mindketten.

Nem jósol,
teát ad.
Elalvásra, ébredésre,
gyomorpanaszokra,
női panaszokra,
panaszokra.

Időjárást szokott megjósolni,
azt, hogy esni fog.

Mondanám, hogy ez Anglia, itt mindig esik,
de nem szeretnék megint
az értetlen tekintetük kereszttüzeiben lenni.

Egyébként is igaza van. Esni fog. Mindig esik.

A HALÁL KORA

„Aki halállal él, az halállal hal,
és nem épít neki párja Taj Mahal.”
Cobra guru

Húzol egy kártyát, mosolyogsz.
Nyertél.
Most jövök rá,
Hogy én még a szabályokkal sem voltam tisztában.
Kezeidbe temeted az arcom,
én meg belezuhanok a két tenyered közti szakadékba.
Várok.
Addig maradok ott, amíg valaki meg nem kérdi,
főzünk e vacsorát?

...

Hullám vagyok,
követ csiszolok a parton simára.
Ez akartam lenni,
vagy egy nagy takaró.

...

Nem félek többé
Nem félek a haláltól
Nem félek a haláltól
Nem félek a haláltól
Nem félek
Nem félek
Nem

FORGÁCS MIKLÓS DRÁMÁINAK TRANSZKULTURALIZMUSA

„Na začiatku je vždy monumentalita poznámkového materiálu.
Na konci sú vždy obrysy človeka.
Uprostred je boj asertívnych a submisívnych slov.”¹

„Az elején mindig a jegyzetanyag monumentalitása.
A végén mindig az ember körvonalai.
Középen az asszertív és szubmisszív szavak harca.”
(Forgács Miklós)

BEVEZETŐ

Ha statisztikát készítenénk az irodalmi műfajokról, bizonyára drámákból lenne a legkevesebb. A dráma- és színháztörténeti szakirodalom gyakran tér ki arra, hogy a magyar irodalomban például szinte mostohagyermeknek számítanak a drámai műfajok. Kortárs viszonylatban is kétséges vállalkozás alapvetően színházi bemutatásra szánt szöveget írni, hacsak nem kifejezetten megrendelésre. Az olvasási szokások radikális átalakulása miatt feltételezhetjük, hogy drámai szövegek olvasására nagyon kevesen szánják rá magukat. Ha szűkítjük a szűrőket, a szlovákiai magyar dráma esetében (most ne menjünk bele ennek a fogalomnak a tisztázásába) még rosszabb statisztikai eredményeket kapnánk (bár az utóbbi időben rendszeres drámapályázatokkal igyekeznek ezen lendíteni). De biztosak lehetünk benne, hogy a szlovákiai magyar szerző által írt szlovák nyelvű drámák száma elenyésző. Egy szerzőről azonban, akinek ilyen irányú alkotótevékenysége komoly reputációra tett szert, biztosan tudunk.

A DRÁMASZERZŐ PÁLYAÍVE

Forgács Miklósról van szó, aki 1973-ban született Ipolyságon, a lévai magyar alapiskola és az ipolysági magyar gimnázium elvégzése után a Pozsonyi Zeneművészeti Főiskolán (Vysoká škola múzických umení) 1996-ban szerzett diplomát színházrendező szakon. 1996-tól 2004-ig szabadúszó dramaturgként és rendezőként dolgozott. 2004-től 2012-ig az Új Szó napilap regionális tudósítója és kulturális újságírója volt. 2012 óta a kassai Thália Színház dramaturg-

1 FORGÁCS Miklós, *Mŕtvy dramatik – najlepši dramatik* (A halott dramaturg a legjobb dramaturg). *Dielňa drámy s Miklósom Forgácsom* (Drámaműhely Forgács Miklóssal), <https://www.scenickazatva.eu/2022/dielna-dramy-s-miklosom-forgacsom/>

ja. Kétnyelvű szerző, anyanyelvén két verseskötetet jegyez (*Latex búslakodó*, Kalligram, 2019; *Kezdő bestiák*, Kalligram, 2023), többnyire meghívásos pályázatra és felkérésre írt magyar és szlovák nyelvű drámáit² szlovák és (szlovákiai) magyar kőszínházak és alternatív társulatok játsszák, hangjátékait a Szlovák Rádió mutatta be. Kortárs szlovák szerzők (Zuzana Ferenczová, Anton Medowits, Michaela Zakuťanská, Tomáš Horváth) drámáit fordította magyarra.

Drámaszövegei kultúrák metszéspontján születnek, s – nyelvüktől függetlenül – folyamatosan reflektálnak a transzkulturális állapotból fakadó témákra, elsősorban az identitásmintázatokra, valamint a társadalmi és politikai mozgásokra, válságokra, azok kölcsönhatásaira. A személyes identitás rétegeit vizsgálja családi viszonyrendszeren keresztül a *Telá všade* (*Testek mindenhol*) című egyfelvonásosa, melyben egy anya-lánya kapcsolat hátterében a migránsválságra is figyelmeztet, a *Csuk és Gek* (2019) pedig önéletrajzi elemekből (apa-fiú-testvér konfliktusokból) rakódik ki (és koncertszínházként került közönség elé). A kollektív identitás szétszalazása áll a *Villa agorafóbia* egyfelvonásos és a *Potatao* (2007) monodráma középpontjában, az előbbi az európai uniós csatlakozás jubileumára a Színházi Intézet által kiírt pályázatra készült, és görbe tükröt tart az EU-nak (a háttérben pedig felsejlik a Kékszakállú-narratíva), az utóbbi mint Forgács első szlovák nyelvű, színpadra került darabja közép-európai kontextusban vizsgálódik a téma kapcsán. Az etnikai, pontosabban a szlovák identitás került a *Krajina nepokosených lúk* (*Kaszálatlan rétek országa*, 2013) és a *Pribina* (2023), valamint részben a *Ma már nem mész sehova* (2019) fókuszába. A női identitást tematizálja a *Bezzubatá* (2019) – ez a cím lefordíthatatlan: a szlovák folklórban a halál Zubatá, vagyis Fogas néven jelenik meg, nőnemű lényként, a Bezzubatá pedig fogatlant jelent, a dráma voltaképpen a középkori Akárki-moralitásátékok kortárs újragondolása; és ebbe a vonulatba sorakozik be a környezetvédelmet tematizáló Greendrama projekt keretében készült *Vízicslovek* című hangjáték (2022), valamint a *Lilith* című dráma (2023). Kettőt kiemelnék a felsoroltakból: az egyik – nyitrai vonatkozása miatt – a magyar nyelvű *Ma már nem mész sehova* című dráma. A műsorlap szerint a kassai Thália alkotóközösségének korunk hőjét keresve esett a választása arra a diáklányra, akit vizsgára igyekezve 2006 augusztusában ismeretlenek megverték Nyitrán, ám ahelyett, hogy igazságot szolgáltatott volna neki, az állam szembefordult vele, a politikai vezetők pedig hazaárulónak

- 2 Drámák: *Potatao* (Divadelná Nitra – Színházi Nyitra fesztivál 2007, hívószó: Midentity); *Áruló vagy, Halász* (TeatRovás, Kassa, 2012); Mikuláš Hoblina Šahanský: *Krajina nepokosených lúk* (Tabačka Kulturfabrik Košice-Kassa, 2013; Divadlo Pôtoň Bátovce, 2014); *Villa Agorafóbia* (egyfelvonásos); *Telá všade* (nem került bemutatásra); *Csuk és Gek* (Léva, 2019); *Ma már nem mész sehova* (Thália Színház, Kassa, 2019); *Bezzubatá* (Városi Színház, Zsolna, 2019); *Apa, anya, pia* (Lucskay Róberttel és Czajlik Józseffel, Thália Színház, Kassa, 2022); *Pribina* (Martin Homzával és Rastislav Ballekkel, Andrej Bagar Színház, Nyitra, 2023); *Lilith* (Városi Színház, Zsolna, 2023); *Az ibolya illata* (Komárom, 2024). Hangjátékok: *Ti samodruhi*; *Beštia bar*; *Vízicslovek* (Rádió Devín, 2022).

kiáltották ki. Az ügyet nem zárták le megnyugtatóan, legalábbis hosszú távú űrt hagyott maga után a közösségben. Ezt a társadalomtól eltávolított, bíróság által megoldatlan, szinte az élettelenségig elidegenített emberi történetet kívánták elérhetővé, átérezhetővé, felfoghatóvá tenni a színház nyelvén az ötletgazda és rendező Czajlik József szerint. Nem dokumentumdráma született azonban, hanem Csehy Zoltán szavaival egy különlegesen provokatív darab, mely szigorú szabályoknak kitett műfajok, az opera, operett, oratórium kezére játssza a közelmúlt legnagyobb etikai, politikai és emberi botrányának analógiáit idéző történetet, melyhez Faragó Béla írt zenét.³ Hízsnyan Géza színházi kritikus színháztörténeti jelentőségű előadásnak tartja a kassai bemutatót.⁴ A másik darab pedig a Zsolnai Színház számára írt szlovák nyelvű *Lilith*, a 2023-ban íródott és bemutatott dráma, mely a nőiségtapasztalatot vizsgálja nagy művelődéstörténeti anyagot mozgatva sajátos ciklikus, repetitív, költői nyelven, mely a színház lényegére, a színházi alkotófolymat összetettségére is reflektál. Az előadás experimentális formája (a színpadi játék és a videoprojekció keveréke) révén valószínűleg kiemelkedő eseményként írja be magát a szlovák színháztörténetbe.

A továbbiakban a *Krajina nepokosených lúk* (*Kaszálatlan rétek országa*) című drámát vizsgálom transzkulturális szűrőkön át. A drámák alkalmazott szövegek, s mint ilyenek, egy-egy színpadra állítási folyamatban sokat változhatnak. Nem az előadás szövegével, hanem az eredeti szöveggel foglalkozom, amit a szerző rendelkezésemre bocsátott, és egyébként megjelent a *Vlna* folyóirat 2013/57. számában.

KASZÁLATLAN RÉTEK ORSZÁGA

A *Krajina nepokosených lúk* – *Kaszálatlan rétek országa* című dráma felkérésre született a Pôtoň Színház számára, melyet Michal Ditte és Iveta Ditte Jurčová alapított és vezet. A Divadlo Pôtoň szlovák színházi kontextusban különleges jelenség, hiszen az egyetlen vidéki profi színház, mely egy Léva közeli községben, Bátor (Bátovce) működik. Sandra Polovková előszeretettel hasonlítja Ariane Mnouchkine Théâtre du Soleil színházához, nemcsak művészi kvalitásai miatt, hanem azért is, mert fontos közösségi térként műkö-

3 CSEHY Zoltán, „Nem Nyitrán történt, amit hallotok” – Forgács Miklós: Ma már nem mész sehová, Irodalmi Szemle, 2020/7–8., <https://irodalmiszemle.sk/2020/08/csehy-zoltan-nem-nyitrant-tortent-amit-hallotok-forgacs-miklos-ma-mar-nem-mesz-sehova-kritika/>

4 HÍZSNYAN Géza, *Ma már nem mész sehová*, Irodalmi Szemle, 2020/7–8., <https://irodalmiszemle.sk/cimke/hizsnyan-geza/>

dik a periférián.⁵ A dramaturg Michal Ditte és a rendező Iveta Ditte Jurčová alkotópáros a szlovák identitást, a közép-európai kis nemzet önpozicionálását, a szlovák nemzet állapotát kívánta feltérképezni. A darabot Kassán mutatták be az Európa Kulturális Fővárosa programsorozat keretében 2013. december 12-én a *Tabačka Kulturfabrikban* (ezt megelőzően a színházi csapat kutatásokat végzett a kijelölt témában a kassai Terasa lakótelepen), a második premierre pedig 2014. január 19-én került sor a Pôtoň Színházban, a báti Művészet és Kreativitás Központban.⁶ Az előadás a témája miatt jól illeszkedett a Pôtoň Színház *Psota na Slovensku* (Ínség Szlovákiában) elnevezésű oktatási célú projektjébe, amely aktuális társadalmi jelenségekre (az erősödő xenofóbiára, rasszizmusra, extrémizmusra) rezonált, s amelyet a művészet eszköztárával a középiskolás és egyetemista generáció kritikai gondolkodásának fejlesztése céljából indítottak (élményműhely, szakmai beszélgetések, színházi előadások, élő könyvtárak, előadások formájában). Az előadás még nagyobbat szólt abban az aktuális politikai helyzetben, amikor a neonáci Mi Szlovákiánk Néppárt komoly sikereket ért el a megyei önkormányzati választásokon.⁷ A *Kaszálatlan rétek országát* számos fesztiválon játszották (pl. 2014-ben a Nová dráma – Új Dráma rangos színházi seregszemlén), 36 reprízt jegyez, az utolsó előadása 2016-ban volt Báton. Az alternatív színházi produkciót kivételesen fontos darabként jegyezték: olyan metaforikus jelentésként az ország állapotáról, mely újkori mítoszokat rombol.⁸

A SZERZŐ

A felkérésről és a dráma keletkezési körülményeiről Forgács Miklós egy interjúbán elmondta, tulajdonképpen szinte mindegy volt, hogy egy saját szlovákságával szemben kritikus szlovák szerző vagy egy szlováksággal szimpatizáló, saját magyarságával szemben kritikus magyar írta meg a nemzetkarakterológiára, nemzeti mítoszokra fókuszáló darabot.⁹ A transzkulturális tapasztalat jegyében tehát egy szlovákiai magyar beszél a szlovák identitásról, sztereotípiákról, traumákról, olyasvalaki tehát, aki egyszerre képes érvényesíteni a kint és bent fókuszát, miközben az egymásra utaltságra, az elutasí-

5 POLOVKOVÁ, Sandra, *Pastierska symfónia: esej scénocká, kritická, ale aj láskavá*, 2020, <https://monitoringdivadiel.sk/pastierska-symfonia-esej-scenicka-kriticka-ale-aj-laskava/>

6 Az alkotók: szerző: Mikuláš Hoblina Šahanský, dramaturg: Michal Ditte, rendező: Iveta Ditte Jurčová, játszó: Rab Henrietta, Daniela Gudabová, Viera Dubáčová, Branislav Matuščin, Iveta Ditte Jurčová, Michal Ditte, Ondrej Remiáš.

7 POLOVKOVÁ, i. m.

8 ULÍČIANSKA, Zuzana, *Svedectvo nepokosených lúk*, Sme, 2014. 05. 14., <https://kultura.sme.sk/c/7199903/svedectvo-z-krajiny-nepokosenych-luk.html>

9 ŠIMKO, Ján, FORGÁCS Miklós, *V lepšom prípade ide o verbálny milostný akt*, Vlna, 2013/57, 40.

tásra, a kultúrák átjárhatóságára, a többségi-kisebbségi hierarchikus viszony történelmi felcserélhetőségére is felhívja a figyelmet. A dráma szerzője a színpadok szerint Mikuláš Hoblina Šahanský, szó szerinti magyar fordításban Sági Forgács Miklós. Az álnév az identitással való játék eredménye. Viselője kettős kötődését kódolja, ráadásul a Šahanský (Sági) a szerző szülővárosát jelöli, egészen konkrét regionális kapcsolódást tehát. Az álnévválasztással belebújik akár egy elfeledett 19. századi vidéki író bőrébe, miközben rájátszik a szlovák nemzetébresztői hagyományra.¹⁰ Száz Pál észrevétele szerint ezzel a gesztussal felidézhető például akár a szlovák dráma és színház alapjait megeremtő Ján Chalupka vagy a mesegyűjtő vidéki pap, Pavol Dobšinský alakja és tevékenysége.¹¹

FORRÁSOK

A szlovák nemzeti identitás drámai megragadásához Forgács előbb a történelmi eseményeket tanulmányozta (elsősorban 19. és 20. századi kataklizmák, politikai struktúrák, államformák változásának hatását történettudományi munkák révén), majd számos spontán beszélgetés tapasztalatait szedte össze konkrét történetet keresve, mely segítségével általános jelenségekre világíthat rá. Végül egy Dobšinský által gyűjtött, kevésbé ismert szlovák népmese, a *Vlkolak* (Farkasember) vált közvetlen ihletforrássá, bár szűzségét nem vette át teljes mértékben, csak – hogy stílusos legyen – forgácsait használta fel.¹²

SZERKEZET, TÉMÁK

A dráma struktúraszervező alapeleme az európai kultúrát meghatározó keresztény szimbolikából származó vagy kölcsönzött keresztút. A szöveg ezért tagolódik 14 képre, melyekben vízjelként felsejlenek a nemzeti szenvedéstörténet egyes stációi (kiszolgáltatottság, függőség, alávetettség, pusztulásvíziók). Ugyanakkor újkori mítoszokat is alkot.¹³ Az egyes képek címe (1. Rozsudok – Ítélet, 2. Trest – Büntetés, 3. Detstvo – Gyermekkor,

¹⁰ Uo., 44.

¹¹ Száz Pál, *A nyelv tája, a táj nyelve – a kimondás uralma, az uralom kimondása (a Pôtoň színház Kaszálatlan mezők országa című előadásáról)*, Irodalmi Szemle, 2014/7., <https://irolalmiszemle.sk/2014/07/szaz-pal-a-nyelv-taja-a-taj-nyelve-a-kimondas-uralma-az-uralom-kimondasa-a-poto-szinhaz-kaszalatlan-mezk-orszaga-cim-eladasarol/>

¹² ŠIMKO, FORGÁCS, i. m.; DOBŠINSKÝ, Pavol, *Vlkolak* = Uő, *Prostonárodné slovenské povesti. Prvý zväzok*, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/585/Dobsinsky_Prostonarodne-slovenske-povesti-Prvy-zvazok/21

¹³ ANDREJČÁKOVÁ, Eva, *Ludia z regiónu sú nevypočutí. Krajina nepokosených lúk tento stav menila*, Sme, 2016. 06. 06., 14., <https://kultura.sme.sk/c/20182771/ludia-z-regionov-su-nevypocuti-krajina-nepokosenych-luk-tento-stav-menila.html>

4. Ríša – Birodalom, 5. Nálet – Rajtaüés, 6. Tradícia – Hagyomány, 7. Puto – Kötelék, 8. Identita – Identitás, 9. Kliatba – Átok, 10. Dedičstvo – Örökség, 11. Hon – Hajtóvadászat, 12. Brána – Kapu, 13. Samota – Magány, 14. Sviatok – Ünnepek) témamegjelölő funkcióján túl akár szerzői utasításként is szolgál, s mint ilyen, a dráma színházi alkalmazásakor természetesen nem derül ki a nézők számára, az olvasót azonban segítik a befogadásban, szövegértelmezésben. A 14 képből nyolcban monológ szól, ebből öt a farkasember-apáé, három a lányoké egyenként. Négy képet a lányok dialógusa tesz ki, és mindössze kettőben „beszélgetnek” valamennyien. A monológok feltűnően nagy száma az önreflektivitást hangsúlyozza, illetve a kommunikációképtelenség és az elmagányosodás jelenségére hívja fel a figyelmet. A tematikus dialógusok, dialógusok és monológok lánc, ezek egymás mellé rendezése és viszonyulása rajzolja ki a dráma makrostruktúráját.

SZEREPLŐK

A dráma négy szereplőt léptet fel: a Vlkolak – Farkasember meséjéből kölcsönzött címszereplőt és három lányát. A szereplők névadásában a hagyomány iránti tisztelet ironikus kiforgatását érhetjük tetten: mind a négy szereplő nevéhez hozzátoldja ugyanis a szlovák névadásban jellegzetes -slav/slava „dicsőség” jelentésű névképzőt: így az eredeti Vlkolakból Vlkoslav lesz, a mesében anonim lányok pedig megkülönböztető keresztnévet kapnak: a tradicionális és (régebben legalábbis a szlovákság széles körében) elterjedt Máriából Marislava, az Annából Anislava, a Zuzanából Zuzislava lesz. A lánynevek esetében ez a szokatlan névképzés identitáserősítést céloz, ugyanakkor parodisztikus hatást vált ki. Ezzel egyrészt (családi, nemzeti) összetartozásukat emeli ki, ám uniformizálja is őket, másrészt a nemzeti dicsőség és megmaradás (a sláva éljent is jelent) – elérhetetlennek tűnő – vágyára is céloz. A lánynevek csak az első képben hangzanak el, amikor familiárisan szólongatják egymást a lépcsőházban, a Vlkoslav név a párbeszédekben nem jelenik meg, a családi viszonylatban apaként és lányomként, lányaimként nevezik meg egymást. A meséből kölcsönzött (és más szláv népek mitológiájából is ismert) farkasember, a lükanthroposz alakváltó lény, akinek az emberi alakján és (civilizált) világán túl van egy alternatív állati vagy démoni lény és egy vad, természeti világa is, amelyben otthonosan

mozog.¹⁴ Erre az átmenetiségre utal a lányok párbeszéde az első képben: nem tudják eldönteni, hogy a hatodik emelet rejtélyes hangokat és szagokat kibocsátó lakója állat-e vagy ember, esetleg félisten. A lükanthroposznak van embertársaira támadó fajtája, de védelmező démon funkciója is ismeretes. Dobšinský meséjében és Forgács drámájában csillapíthatatlan éhség vezérli, vagyis az előző, veszélyes típusba tartozik, annak ellenére, hogy apaként védelmeznie kellene a lányait. A drámában allegorikus figura is, hiszen ő maga a birodalom, az ország (eszméje), vagy másképp fogalmazva a nemzeti múlt, a hagyomány, az identitás őrzője.

A három nővér karaktere nem válik élesen szét. A fiatal generáció képviselői, szerepük, hogy megkérdőjelezzék a megcsontosodott hagyományokat, kritikusan viszonyuljanak a múlthoz, szabadon és bátran formálják identitásukat. A hármasság egyrészt a népmesék számmisztikáját követi, másrészt asszociálhatunk a görög-római sorsistennőkre, a moirákra, illetve párkára és párhuzamaikra a szláv hiedelemvilágban (sudičky, sudice, babice), akik szintén hárman vannak. A varázsmesékben szereplő tündérekre jellemző tulajdonságuk a tűnékenység, megfoghatatlanság: egy időre, majd végképp eltűnnek az apa életéből. Alakváltó képességgel is rendelkeznek a nővérek: bárányként rejtőznek az életükre törő apa elől, miközben kicsalogatják biztonságos birodalmából, ezáltal üldözöttből üldözővé válnak. A nővérek potenciális anyaként a folytonosság biztosítékai, a jövőért felelnek, erre utal a zárlatban a vajúdnők párbeszéde. Az utolsó szlovák megszülése, születése azonban apokalipszis utáni pillanatra esik, azaz reménytelen a túlélés. A *Kaszálatlan rétek országa* szereplői kettős természetűek: unalmas hétköznapi életüket élő kisemberek és mesei-mitikus lények is, az utóbbi sík a létértelmezés felé tágtítja a megszólalásokat.

TÖRTÉNET

A *Kaszálatlan rétek országa* a befogadó számára komoly kihívást jelent, hiszen története (ha egyáltalán beszélhetünk történetről) szilánkjaira hull. Ami rekonstruálható a hétköznapi események szintjén: egy lakótelepi lakásba hazatérnek apjukhoz hosszabb külföldi tartózkodás után a lányok. Voltaképpen mindnyájan önmagukat keresik,

14 Pócs Éva, *Natura és kultúra – halál vagy élet? Kettős lények és „emberré avatás” = Uő, Népi vallás és mágia Közép-Kelet-Európában. Válogatott tanulmányok II.*, PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, 2018.

az otthont, a biztonságot, helyüket, feladatukat, küldetésüket a világban, értékeiket. Az apa elvárja a lányaitól, hogy azonosuljanak az ő értékrendjével, s megőrizve mentsék át az utódoknak, ám szembesülnie kell az új generáció lázadásával. Bosszúból elpusztítaná a hagyományokat eláruló-megtagadó gyerekeit, akik azonban ellene fordulnak. A dialógusokban és monológokban nagy narratívák sejlenek fel, pl. a teremtéstörténet (a sziklán álló emberpár alakja a 8. Identitás képben), a küzdelem a haza ellenségeivel (5. Rajtaütés), a tékozló fiú – ebben az esetben lány története (3. Gyermekek), az emberiséget (bárányait) őrző Jézus (pásztor), az apokalipszis (14. Ünnepe). Feltűnő, hogy a szlovák nemzeti identitást tematizáló drámában nincsenek konkrét történelmi időpontok, események, tények, csupán eufemisztikus utalások szóródnak szét a szövegben (pl. a jelenkori migráció, az illegális határátlépés, az országhatárok ismétlődő átrajzolása stb.). A dráma egyszerre játszódik a jelenben (három nővér), a múltban (Vlkoslav) és a mitologikus időben (genezis – múlt, apokalipszis – jövő).¹⁵

HELYSZÍNEK

Forgács minimális szerzői utasítást, didaszkáliát helyez el a drámaszövegben, ezek szinte kizárólag helyszínre utalnak. A helymeghatározások a civilizált és a természeti világ egymásba játszását példázzák: egy lakótelepi 6. emeleti lakás helyiségei erdővé, virágos rétté, hegyekké-szakadékokká lényegülnek: a bolyongás, a keresés, az eltévedés, a hazatalálás szimbolikus tereivé tágulnak. A dráma címe maga is helyet jelöl: a kaszálatlan jelzővel a táj elhanyagoltságára, elhagyatottságára, ugyanakkor a természet burjánzására céloz. Vlkoslav a 4. képben a birodalomról monologizál, mely szürreális arcimboldói önarcképként tárul fel: „Mert mindenkinek, akinek van szeme, látnia kellett, hogy az erdők az én szemöldököm, a tavak az én szemeim, a hegyek az én orrom, a folyók az én szám, a rétek az én arcom, a barlangok az én fülem. Aki nem akarta becsapni magát, annak már rá kellett jönnie, hogy házak alatt, várak alatt, falvak és városok alatt, kocsmák és iskolák alatt fekszem. Magamat laktam.”¹⁶ A festői táj egyben a haza, ami itt apahelyként határozódik meg (a szlovák otčina „haza” jelentésű szó érdekessége, hogy a szótőben az apa foglaltatik benne, viszont grammatikailag nőnemű főnév). A természeti táj fontos elemei a fák; az otthonosság – idegenség dichotómia bemutatására Forgács fametaforikát alkalmaz. A hazára támadó ellenséget az invazív fafajták enumerációjával érzékelteti. Vlkoslav idegenekkel szembeni bizalmatlansá-

¹⁵ Száz, i. m.

¹⁶ Saját fordítás. Az eredeti szöveg: „Veď každý, kto mal oči musel vidieť, že lesy sú mojím obočím, že jazerá sú moje oči, že hory sú mojím nosom, že rieky sú mojimi ústami, že lúky sú moje lica, jaskyne sú moje uši. Každý kto sa nechcel klamať hneď musel zistiť, že ja ležím pod domkami, pod hradmi, pod dedinkami a mestami, pod krčmami a pod školami. Ja som seba obýval.”

ga és erőszakos fellépése a három nővért egyrészt természetvédővé avatja, másrészt a más-ság elfogadásában erősíti meg.

NYELV

A bilingvális szerző a drámát egy szlovák színház számára, tehát szlovákul írta. Forgács a nyelvhez való viszonyáról a *Kaszálatlan rétek* országával kapcsolatban a következőképpen fogalmaz: „Az, hogy a szlovák nem az anyanyelvem, és számomra tulajdonképpen idegen nyelv, azért jó, mert nem aggaszt, ha valamit nem értek, kitalálom, mit jelenthet, s ha fonetikusán megtetszik egy szó, használom annak ellenére, hogy nem vagyok biztos a pontos jelentésében. [...] Néha újkori Štúrnak érzem magam; én is minden szlovák mondatomban újra kodifikálom ezt a nyelvet. [...] az én szlovákom akkor lesz életképes, ha a saját költői-melodikus tévedéseimmel együtt használom”.¹⁷ Margóra: a szóban forgó interjú készítője barátilag alaposan megróttá Forgácsot, hogy igazán megtanulhatna már rendesen szlovákul, mert az interjú válaszainak szerkesztésekor vért izzadt, mire ráncba szedte a mondatait – ebből a szerző azt a következtetést vonta le, hogy szlováktudása alkalmas sajátos, egyedi, stilizált, szuggesztív szövegek megalkotására, de nem elégséges hétköznapi szlovák mondatok összerakására (a szerző szíves közlése nyomán). Forgács nem önfel-lelt játéknak tartja a nyelverteremtő aktust, sokkal inkább a szavakkal való mérkőzésnek. A pontos, világos, konkrét kifejezés, megszólalás iránti szinte beteges vágy hajtja őt magát és ebből kifolyólag a figuráit, miközben belefutnak a lirizálás, metaforizálás nyelvi aktusaiba. A dráma nyelve egyszerre hétköznapi, mégis poétikus, metaforikus, a megszólalások jelentése egyszerre konkrét és elvont. Száz Pál szerint a Forgács által komponált megszólalások tudatfolyamszerű szabadversként vagy sodró szövegáriaként áradnak, éppen ezért óvatosan drámaköltőnek nevezi Forgácsot.¹⁸ Az alakzatokat tekintve a szerző előszeretettel folyamodik az ismétléshez, a mellérendeléshez, a felsorolások katalógus és leltár benyomását keltik. Erre példa a 4. Birodalom (Ríša) szakaszból:

„És mindig is voltak más birodalmak, amelyek elnyeltek engem.
És alapvetően nekem meg is felelt, hogy átvették a papírmunkát.
És azt az undorító felelősséget.
Elvégre én voltam itt először.

17 ŠIMKO, i. m.; ford. SZÁZ, i. m.

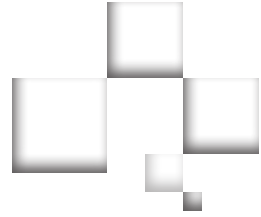
18 SZÁZ, i. m.

És amellet, hogy mindenki az első itt, mindenki régóta van itt.
 És mindenki élt mindenki birodalmában.
 És mindenki azt gondolta, hogy ide tartozik.
 És mindenki azt gondolta, oda tartozik.
 És mindenki kényszerített már valakit arra, hogy oda tartozzon.
 És mindenki kényszerített már valakit arra, hogy tartozzon ide.
 És mindenki volt már egyszer erős.
 És mindenki volt már egyszer gyenge.
 És mindenki nem vallotta be egyszer, hogy megtévedt.
 És mindenki bevallotta egyszer, hogy megtévedt.
 És elvesztünk bennem.
 És elvesztünk rajtam kívül.
 És én magam uralkodtam már idegen birodalomban, és idegenek uralkodtak rajtam.
 Legalábbis úgy tűnik.”¹⁹

„A vždy boli iné ríše ktoré ma pohltili.
 A v podstate aj mi to vyhovel, že prevzali tie papierovačky.
 A tú hnusnú zodpovednosť.
 Veď som tu bol prvý.
 A pri tom, že každý je tu prvý, všetci sú tu dlho.
 A každý už žil v ríši každého.
 A každý si myslel, že patrí sem.
 A každý si myslel, že patrí tam
 A každý už nútil niekoho aby patrili tam.
 A každého už nútili aby patrili sem.
 A každý už bol raz silný.
 A každý už bol raz slabý.
 A každý si už raz nepriznal, že sa pomýlil.
 A každý si už raz priznal, že sa pomýlil.
 A stratili sme sa vo mne.
 A stratili sme sa mimo mňa.
 A Ja sám už som panoval cudzej ríši, a cudzí už panovali mne.
 aspoň sa to tak zdá.”

19 Saját fordítás.

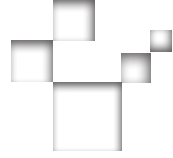
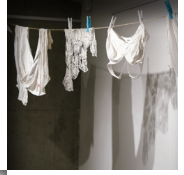
Az ismétléssalakzatok között gyakori a gondolatritmus és az ellentét, az állítások és tagadások közvetlen egymás után rendezése, számos esetben találkozunk anaforikusan ismétlődő és fokozatosan bővített tömondatokkal. Az ismétlés a másik nyelvre való rácsodálkozás, belefeledkezés kifejeződése, kvázi a nyelvtanulás eszköze, alámerülés a nyelvben, s egyben kísérletezés is pl. a szóhangzással (ami színházi előadás esetén nyilván fokozott jelentőséggel bír), a grammatikai szabályok betartásának, illetve áthágásának következményeivel. Az ismétlés lüktető ritmussal tölti fel a szöveget, a hiperrövid mondatok staccatói a zaklatottság, a hirtelen felismerések, a szenvedély, az úzótsóg megnyilvánulásai. A legatós részek reflektív gondolatfolyamatokat érzékeltetnek, bontanak ki. A szöveg erőteljes zeneiségének forrását a szerző repetitív és techno zene iránti vonzalmában kereshetjük.

Forgács Miklós transzkulturális állapotban keletkezett és színpadra állított drámái, hangjátékai a folytonos keresés jegyében a drámai műfaj és nyelv megújítására tett kísérlet egyes stációi. Az elsősorban színházi recepció az innovációt és kreativitást emeli ki, több bemutatott darabot színház történeti jelentőségűnek tart, ám művészi értéküket leginkább a szakmai befogadók szűk rétege becsüli nagyra. A kérdésfeltevések, a provokatív formák, a fokozott interakciót igénylő előadások a közönség szélesebb rétegeit zavarba ejtik, kibillentik, elbizonytalanítják. Pedig égető társadalmi és emberi problémákkal szembesítenek. Megoldásokat nem kínálnak, de kritikai gondolkodásra biztatnak, feszültséget teremtenek és oldanak, a felvetett témák újraértékeléséhez termékeny szempontokat kínálnak. Izgalmas közvetítők az identitások körüljárásához, a világ és önmagunk értéséhez.

METAMORPHOSIS, MONTÁŽS, 2023

FORGÁCS MIKLÓS

A HÁROMSZÖG SZÉTSZERELÉSE

I .

zokog a háromszög-szétszerelő
mind le vagyunk ragadva
vigasztalhat a szakértelem?
ha jól csinálom akkor tudni kéne
látni lehetne érzékelni kellene
hogyan most ez összerakás vagy szétszedés

van egy mozdulatom
(mozdulat-moduláció)
ahogy közelít az ujjam a hangpulthoz
(demonstratív duplacsavar)
nagyívűn teátrálisan térben ritmusban
(saját időt kavarak)
alaposan megkomponálva
(fagyott karmester mágia)

van az a mozdulat amikor
lugosi béla csuklómozgása találkozik
az átszellemült hangosítóéval
esztetizálás a senki földjén

II .

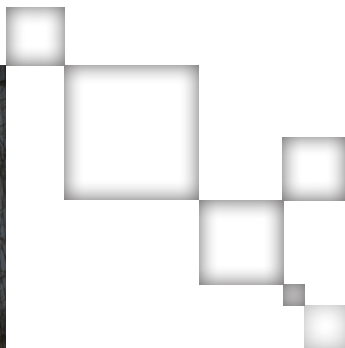
színház hangosítás együttműködés
elbújva a fekete takarófal mögött
szépen nyúlok a hangerőhöz
tetszetősen töröm meg a csendet
lenyűgözően finoman úszik el a hang
radikálisan ragaszkodom a testtudatomhoz
hízelegve neked megadom a módját
gondolok valamit és teszem a dolgom
koreográfia a praktikum
üzenet az elegancia

semmi sem történhet csak úgy
nem fogalmazok a mozdulat tündököl
gáláns rabszolgaság
rokokó háttérmunka
összetéveszthetetlen személytelenség
neked mozdul a bármilyen sorsra érdemes kezem
zenél táncol cirógat
rád simítja a jóleső szemérmetlen nagyzó jelent
fényt sötétet egyaránt félreértő végtelen zavart
jelentés nélküli belefeledkezést az érzékszerv-nélküliségbe
lesütve minden odakozmált mozdulatolvasás
a boldogság a fegyelem pofátlan terrorja
az a mozdulat a legfölöslegesebb vallomás

III .

sír a felelőtlen háromszög-szétszerelő
többet már nem képezi magát tovább
megkopott tudása pont ő maga
könnyezve áll a háromszögek gyáva szerelője
szét vagy össze már egészen és félig is egyre megy
szakértelem helyett bőg és azt se önfeledten

szeretem ahogy bánsz a fénnel
ahogy megtervezted a fényt a hangot
szeretem ahogy beadod a derengést és a verőfényt
ahogy figyelsz milyen hanghullámokat vetek
legyen az moraj vagy rikoltás
együtt működünk
színház kell ehhez
most már megint a képzelet bizsergése
álom helyett laza nemtudás

TÁV

lépkedni is öltözés vetkőzés
átadni magad a reményteli imbolygásnak
letétbe helyezni az ismerős körvonalakat
a kerülőút édesízű diadal

van a félelemnek használati utasítása
de sosem azon a nyelven
a távolodás a szakértelem eleganciája
mindig vakolat a szégyen

sorra kerül a hasznok lepedéke
a belakhatatlan alakzatok tétje
a nyitott szem hasztalan vágya
most csak a séta meséje

NAGYBREHM-SIMOGATÓ

(NÉGYKEZES)

szarvasbogárként járom a várost mostanában
átsuhanó szarvasbogárnyomok
a várost azt hiszem értem
az entomológus a gyilkos
végigalligátorkodni az olykor végtelennek tűnő időt
a forróvérű herpetológus
kis bamba alligátor, ne félj a lassú szarvasbogártól
a szarvasbogár hiszékeny
alligátorként már nem kell félned

PIETER BRUEGEL: A HALÁL DIADALA

(olaj, vászon, 117 x 162 cm, Musée du Prado, Madrid)

a kép előterében a bal alsó sarokban a meztelen vékony minden bizonnyal halál jobb keze egy díszes öltözetű piros fenn fehér palástos nyakékes fekvő király? fején bal kezében homokórát tart fölfelé jobbra haladva egy páncélos térdepel előtte két pénzzel (?) teli hordó a tőle távolabbiba belemarkol mögötte (fölötte) álló (haladni nem tud hullákkal zsúfolt a tér) koponyákkal megrakott nagykereű lovaskordé a kordé elején egy piros ruhás fekete sapkás sovány férfi a lovon meztelen sovány férfi itt mindenki sovány a fehér ló is farán a férfi mögött nagy fekete madár holló? fekete nyereg a férfi leugrani készül (?) jobb kezében nagy homokóra lelógatja bal kezében harang a ló nyakánál a ló hason fekvő piros ruhás fehér fejkendős (tehát) asszony fölé hajol a nő visszanéz a lóra a nagy kerék mögött egy fél arc a küllők között piros ruhás férfi és egy fehér fejkendős nő a kerék előtt (alatt?) kék ruhában férfi a ló hátsó jobb lábánál előrenyújtott bal kézzel térjünk (térjek) vissza a kép aljára a hordó mellett felborult hordó benne koponyák? gyerekhulla? egy kék(es) hosszú földig érő ott elomló (?) ráncos ruhás fekete kalapos nő? lelógó jobb karja erős mint egy férfié mászik rá (?) egy torz bal lába ez látszik jobban mint egy polipcsáp piros kalapos hosszú sovány jobb karja a nő? hátán egy elterülő mintha barna fent fehér hal piros blúzos aránytalanul kis (testéhez képest ha ugyan övé) fehér fejkendős tehát nő fejénél egy sovány kutya vért lefetyel? tovább balról jobbra a kép alján közepén koponya gyékényen? hosszú fehér inges férfi fekszik hanyatt összekulcsolt kézzel mögötte fölötte bő barna ruhában egy alak hosszú vékony jobb kezével a férfi torkát jobbal a jobb vállát fogja mögötte egy páncélos hason szétvetett karokkal csatajelenet kupacából lóg ki mellette jobbra hanyatt piros inges (?) zöld nadrágos férfi bal kezére támaszkodik jobbal egy fehér pajzsba? kapaszkodik egy fehér nadrágos férfi dárdát? lándzsát? emel két kézzel jobbra tovább egy piros-fehér köpenyes? kék nadrágos fekete csizmás férfi feje egy nagy fehér asztalterítőtőhöz ér benyomja az asztal alá bújna? előtte egy fekete szemüreges sárga leples (?) vékony lábú férfi előttük (alattuk) a kép alja felé dőlő a bal hátsó lába látszik fonott valamiben (kosárban? annak nincs lába bölcső?) balra egy nő jobbra egy férfi feje nyakuk is látszik tovább jobbra halványpiros (?) tunikás (?) alak két kezében fegyver lándzsa? dárda? a csatajelenetet nézi mögötte a mondott lelógó fehér terítős asztalon könyvek? étel? vagy ezek minták? inkább az asztal mellett jobbra egy fej a halálé? ki másé? a kép jobb sarkában elfordulva

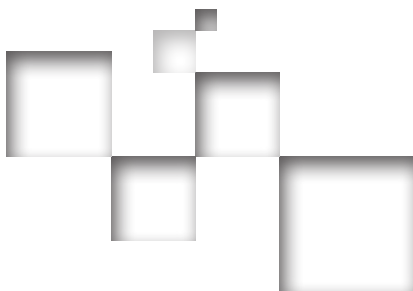
a képtől egy telt nő kékes ruhában bal kezében valami hangszer? alatta ölében? a nőre felnézve fekete ruhában lantot penget egy nő vissza a fejkendő asszony fölé hajló lóhoz mellettük jobbra két halványpiros (?) ruhás alak balra köztük kék inges alak mögöttük (fölöttük) balra meztelen nagyon hosszú lábú meztelen látszik a medencecsontja lép egy csoport felé és egy fém? hálót fog két kézzel ő feszítette ki? a csoportban egy sötétkék ruhás és egy világoskék ruhás fekete arcú férfi felemelt fekete pöttyös (!) kezekkel egy ősz? hajú férfi nyúl feléje bal kézzel alattuk fekete cipős férfi hanyatt felhúzott térdekkel mellettük segge is meztelen alak előrenyújtott hosszú kezekkel két piros nadrágos láb fekete cipőben kalimpál az ő lábai? nem egy másik hosszú lábú meztelen látszik a medencecsontja feszíti ki a fém? hálót térjünk (térjek) vissza mint támponhoz a ló előtti fejkendő asszonyhoz mellette jobbra szürke kerek két kerék látszik deszkakoporsóban épp a mérete fehér alak a feje is fehér arca látszik fehér ruhába csavarva? a koporsó alatt keresztben egy alak szintén fehér feje egy összecsavart gyékényen (?) arca látszik lábai nem mellette jobbra a koporsó előtt gyertyatartóban gyertya tovább jobbra csatajelenet testek halomban egy szürke kabátos (?) férfi fehér ingben hanyatt derekáig látszik előtte egy pálcikalábú pálcikatestű már ismerős hosszú kezeiben bárd? az első sorban vezényel egy világosbarna ruhás alak néz föl rá jobb kezét felemelve ne sújtson a csatajelenet kupacában testek fejek karok lábak hosszú szűrőfegyverek fehér pajzs (?) fekvők háttal menekülők derékig meztelen nő felemelt kezekkel az első sorban a meztelen sovány kaszával csak hogy tudjuk alatta két test hanyatt a barna kabátos fekete ruhás fehér inge és nyaka kilátszik mellette fekete kerek kalapja följebb hosszú testű sovány állat ló? rajta háttal ül egy férfi mondjam már ki csontváz két kezében nagy világoskék kasza a csatajelenet szereplői mintha egy bíbor (?) színű valami nagy dobozba menekülnének a fölnyitott doboz mondjuk (mondom) így ajtaján nagy fényes arany? kereszt a doboz oldala mellett három nagy fényes arany? pajzs rajtuk keresztet mögött sovány alakok csontvázak bevetésre váró halálbandérium előttük egy kis sovány meztelen alak na ki lehet hosszú jobb kezével (biztos ballal is nem látszik) fogja egy piros ruhás fekete hajú szép nő derekát a nő menekül hiába előtte egy fekete ruhás nő akinek egy kék alak nyújt fém (?) tálcán egy koponyát fönt a doboz mondom így tetején fakorlát két fényes sárga arany? kerek pajzs? az egyik félgömb a másik lapos ehhez nyúl sovány jobb kézzel egy barlangból kilátszó sovány fehér fejű alak jobb keze fönn sziklafalról fekete cipős piros nadrágos fehér inge csak a derekán látszik zöld kabátos (?) férfi hanyatt fejjel lefelé egy ismerős az üreges szilafalon ülő sovány meztelen alak húzza le nyakánál fogva a barlang fő-

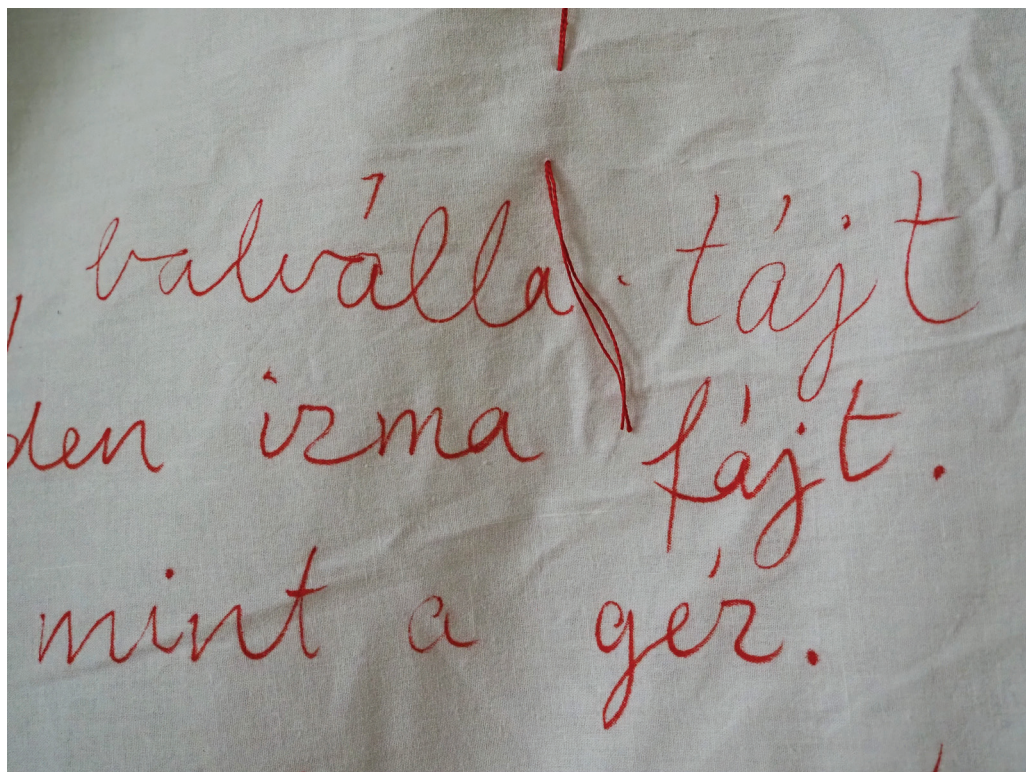

lött vastag fa mellett balra magas póznán kerék (?) alatta fekete nadrágos félmeztelen férfi kezei összekulcsolva imádkozik? egy hosszú sovány alak nevezzük így bal kézzel a férfi bal vállát fogja jobb kezében hosszú kard lesújtani készül balra akasztófa de mint egy kapu létrával egy ember lóg a kapu keresztlécén valami madár? állat? vagy ember aki akasztja? a kapuban mellette balra öt jobbra két vékony alak a kapu mellett balra most már balra haladunk (haladok) megint egy hosszú pózna tetejében kerék a domboldalban (mert már dombon vagyunk van a kép) nagy csupasz fán hosszú test állat? ember? két hosszú lába van a fa odvából egy ember néz mint mintha át lenne szűrva az arca vagy ez egy ember háta? a fa mellett jobbra mint valami óriási fekete hernyó vagy csontváz egy koponya? vagy én látom annak látván a borzalmakat? a fa odva alatt hét füstölgő fáklya és egy magas nem füstöl a halálhadsereg hadosztály hat fényes arany? keresztes pajzs előtt mögött sokan már felemelt kezekkel akcióban most föl a domboldalra akasztófán ez olyan mint egy akasztófa csak nagyon magas lóg valaki mögötte egy völgyyszerűségben szurdok? tömeg jön elől egy magas alak felemelt kezekkel szemből is jönnek a magas alak gondolom vezette tömeg felett a domboldalon négy csuklyás (?) alak megy a tömeghez képest visszafelé egy halványpiros tetős házba a ház körül sok alak felemelt kezekkel füst a ház fölött is a világoskék égen ez már a horizont balra házak egy templom sziluettje távolban hegyek füstök ég egy torony? pirosas (milyen?) az ég mintha alkonyat vagy tűz? inkább a vízen (tengeren? valószínű) két hajó ég a tengerben egy fekete bástya előtt két elsüllyedt hajó a bástya tetején emberek és emberek jönnek (a vízen? sekély a víz) a parton fekete bástya oda mennek és onnan jönnek lóháton felemelt dárdákkal a bástya mellett üres akasztófa két pózna kocsikerékkel kőalapzaton kereszt alatta test hanyatt három vékony alak mintha ketten közrefognák vinnék a harmadikat a domboldalon két kis sírkereszt két lehajló alak egyik felemelt kézzel mit csinál? valamit valamin dolgozik? egy fehér ruhás alak fekszik hanyatt vissza a bástyához mert ez lesz a bástya amit annak néztem sziklafal a bástya tetején nagy fán két

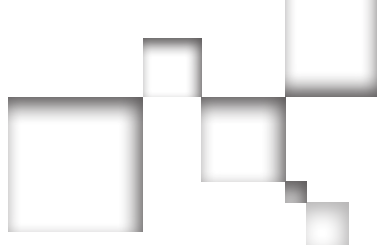
nagy harang két alak húz két kötelet (tehát) harangoznak nagy fehér vödör egy alak térden koporsót tesz a (tehát) sírgödörbe a hozzá közelebb eső koporsórész van feljebb a bástya pereménél koponyák a bástyán kör alakú címerben? egy alak két boltíves oszlopos ablak a bástya mellett világoskék tetős mint egy kút rajta kereszt két alak épp kerékbe tör? igen egy piros ruhást egy másik piros ruhás fekete nadrágos cipős sapkás férfit ketten fognak le ő következik a boltíves ablakok előtt fehér ruhás alakok tizenkettőt számoltam meg mintha egy hajóban igen a hajó oldalában három kis kerek ablakban fejek egy negyedik fej a hajó mellett a vízben a hajó peremén három koponya középen nagy kereszt a hajó bal felőli végében egy sovány meztelen alak ül jóbarátunk? a kormányos? jobb felőli végében egy alak kidob? vagy vissza akarja húzni? egy halványpiros ruhást lelógó fejénél óra úgy látom tizenkettő (dél? éjfél? utóbbi lehet bár ahhoz világos van de hisz ez nem a konkrét idő) múlt egy hordóban? fekete alagútban? világosságban egy barna hajú fej a vízben hanyatt felpuffadt hasú hulla két sovány kéz húz vissza a vízbe egy fekete cipős piros nadrágos kék inges (?) alakot akit kollégája visszalökök ők fognak győzni a téglákkal kirakott partról ahonnan a vízbe esett feje félig a vízben egy fehér ruhás fekete nagy lábai mint víziszörnyfejek jobb lába mellett egy asszony feje fekszik a parton fekete ruhában meztelen sovány alak ül rajta az alakon kitért szárnyú nagy madár keselyű? kőalapzaton nagy kereszt égő fekete bástya peremén kis keresztet balra egy férfi felemelt kezekkel a bástya bal oldala mellett két nagy rovar (?) az egyik lelóg vagy kancsó? kehely? alak? fekete madarak szállnak a tűzben füstben egy barna alak bal keze felemelve egy katedrális (?) kupolája tetején hosszú oszlop vagy mi a végén mintha kis kereszt jobb oldalon létra kékes ruhás alak ül a végében lábait lógázza alatta a halál keresztlovagjai és a háttal lovagló csontváz a nagy világoskék kaszával megérkezünk

BEKÖTÖZNI, ÖSSZEVARRNI, INSTALLÁCIÓ, RÉSZLET, LEPEDŐ, FILCTOLL, CÉRNA, 2023

BORDÁS MÁTÉ

VARIÁCIÓK EMBERRE

HUMANIZMUS–ANTROPOCENTRIZMUS–
POSZTHUMANIZMUS–POSZTANTROPOCENTRIZMUS:
FOGALMI RELÁCIÓK A POSZTHUMÁN DISKURZUS VONATKOZÁSÁBAN

BEVEZETÉS

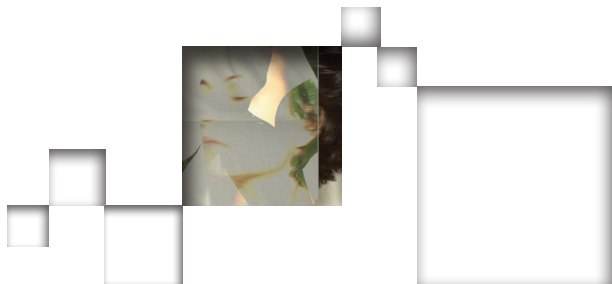
A poszthumanista filozófia fogalomalkotó metódusáról egyértelműnek tarthatjuk, hogy a posztantropocentrikus nézőpont jellemzi. Ugyanakkor – ahogy arról a későbbiekben röviden beszámolok – nincs egyértelműen tisztázva, hogy miként viszonyul a két *poszt-* előtaggal ellátott fogalom egymáshoz. Az sem segíti a tisztánlátást, hogy a humanizmus és az antropocentrizmus viszonya az általam is alapul vett antropológiai kutatásokban nem jelenik meg olyan szintű strukturalista igénnyel, hogy az a poszthumanizmushoz köthető, hasonló tisztázatlanságokat ellenpontosíthatná (például a humanizmus mibenlétére vonatkozóan).

Ezekből a fogalmakból alkothatunk egy fogalmi négyszöget, amelyhez alapvetően azt a konfigurációt társíthatjuk, amit a poszthumanisták, miszerint a humanizmus antropocentrikus, a poszthumanizmus pedig posztantropocentrikus. Ebből következhetne, hogy az antropocentrikus gondolkodás humanista, a posztantropocentrikus pedig poszthumanista. A könnyelműség tettenéréséhez legfőképpen ezeket a viszonyokat kell vizsgálnunk, valamint fel kell tennünk a kérdést, hogy lehet-e a poszthumanizmus diskurzusában antropocentrikus szempontokat felfedezni. Le kell-e egyáltalán számolni az antropocentrissággal?

A tanulmány arra vállalkozik, hogy e fogalmi négyszög strukturális igényű összekapcsolását bevezesse, ugyanis számomra leginkább azért érdekes a konfigurációk tisztázása, hogy későbbi kutatásaim során egy esetleges posztantropocentrikus vagy poszthumán irodalomkritika keretein belül az értelmezéshez használt módszertan fogalmi készlete pontosabb legyen.

HUMANIZMUS A POSZTHUMANIZMUSBAN

A gondolkodás humanista és antropocentrikus hagyományát a poszthumanisták eszmétörténetileg legkorábban az antikvitáshoz kötik. Arisztotelész szerint az ember a földi létezők hierarchiájának csúcán áll, ez a hierarchia a racionalitás szerint szerveződik, ugyanis az ember képes az absztrakcióra, a világ megismerésére, a tudás megosztására, így a kevésbé racionális lények a felettük lévő, racionálisabbakat szolgálják létezésükkel. Tehát amikor az ember igába hajtja az állatokat, akkor lényegében saját létének fenntartásához használja őket, és emellett szól a racionális felsőbbrendűsége. Ezáltal az ember és más élőlények között ontológiai szakadék keletkezik, amelyet érvekkel alátámasztani, azaz fenntartani, valamint elmélyíteni is csak

egy antropocentrikus, humanista nézőpontból lehet.¹ Ez alapozza meg a későbbiekben feltörő feszültségeket.

E perspektívából nézve az olasz reneszánsz emberideálja is hasonló alakulástörténettel bír. Az emberi önrendelkezés és önfejlesztés koncepciója Rosi Braidotti szerint doktrínává vált, egy civilizációs modellé, amely az európai eszmeiséget jellemzi. Az emberi ész morális döntések alapját képezi a létezők hierarchiájában, tehát az antik emberkép továbbörökítéséről van szó. A Leonardo da Vinci *Vitruviusi-tanulmányán* látható férfialak továbbá a kultúra férfiközpontúságát is megmutatja. A humanista emberkép patriarchális mivoltának szimbólumává emeli Braidotti ezt a képet. Emellett a szerző Hegelt és Husserlt is említi, szerinte kettejük történelemfilozófiai nézetei kanonizálják az eurocentrikus humanista felfogást. Ez az ember univerzális sajátossága a nyugati gondolkodás számára, amely az európai kultúra imperialista kiterjesztéséhez is elvezetett, újabb teret nyitva az emberképet érintő konfliktusoknak.²

Az újkor a virágzó európai nagyhatalmak terjeszkedésével is továbbviszi a korábbi antropocentrikus gondolkodást. Számos szerző említi René Descartes-ot, akinek karteziánus tanítása az emberi test és a szellem dichotómiájának kanonizálásáért felel. A poszthumanisták számára ez egy immateriális és autonóm emberi szubjektumról szóló metafizika, amelynek lényege, hogy az emberi szubjektum saját maga számára transzparens, gondolkodása és motivációi egyénenként előre fixáltak. Az internalizált tényezők az egyén számára reflektálhatók, hozzáférhetők. Ez az autonóm szubjektumot erősíti, ami Descartes szerint az anyag dualításával is alátámasztható, miszerint a test és az elme, a külső és a belső, szétválasztható, következtetésekképp az elmét a test állapottai nem befolyásolják. Badmington és a posztantropocentrikus gondolkodás számára ez a dualitás a kritizálható aspektusok egyik legfontosabbika.³ Kant transzcendentális humanizmusát is a szellem felsőbbrendűségének filozófiáihoz sorolják, így például David Roden is. Humanista előképként írja le, hogy Kant szerint az ember etikailag is privilegizált racionalitáson alapuló felsőbbrendűsége miatt. Ő szervezi a világ rendjét, minden dolognak ő ad értéket, formát és jelentést.⁴ Roden ebben a kontextusban még Sartre egzisztencialista humanizmusára is kitér, amely Descartes és Kant eszméivel rezonál, mivel Sartre szerint az ember radikálisan szabad és önmeghatározó ágenciával

1 RODEN, *i. m.*, 12.; Neil BADMINGTON, *Theorizing Posthumanism*, *Cultural Critique* (53), 18.

2 BRAIDOTTI, *i. m.*, 2013, 14–15.

3 BADMINGTON, *i. m.*, 17–18.; RODEN, *i. m.*, 23–24.

4 *Uo.*, 10–12.

rendelkezik.⁵ Rosi Braidotti emellett rámutat, hogy az emberi lelkiismeret és a politikai döntés szabadsága is kiemelt pontja ennek a humanista gondolkodásnak. Ő Sartre mellett említi Simone de Beauvoir-t is, miszerint kettejüknek köszönhető az az eszmeiség, hogy a filozófus a maga kritikai gondolkodásával mindig a nagy narratívákat, filozófiai összefüggéseket keresi, ezáltal az ő jelenléte – emellett a szellem, ész, racionalitás jelenléte is – univerzálisan az emberi faj disztinktív értékeihez tartozik. Ugyanakkor náluk már reflektált az elidegenedés, amely a későbbiekben a posztstrukturalisták anti-humanizmusát is jellemezni fogja.⁶

ANTROPOCENTRIZMUS A POSZTHUMANIZMUSBAN

A poszthumán diskurzus teoretikusainak értelmezésében az antropocentrizmus egy episztemológiai, esztétikai és etikai profil, amelynek keretein belül az individuum a fajhoz tartozáshoz kellő sztereotipikus magatartást megvalósítja. Ez az ember és az ember környezetének definiálására is vonatkozik, és számos belső ambivalencia jellemzi. Roberto Marchesini három fontos történeti állomást említ ennek kialakulásában: 1. a posztsofista filozófiák, amelyek az emberi lény helyett az emberi lény világára és az ember környezetében lévő szomszédokra fókuszálnak, így kiterjesztve az emberi perspektívát; 2. a zsidó-keresztény hagyomány, kifejezetten Szent Ágoston, aki az embert Isten képmásaként (*Imago Dei*) határozza meg, kiemelve ezzel a világból, és valóságtól eltávolítja, másként, hierarchiában feljebb határozza meg a többi élőlény valóságával szemben; 3. Giovanni Pico della Mirandola humanizmusa, amely a teocentrizmus külsőleges irányítottságából egy önszerveződő antropocentrizmusba vezeti át az ember ontológiáját. Ugyanakkor a szerző hozzáteszi, hogy az emberi gondolkodás mélyen beágyazott jellemzője az emberközpontúság, így egy történeti kezdőpontot meghatározni nem tűnik lehetséges feladatnak, csupán rámutatni arra, hogy mely művek lehettek legnagyobb hatással erre a gondolkodásra. Továbbá Marchesini kifejti, hogy az ember saját meghatározásának kizáró mechanizmusai ezt az emberközpontúságot erősítik. Ilyenek azok a megállapítások, miszerint az állatok nem autonóm, nem racionális lé-

5 RODEN, *i. m.*, 11.

6 BRAIDOTTI, *i. m.*, 19–20.

nyek, mivel az evolúció során kialakult biológiai adottságaik determinálják őket valamilyen szerepre, viselkedésre. Ezzel szemben az ember egy különleges állat, hiszen autonóm és önmotivált, amelyet a fent említett három pont is megerősít.⁷

Mirandola *Az ember méltóságáról* című írása a humanizmuson keresztül mutatja meg elődeinek gondolkodását, összefoglalva az antropocentrikus nézőpont jegyeit, amelyek Marchesini szerint azóta is jellemzik a nyugati gondolkodást.⁸ Egyik ilyen tényező az élőlények közötti hierarchia, amely a determináltságból fakad. De ezen felülkerekedve az ember olyan lény, amely minden élet sajátosságát képes magára öltetni. Szabad akarata van, nincs meghatározott természete a többi létezőtől eltérően, képes a metamorfózisra, amelynek morális téthetjéi vannak: alantas, állati és fenséges, isteni is tud lenni. Ami alantas, az Mirandolánál a testiséghez köthető, ami szellemi, az az istenihez, emellett pedig az ember célja – és ez ismételt morális téthetje a szövegnek (a létnek is) – az isteni felé való törekvés, és emellett a fejlődésbe vetett hit fenntartása. Ellentétbe kerül tehát a test és a szellem az érzékek és az ész vonatkozásában, a fejlődés az érzelmek elnyomásában és az ész minél optimálisabb érvényre juttatásában rejlik.⁹

Ugyanakkor, bármennyire is az észt sorolja előre Mirandola, humanizmusa és antropocentrizmusa vallási alapú. Számára a teológia az, amellyel a legfelső szférát elérheti az ember. Az erkölcsstan és a dialektika megtisztítják, a természeti filozófiák, tudományok beavatják az egyént a földi misztériumokba, míg az istenek dolgával csak a teológián keresztül foglalkozhatunk. Az ember e világkép középpontja, viszont felette áll minden, ami isteni. Ennek elérése egyfajta transzcendens önkívület, az örökkévalóság megismerése, amely már az emberen túlmutat, ugyanakkor csak az ember számára elérhető a földi élőlények és entitások közül. Mirandola számára erkölcsi és vallási alapon is az ember a földi élet középpontja. Ellentmondásos ez az antropocentrizmus, ha az ember felsőbbrendűségét jelenti. A szellem és a test békéjét irányítja az ész, ugyanakkor a racionalitás azt az ügyet szolgálja, hogy az ember felkészüljön valami felsőbbrendű elérésére. Az emberi hatalom nem meghaladhatatlan, ugyanis a teológia – legyen bármennyire is emberi a vallás – egy emberen túli szféra megnyílását jelenti.¹⁰ „Az, hogy az ember politikai-közösségi lény, nem csupán arról árulkodik, hogy többet ér a szörnyetegnél, hanem arról is, hogy alacsonyabb rendű az isteneknél. Mindenekelőtt előrébb valók nála az égitestek, amelyek érzékelhetőek ugyan, de – a többség szerint – örökké, körkörösén mozgóak.”¹¹ – írja Losoncz Márk a poszthumanizmust kritizáló tanulmányában, rámutatva az antik gondolkodásban rejlő, de a valláson keresztül a középkorban is megmutatkozó, emberen túli entitások megkülönböztetett jelentőségére.

7 Roberto MARCHESINI, *Beyond Anthropocentrism. Thoughts for a Post-Human Philosophy*, Mimes International, 2018, 19–20.

8 A humanizmus és antropocentrizmus, poszthumanizmus és posztantropocentrizmus között különbséget kell tenni. Szorosan kapcsolódnak egymáshoz, azonban míg a humanizmus–poszthumanizmus inkább az irányzatos felfogás és a szellemtörténeti kapcsolódások terhével bír, addig az antropocentrizmus és posztantropocentrizmus inkább csak nézőpontnak tekinthető számomra.

9 Vö. Giovanni Pico della MIRANDOLA, *Az ember méltóságáról*, ford. KARDOS Tiborné = *Reneszánsz etikai antológia*, szerk. VAJDA Mihály, Bp., Gondolat, 1984, 213–219.

10 Uo., 222–226.

11 LOSONCZ MÁRK, *Mi jöjjön a poszthumanizmus után?*, prae.hu, 2020. 04. 13., <https://www.prae.hu/article/11522-mi-jojjon-a-poszthumanizmus-utan/> elérés: 2024. 07. 08.

Mirandola vallásos humanizmusa mintha azzal állítaná középpontba az embert, hogy az általa felvázolt üdvözülésig vezető út csak a számára érhető el. Az állat nem képes rá, a szervetlen világ részei sem, és az isteni szférában lévők már nem tudnak hova tovább lépni emberi perspektívából nézve. Ezt kiegészíthetjük még a nyugati ember filozófiai felemelkedésének nietzscheiánus mozzanatával, miszerint Isten halott, és ez oly módon kerül értelmezésre, hogy az emberi kultúra egy szekularizált vallássá válik, a korábbi hierarchiában nincs semmi az ember felett. Az ember nem Isten képmása, és nincsenek antropomorf istenek, hanem már ezeket „meghaladva”, elhagyva – a kemény tudományokkal szemben egy hatalomgyakorlási retorikának titulálva a teológiát – halad tovább saját útján az emberi társadalom.¹²

Továbbá az antropocentrizmushoz hozzátartoznak olyan nosztalgikus természetfilozófiai gondolatok is, miszerint az ember korábban közelebb állt a természethez, a jelenlegi társadalmunk élete természetellenes távolságban zajlik a természettől, és ez a közelség tanulható, újra elérhető.¹³ Az emberközpontúság itt úgy érhető tetten, hogy a természet az emberen kívül álló, amelyhez visszatérhet. Mivel elhagyta, természetellenes lett, mintha azt bármikor elhagyhatná, mintha nem egy ontológiailag adott környezete lenne az emberi életnek. A technológiára kitérve pedig az eszközként való felhasználás, a természet objektumként való elgondolása jellemző. Ennek az antropocentrikus felfogásnak a kritikájaként olvasható a kritikai poszthumanizmus technológiafilozófiája.¹⁴

Az említett diskurzusban az antropocentriskusságot a posztantropocentrizmus váltja, a humanizmust a poszthumanizmus, ugyanakkor a diskurzus nem határoz meg magának egységes fogalmi teret, laza keretek között kezelendő az emberközpontúság mikéntje.¹⁵ Csomópontok azonban megfigyelhetők, például a világ dolgainak dichotómiákba rendezése, az emberi autonómia és racionalitás végtelen potenciálja, az entitások közötti ontológiai és morális hierarchia. Ezekben a témákban kritikus leginkább a poszthumanizmus a humanizmussal szemben, és az antropocentrizmus legfőbb kritizálendő részeként bizonyos bináris oppozíciókat (test–lélek, kultúra–természet, ember–állat) állapítanak meg, amelyek így a kizárás gyakorlatát mutatják, míg a posztantropocentrizmus ezeknek a határoknak a tarthatatlanságát tematizálja.¹⁶ Így

12 Elaine GRAHAM, 'Nietzsche Gets a Modern': *Transhumanism and the Technological Sublime*, *Literature & Theology* 1 (16), 2002, 76.

13 Vö. Karin MURRIS: *A Glossary for Doing Postqualitative, New Materialist and Critical Posthumanist Research Across Disciplines*, London, New York, Routledge, 2022, 96–97.

14 N. Katherine HAYLES, *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1999, 2–8.

15 A poszt- előtag által bevezetett nézőpontok szinkronicitását tematizálja a diskurzus (ehhez lásd például: Stefan HERBRECHTER, *Posthumanism. A Critical Analysis*, London – New York, Bloomsbury, 2013, 21–23.), ugyanakkor csak bevezető jelleggel, expliciten nem reflektálnak arra, mely pontokon antropocentrikus saját perspektívájuk. Így ez a váltás a kifejtett súlypontokra vonatkozik.

16 Uo.

a poszthumanizmus pozíciója nem teljesen ellentétes a humanizmusával, a posztantropocentrizmusé sem az antropocentrizmussal, hanem sokkal inkább felforgató, önmagát felülvizsgáló, ha például a kritikai poszthumanizmus diskurzusából indulunk ki.

A FOGALMI NÉGYSZÖG RÖVID FELÜLVIZSGÁLATA

A poszthumanista diskurzus az antropocentrizmust a humanizmussal, a posztantropocentrizmust a poszthumanizmussal azonosítja, ahogy például Francesca Ferrando is teszi: „A poszthumanizmust egyszerre definiálja a szakirodalom poszthumanizmusként és posztantropocentrizmusként – a *poszt* az ember fogalmához képest, a humanizmus a történeti valósághoz viszonyítva. Mindkét említett konstrukció hierarchikus társadalmi képződményeken és emberközpontú hiedelmeken alapul. A fajközpontúság (*speciesm*) minden formájának kritikája alkotja a poszthumán kritikai megközelítés egyik legfontosabb ismervét.”¹⁷ Jelen esetben a poszthumanizmus és a posztantropocentrizmus megfeleltetéséről ír a szerző, ugyanakkor kapunk arra is utalást, hogy miként értelmeződik ennek ellentéte. A *poszt*- előtag és a humanizmus szó kiemelésével automatikusan arra gondolhatunk, hogy a humanizmus antropocentrikus. A feltételezés nem feltétlenül téves, ugyanakkor az sem egyértelmű, hogy az antropocentrizmussal feltétlenül jár-e a humanizmus vagy létezhet antropocentrizmus humanizmus nélkül. A fogalmi négyszögünkben a logika alapján a következő relációk léphetnek fel: 1., antropocentrizmus és humanizmus; 2. antropocentrizmus és poszthumanizmus; 3. posztantropocentrizmus és humanizmus; 4. posztantropocentrizmus és poszthumanizmus. Ferrando és a poszthumanista szakirodalom szerint a kapcsolatok az 1. és a 4. pontban leírtak szerint rendeződnek el, mivel a nyugati gondolkodásra vonatkoztatva az emberközpontúság a humanista hagyománnyal azonosítható, és ezzel ellentétes mozgásokként alapvetően a posztantropocentrikus nézőpontot jelölik ki. Ennek okát a humanizmus és antropocentrizmus szoros kapcsolatában kereshetjük. Ha a humanizmust akarja opponálni a diskurzus, akkor a hozzá tartozó antropocentrizmust is így kell kezelni.

Braidotti a poszthumánnal szoros kapcsolatban említi az őslakos kozmológiákat,¹⁸ így e témakör vizsgálatában érdemes lehet segítségül hívni a filozófiai antropológiát,

17 Francesca FERRANDO, *Poszthumanizmus, transzhumanizmus, antihumanizmus, metahumanizmus és az új materializmusok. Különbségek és viszonylatok*, Helikon 2018/4, 399.

18 BRAIDOTTI, i. m., 2019, 130.

kiemelten Eduardo Viveiros de Castro és Philippe Descola munkásságát. Mindkét szerző az amerikai kontinens őslakosainak hiedelemvilágával, kiemelten az ontológiájukkal foglalkozik.

Első problémaként Viveiros de Castro fejtegetései alapján az merül fel, hogy antropocentrizmus létezik humanizmus nélkül is. Ez természetesen nem cáfolja a Ferrando által implikáltakat, miszerint a humanizmust azonosíthatjuk antropocentrizmussal, viszont tovább árnyalja a képet. A nyugati gondolkodás önmaga emberségét túlbecsülő, kiterjesztő attitűdjét Lévi-Strauss egy anekdotájával példázza de Castro, amely a spanyol hódítók által kiküldött kutatócsoportokról szól. Ők arra voltak kíváncsiak, hogy az őslakosoknak van-e az övékhöz hasonló lelke. Az európaiak az őslakosokat állatoknak hitték, mivel saját civilizációjukkal azonosították a lélek jelenlétét (amely a civilizálatlan élőlényeknek nincs), míg az őslakosok a testi és anyagi világuk mássága miatt azonosították az európaiakat isteneként (legalábbis felsőbbrendűként). Az európaiak sokkal inkább a szociológia tudománya felől közelítettek a másság értelmezéséhez, míg az őslakosok inkább a természettudományok materiális fókusza felől. Mindkettő szemlélet ignorálta a másikkal való azonosság lehetőségét. A nyugatiak a lelket keresték bizonyítékként, mivel ez különbözteti meg az embert az állattól, és nem a test. Az őslakosok ezt épp ellenkezőleg gondolják el, számukra az ember és az állat is lélekkel rendelkezik, a lélekhez tartozó testi lét adja a differenciát.¹⁹

Ezek alapján az őslakosok ontológiai horizontja más, mint az európai keresztény ontológia: 1., az európai ontológia szerint a test egy természetes, velejáró, spontán dimenzió része, amelynek általánosságával szemben meg kell konstruálni a lelket (vagy szellemet). Ez a konstrukció elkülönítés, amely specifikálja és radikálisan különbözővé teszi az egyes individuumot a többitől. 2., az őslakosok épp ellenkezőleg gondolják, számukra a lélek (szellem) a lét velejárója, adott, és ezzel szemben kell megkonstruálni specifikáció gyanánt a testet. A test ágenshálózatok hatásának köszönhető, ezek a befolyásoló tényezők pedig differenciálják azt, így az európai felfogás szerint az adott individuumot is. Ez a megkülönböztető mozgás egy alapvető emberi gyakorlatnak is nevezhető: a konvencionálistól való eltérésben meghatározni valamit, amit a differencia mentén így emberinek lehet nevezni. Ha minden létezőnek van teste, akkor az nem emberi, mivel általános, és az ember az általánostól eltérő a nyugati gondolkodás szerint. Azonban mindez az őslakosokra is igaz, akik szintén differenciát láttak az európai emberben. Az európai ontológia lelkeket, szellemeket teremtet (ezáltal kultúrákat különböztet meg) az adott testet öltött – természeti – valóság alapján, míg az őslakos ontológia testek megteremtéséből áll (ezáltal fajok megkülönböztet-

19 Vö. Eduardo VIVEIROS DE CASTRO, *Cannibal Metaphysics*, Univocal Publishing, 2014, 51–52.

téséből) szocio-spirituális meggyőződések alapján. A fajok megkülönböztetéséből pedig nem következik hierarchia, hiszen az emberi kulturális kontinuum részei.²⁰

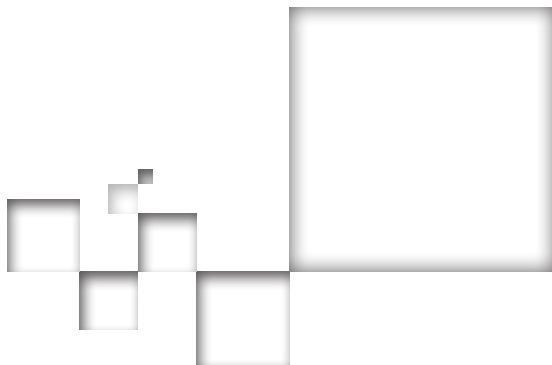
Mindez elvezet minket az animizmus fogalmához, amely a Viveiros de Castro által vizsgált őslakos népek hiedelemvilágát jellemzi. Az animizmus szociológiai karakteristikája, hogy az ilyen kultúrában élő emberek által a környezetükben lévő nem-emberi entitások, állatok, növények stb. az emberek által bírt benső tulajdonságokkal ruházódnak fel. Így lesz például általános jellemző a lélek. Az emberi és nem-emberi ebből a szempontból válik identikussá az animista társadalmakban. Az emberi benső ilyen módú exteriorizálása azt jelenti, hogy az animista kultúra szerves része a nem-emberi környezet, és a természet–kultúra binaritás nem áll fenn. A lélek kollektív identitásképző elem, a test felel az individualizációért. Az animizmus perszonalifikálja a nem-emberit. Így nem is az emberség a lényeg, hanem hogy az emberben és a nem-emberben is vannak olyan identitásképző elemek (lélek/szellem), amelyek egy személyben is megtalálhatók. Személyiséggel rendelkezik a nem-emberi környezet is, így emberihez hasonló motivációkkal, érzésekkel, viselkedéssel. A személyiséghez kellő lélek egy anyagi, materiális általánossághoz kapcsolódik, amely megtalálható a testet öltött entitásokban. Az anyaguk közös, és ennek különböző nevei vannak különböző animista kultúrákban, de a lényeg mindegyiknél, hogy az anyag azonos, de az anyag által felvett forma eltérést mutat. Tehát a differencia nem az anyagban van, hanem a formában.²¹

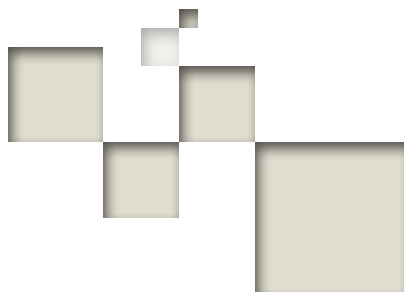
Ezekkel összevetve, mintha a humanizmus az ember–nem-ember kapcsolatáról azt állítaná, hogy nem az anyag határozza meg az értéket, hanem a forma. Ha a forma meghatározó, akkor hiába az anyagi azonosság, hierarchia mindig létezni fog. Ezért, ha a humanizmust értékítélettel működő diskurzusnak tartjuk, akkor az emberi forma fogja adni az emberi értéket. Erre példa a fehér, kaukázusi, egészséges férfiábrázolás da Vincitől, amely a reneszánsz humanizmus univerzális emberképeként értelmezhető. Az emberi kultúra domináns szereplőjének a saját testképe vált az ideállá, amelyet a domináns szerep mint pozitív értékítéletre méltó tényező teremtett meg.

Az animista társadalmak anyagi differenciája faji alapú, tehát minden fajnak megvan a maga realizációs formája. Descola összefoglalásában egy maláj őslakos nép szerint a világ egy fajok között szerveződő tudatos és tudat nélküli lények sorozatából álló hálózat,

20 Vö. Uo., 53–54.

21 Vö. Philippe DESCOLA, *Beyond Nature and Culture*, Chicago, University of Chicago Press, 2014, 129–131.

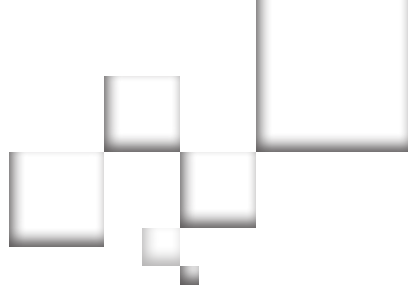
amelynek részei az emberek is. Az emberi testi léthez pedig hozzátartozik a ruházzkodás is.²² A technológia is kapcsolódik ekképpen az emberi testhez, így a poszthumán gondolkodásra az animizmus felől tekintve azt lehet mondani, hogy az emberi és a technológiai entitások formájukban a 21. századra egyre inkább egymáshoz közelítenek, anyagiságuk vegyül, hibriditásuk a ruhaviselésnél intenzívebb formákat valósít meg. Ezért az a disztinktív tényező, amely az animista felfogásban a testi anyagiságot övezi, alapul szolgálhat a különbségek elmosásához is.

Emellett az amerikai őslakos mitológiák gyakori mítosza, hogy az emberi faj előtt réges-régen a növények és az állatok bírtak a civilizált entitásokra jellemző tulajdonságokkal, kommunikációval, cselekedetekkel, eseményekkel. És az emberéhez hasonló formával is, amely ily módon egyfajta antropocentrikus sajátosságnak tűnik. Mintha az emberi entitások változtak volna növényekké és állatokká. Ugyanakkor ezek a mítoszok nem írják le ennek a visszafordíthatatlanságát, de mindben van egy esemény, amely a metamorfózishoz vezet. Mindennek a lényege, hogy az amerikai őslakos ontológia számoltart egy mitikus múltat, amelyben volt egy eredeti „kultúra”, miszerint az ember és nem-ember elválaszthatatlan egymástól. Ugyanakkor a különböző fajokká történő átváltozás nem határoz meg egy természeti rendet, amely az európai gondolkodáshoz lenne hasonló.²³ A korábban már említett fogalmi négyszöget ezek fényében érdemes lehet felülvizsgálni, megpróbálni meghatározni az egyes tényezőket röviden.

Antropocentrikus egy adott állítás vagy gondolkodás, ha az tükröződik belőle, hogy az emberi és nem-emberi közötti ontológiai különbség megléte nem számít, bármilyen felmerülő differencia emberi és nem-emberi között nem jelent értékkülönbséget, nem hoz létre az ember számára hierarchikus természeti rendet, ugyanakkor mégis az emberi perspektíva élvez elsőbbséget a világ értelmezésében. Ez jelentheti azt is, hogy az emberi és nem-emberi ontológiáját az ember határozza meg. Erre látunk példát a maláj őslakosok ősmítoszában, miszerint a közös lélekkel (szellemmel) ellátott entitások egy ősi múltban azonos, méghozzá emberi anyagi formában léteztek, az emberi civilizációhoz szükséges tulajdonságokkal bírtak, ettől a formától és viselkedéstől kezdtek elfejlődni. Ugyanakkor a Braidotti által is tematizált poszthumán feminizmusban is megfigyelhetők antropocentrikus gondolatok, mivel a genderalapú megközelítés emberi ágensek közötti differenciákat hangsúlyoz, így a humán szubjektum nem-emberi oldala egy elnyomott emberképen

22 Uo., 129–131.

23 Uo., 131–132.

keresztül képződik meg a humanizmus által favorizált szubjektumfelfogás relációjában. A nem-emberi vagy szubhumán (nő, etnikumhoz tartozó, gazdaságilag, szellemileg, testileg hátrányos helyzetű) a fehér, heteroszexuális, keresőképes, egészséges férfi ellentétes tulajdonságaival jellemezhető másikja, így az alapvető perspektíva, annak ellenére, hogy poszthumanista fókuszú, antropocentrikus.

Posztantropocentrikus egy adott állítás vagy gondolkodás, amikor az antropocentrikus szemléletmódtól, az emberi perspektívától való nem-emberi felé történő eltérés jellemzi. Ez a nézőpont is elismeri a differenciákat, ezekkel kapcsolatban nem fogalmaz meg értékítéletet, ugyanakkor nem élvez elsőbbséget az emberi és nem-emberi ontológiai meghatározásában az emberi perspektíva, sőt az emberi legfőképpen a nem-emberi felől vagy azzal egy adott hálózatban kerül értelmezésre. Az emberi és nem-emberi ontológiai egysége vagy differenciája nem bír disztinkciós szereppel, mivel a fókusz az emberi és nem-emberi oly módú definiálása, hogy az az emberi perspektíva kizárólagosságának felülvizsgálatával történjen. Ilyen gondolkodás és elmélet lehet például Bruno Latour cselekvő-hálózat elmélete, amelyben minden ágens az egymásra hatásban rendszerek és alrendszerek elemeiként elveszti kizárólagos autonómiáját. Így például az emberi és a technológiai ágens Latour 20. századi technológiafilozófiákra épülő értelmezésében kodependens módon, egymás mibenlétét meghatározva rendelődik egymás mellé. Ebből pedig az következik, hogy az emberi közeledik a technológiai ágenshez, a technológiai pedig az emberihez. Ebben a közeledésben nincs értékítélet, csupán a hatások, események, cselekvések átváltozó jellege mutatkozik meg, gondoljunk csak a globalizációra, amely nemcsak az emberi ágens helyváltoztatásával jár, hanem a bolygó szerves és szervetlen anyagának tér és időbeli keveredését is jelenti.²⁴

Humanizmusról akkor beszélhetünk, ha egy adott állításból az tükröződik, hogy az ember és nem-ember között nincs ontológiai egység vagy egy adott differencia mentén az ember ontológiai háttere kizárólagosan előbbre való, mint a nem-emberéé. Ezek a differenciák bármilyen hasonlóság esetén negatív értékítéletet vonzanak maguk után a nem-ember alsóbbrendűségét deklarálva. Erre példa a Bibliát követő keresztény hagyomány, amely szerint Isten képmása az ember, aki számára leuralható, benépesítendő és használható környezetként teremtett a világ. Ez a megközelítés elválasztja az embert

24 Vö. LATOUR, *i. m.*, 2005, 39–46; *i. m.*, 2002, 249–251.

a nem-embertől vallási alapú kiváltságai miatt. Emellett a karteziánus dualista felfogás is humanista, hiszen a szellem megléte alapján a racionalitásra alapozva helyezi az embert az állat fölé, a szellemet pedig kizárólagosan az ember sajátjának tekinti, amely nem kötődik a testhez, így magyarázva, hogy az állat nem rendelkezik szellemmel annak ellenére, hogy az emberéhez hasonló anyagi összetételű teste van.

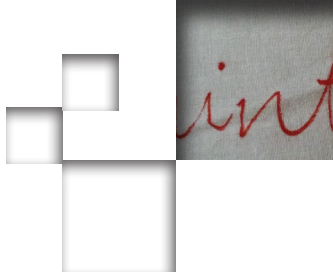
Poszthumanizmusról akkor beszélhetünk, ha egy adott állításból, gondolatból az tükröződik, hogy az ember és nem-ember között ontológiai egység van és egy esetleges differencia nem zárja ezt ki a többi hasonlóság vagy azonosság megléte miatt. Ferrando így foglalja össze ezt az alapgondolatot: „A poszthumanizmus semmilyen hierarchikus rendszer legitimitását nem ismeri el: nincsenek az alteritásnak magasabb vagy alacsonyabb formái: a nem-emberi különbségek éppoly érdekesítőek, mint az emberek közötti különbségek. A poszthumanizmus olyan filozófia, amely a relációk és a létezés sokféle rétegének elgondolását hivatott elősegíteni, poszthierarchikus modelleken keresztül.”²⁵ A hierarchikus gondolkodás felbomlása nem jár a differenciák eltűnésével, csupán egy fókuszváltásról beszélhetünk, amelyhez hozzátartozik a különbség elismerése és elfogadása.

Ebből a fogalmi négyzetből hipotetikusan összeállhat négy különböző konfiguráció: antropocentrikus humanizmus, posztantropocentrikus humanizmus, antropocentrikus poszthumanizmus, posztantropocentrikus poszthumanizmus. Ezek közül a poszthumanizmust érintőket tárgyalom bővebben.²⁶

Feltételezhetünk-e antropocentrikus poszthumán tényezőket? Ha Braidotti és Haraway fajok közötti egalitárius elveiből indulunk ki, akkor mintha erre a kérdésre igenel tudnánk válaszolni, mivel az egalitarizmus alapvetően az emberek közötti egyenlőség morális alapokon nyugvó koncepciója. A morál nem-emberire való kiterjesztésével mintha az animista társadalmak perszonifikációja valósulna meg. Ha az animizmusokat nem humanista antropocentrizmusokként könyveljük el, akkor ez a poszthumán megközelítés is antropocentrikus kell legyen. Az állati és emberi morál közötti differenciák ellenére biztosak lehetünk, hogy vannak közös pontok. Ezeket Braidotti és a poszthumán diskurzus számos résztvevője a közös materiális kiszolgáltatottságban látja, és ezekre fókuszálva kihagyható az emberi perspektíva. Braidotti hozzáteszi, hogy az ő

25 FERRANDO, *i. m.*, 400.

26 Az antropocentrikus humanizmust, úgy gondolom, nem kell magyarázni ezen a ponton, ez korábban említésre került a kereszténység és Pico della Mirandola kapcsán is. A posztantropocentrikus humanizmus kérdését ezért itt nem kívánom eldönteni, annál is inkább, mert ez a vállalás egy újabb tanulmány kérdésfeltevése lehetne.

egalitarizmusa a fajizmustól való eltérésen és a kapitalizmus opportunist logikájának ellenzésén alapszik.²⁷ Számos további gondolata azonban azt mutatja, hogy bizonyos poszthumánnak mondható állapotokat antropocentríkusán közelít meg még akkor is, ha az állapotváltozás emberi perspektívákat aktivál, magyarul, ha a nem-emberi egy emberinek vélt tényező mentén közeledik az emberihez, amely ugyanakkor maga is az emberi és nem-emberi hibrid hálózatának nem-emberi része. Vegyük alapul ezt a kijelentést: „Kemény munkára használták fel őket természetes rabszolgaként és embernek való logisztikai eszközökként a gépek kora előtt és alatt is. Továbbá önmagukban ipari erőforrást is jelentenek, az állati testek elsődlegesen materiális termékek kezdve a tejtől és az ehető hústól, de gondolhatunk az elefántok agyarára, a legtöbb teremtmény bundájára [...]”²⁸ Braidotti jelen gondolatát nem árnyalja tovább az a tény, hogy az ember önmagában is ipari erőforrás, amelyet az ember, technológia és természet hibrid hálózata szintén használ. Egy posztantropocentríkus perspektíva, amely a technológia immorális értékeit is hozzáadja a számításához, nem valósul meg. Az állat az ember áldozata, mivel az emberi ágensnek van anyagi cselekvő szinten hatása az állatra. Emellett a természetből kiindulva számos élőlény gazdatest-parazita és zsákmány-préda viszonyban létezik, amelyhez a természet perspektívája felől nem kötődik a kizsákmányolásból fakadó morális gondolkodás.²⁹

Posztantropocentríkus poszthumanizmusként foghatjuk fel például az olyan elméleteket, amelyek az anti-humanista és dekonstruktív hagyományra épülnek, mivel azok az emberi moralitás fogalmát is lebontják, az egyenlőséget nem morális, hanem pusztán materiális alapra helyezik az élet és halál binaritását is felszámolva, így kiiktatva az élethez való jog emberi koncepcióját. Hogy szemléltessem a poszthumanizmus gondolkodásának antropocentríkus és posztantropocentríkus hullámzását, ismét egy Braidotti idézet következik: „Ebben a perspektívában a halál nem teleológiai célpontja az az életnek, egyfajta ontológiai mágnes, amely előre hajt minket: ismétlem, a halál mögöttünk van. [...] A halál másfajta megközelítéséhez talán kritikai távolságból kell szemlélnünk az élet állítólagosan önmagától értetődő értékét.”³⁰ Az élet és halál dichotómiájának felbomlásával Braidotti pont arra tapint rá, amely a szerves–szervetlen létezők ontológiai egységéhez vezethet el minket. De a korábban már említett visszacsatolási hurok fogal-

27 Vö. BRAIDOTTI, *i. m.*, 2013, 71–73.

28 Uo., 70. „They have been exploited for hard labour, as natural slaves and logistical supports for humans prior to and throughout the mechanical age. They constitute, moreover, an industrial resource in themselves, animal bodies being primary material products starting from milk and their edible meat, but think also of the tusks of elephants, the hides of most creatures [...]”

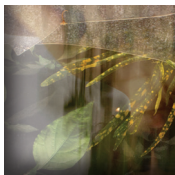
29 Donna J. HARAWAY, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Cthulucene*, Durham–London, Duke University Press, 179.

30 Uo., 133. In this perspective, death is not the teleological destination of life, a sort of ontological magnet that propels us forward: I repeat that death is behind us. [...] To approach death differently, we may want to start by introducing some critical distance from the allegedly self-evident value attributed to ‘Life’ in our culture.”

ma is egy olyan megközelítést kínál a technológiai poszthumanista felfogáson keresztül, amely szerint a bio-, nano- és információs technológiáknak köszönhetően a létezés információs jellege a szerves és szervetlen binaritást felszámolja.

Ezek a megállapításokon kívül rövid kiegészítést tehetünk az ágenciával kapcsolatban is: az antropocentrizmus és posztantropocentrizmus különbségét abban is meg lehet határozni, hogy az ember és nem-emberi entitások milyen módon rendelkeznek ágenciával, hogyan tudják felvenni az ágens szerepét. Az amerikai őslakosok animizmusában a nem-emberi ágensek antropomorf módon jutnak a cselekvő szerephez, az emberihez hasonló motivációi, vágyai, érzelmei vannak a nem-emberinek, amelyen keresztül részt vesz az embereket is érő hatások létrehozásában. Továbbá az Agnyadhana hindu vallási rituáléban a tűz szerepe is ilyen módon határozható meg: az emberi ágens a szertartási tűz meggyújtásával a tűz istenét, Agnit idézi meg, így a tűz ezzel az emberfeletti ágenciával felruházva válik cselekvővé. Emberfeletti ez az ágencia, mivel abba az eseménybe, amelyben részt vesz a tűzisten, rituális szimbolikával rendelkező entitások lépnek be. Áldozatot mutatnak be rizssütemény formájában, amelyet az ember készít el konyhai eszközei és a tűz segítségével. Ugyanakkor a sütés aktusa azáltal, hogy a tűz Agni megtestesülése, ennek az emberfeletti létezőnek tulajdonítható, a tűz pedig ágenssé válik. A tűz emberfelettivé válása az emberen túli jelenlét ellenére mégis antropomorf jellegű, mivel a sütés cselekvését átveszi az emberitől egy speciális áldozati étel létrehozása miatt. Agni a halott túlvilágra történő átsegítésében is szerepet kap a kremálásnál, így a cselekvés eredete ismét áttevődik a nem-emberi ágensre. Itt azonban már az emberfeletti ágencia egyértelműen eltávolodik az emberitől a cselekvés és az esemény jellegében: a halott emberi test spirituális világba történő átvitele és ott újraélesztése a tűzisten, így a tűz feladata, az emberi ágens azonban csak a tűz meggyújtásában vállal szerepet, az elégetés közben történő spirituális cselekvésben nem képes földi létezése révén.³¹ Itt mintha a szakralitás posztantropocentrikusságára is példát láthatnánk, amelyet korábban Losoncz Márk is azonosított a poszthumanizmus humanizmusképét kritizálva, miszerint a kereszténységben is szerepel az emberen túli koncepciója, amelyhez képest alsóbbrendűbb az ember, limitáltak a képességei. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy a rituálékon keresztül a szakralis cselekvésekben az ember is emberen túli erőkhöz jut, például a tűzgyújtással megidéz egy istenséget.

31 Vö. E. Thomas LAWSON, Robert N. MCCAULEY, *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, 106–108.

Posztantropocentrikus tényezőként fogható fel ez is, ha a szakralitáson keresztül érvényesnek tartjuk a vallási ontológiát. Ha mindezt szekularizáljuk, akkor a vallási ontológia antropomorfizáló tényező. Ennek a megközelítésnek az alapja a poszthumanizmus felől nézve a materialitás, amelyben a nyugati vallások és a karteziánus cogito szellemi emberen túljár a nem-emberi másik tagadásaként értelmeződik. Ennek a másíknak a szubjektumba történő reintegrációja a pusztán szellemi szféra tagadásával jár.

Az emberi test biológiai leírásaiban gyakran figyelhetjük meg a posztantropocentrikus ágenciátulajdonítást. Kim Toffoletti egy orgazmust előidéző orvosi műszer kapcsán így számol be a női orgazmusról: „A szóban forgó Orgazmatron egy a nők gerincoszlopába ültethető távirányítható eszköz, amely, ha aktiválják, elektronikusan stimulálja a test idegrendszerét, kifejezetten azokat az idegpályákat, amelyek a koitális nirvánához vezetnek.”³² – a példa szerint az orgazmus eléréséhez az idegpályák stimulálása szükséges, így az ember megtestesült valóságának egy ágense az idegpálya és az azt stimuláló eszköz, amely így a karteziánus cogito által behatárolt transzcendens szellemtől függetlenül az ember nem-emberi állapotának természeti oldalát hangsúlyozza. Ha pedig az Orgazmatront leíró *The Guardian* cikkből vett idézetet is megvizsgáljuk, akkor emberi ágenshez köthető posztantropocentrikus cselekvéstulajdonítást is megfigyelhetünk: „Csak kösse rá magát a hálózatra, nyomja be a kapcsolót, és élvezze, ahogy a lábujja befeszül, a pupillája kitágul, és a szomszédok orrukát ráncolják, és feljebb tekerik a hangerőt.”³³ A hálózatra való rácsatlakozás az emberi test technológiai beágyazottságát mutatja, ezzel erősítve az organikus emberi és az inorganikus technikai hibriditásának képzetét. Ez az aktív cselekvés testi kapcsolat létesítése a technológia szókinccsén keresztül, ugyanis az érintkezésnek egy specifikus fajtáját írja le. Az angol 'plug' szó többértelműsége kimutatható a magyar 'kapcsoló', 'kapcsolat', 'csatlakozás', 'csatlakozó' szavakon is, mivel egyszerre jelentik a cselekvést, amely a cselekvést lehetővé tevő funkcionalitással rendelkező technológiai entitáshoz köthető.

Posztantropocentrikus ágenciátulajdonításra találhatunk példát továbbá N. Katherine Hayles írásaiban, amelyek a poszthumán diskurzusra jellemző tudományos nyelvvezetl a technológia felől írják le az emberi létet a kiborgizáció keresztül: „A kiborg megkonstruálásában információs útvonalak játszanak központi szerepet az organikus test és annak prosztetikus meghosszabbításainak összekapcsolásában. Ez az információ mint (testtelen) entitás megközelítését feltételezi, amely a szénalapú organikus és a szilíciumalapú elektronikus komponensek között áramlik, elérve ezzel a fehérje és a szilícium egy rendszerként való működését.”³⁴ Itt maga az ágens már egy hibridként felfogott tényező. Az ember ki-

32 Kim TOFFOLETTI, *Cyborgs and Barbie Dolls. Feminism, Popular Culture and the Posthuman Body*, London–New York, I. B. Tauris, 2007, 9.; ang.: „The Orgasmatron in question involves the insertion of a remote controlled device into a woman's spinal column which, when activated, electronically stimulates the body's nervous system, specifically those neural pathways leading to coital nirvana.”

33 Uo., 10.; ang.: „Just plug yourself into the mains, flip the switch and enjoy as your toes curl, your pupils dilate and your neighbours wrinkle their noses and turn up the TV volume in dismay.”

34 HAYLES, I. m., 2.; ang.: „Central to the construction of the cyborg are informational pathways connecting the organic body to its prosthetic extensions. This presumes a conception of information as a (disembodied) entity that can flow between carbon-based organic components and silicon-based electronic components to make protein and silicon operate as a single system.”

bernetika felőli leírását olvashatjuk, amely ezen a poszthumán megközelítésen keresztül a nem-emberinek tulajdonított információáramlás és -áramoltatáson keresztül posztantropocentrikus agenciához jut az organikus és inorganikus testet öltés megállapításával.

ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján láthatjuk, hogy korántsem egyértelmű az antropocentrikus és a humanista nézőpontok közötti megfelelés. Ebből fakadóan a posztantropocentrikus és a poszthumanista nézőpontok sem kell, hogy teljesen analóg módon megfeleltethetők legyenek egymásnak. A nyugati kultúra ontológiai felfogásának terheltsége a legfőbb oka annak, hogy ezek a megfeleltetések könnyelműen létrejönnek, mindez pedig akadályozhatja az irodalmi művek differenciált értelmezését.

A leggyakoribb konfigurációk azonban a poszthumanizmus diskurzusában is meghonosodott módon a következők: a humanizmus antropocentrikus, a poszthumanizmus pedig posztantropocentrikus, viszont a kizárólagosság nem mondható el egyik nézőpontbeli egybeesés kapcsán sem. Az ontológiai differencia megítélését központi szerepbe állíthatjuk a nézőpontok megítélésében, hiszen a különbségekkel kapcsolatos értéktételek mind a humanizmus, mind pedig a poszthumanizmus diskurzusát is érintik még akkor is, ha mindkettő egészen plurális beszédmódokat működtet. Gondolok itt arra, hogy a poszthumanizmus egészen a moralizáló aktivizmusig is elhajlik, míg a kereszténység felől értelmezett humanizmus az embert a szakralitáson keresztül el is tudja emberteleníteni.

A poszthumanista filozófiában ezek a gyakori konfigurációk kifejtetlenül, azok differenciált értelmezése nélkül kerültek áttemelésre, és így öröklődik tovább ezeknek a fogalmaknak a sorsa. Úgy vélem, hogy ez a tény az irodalmi értelmezéseket is a fő diskurzus hibáival terheli, amelyek az irodalomkritikai fókusz elmozdíthatják az antropológia vagy a filozófia kérdéskörei felé, ezáltal megnehezítve az irodalomtudományos vizsgálódásokat. Ez azt is jelenti, hogy a poszthumán irodalomkritika mindenképpen interdiszciplináris, kizárólagosan irodalomtudományi jellegűvé tenni azt a diskurzus redukcióját eredményezi.

HEALING HANDS, VÁLTOZÓ MÉRET, GIPSZES GÉZ, CÉRNA, 2023

1988 MÁRCIUSA

A malackai-konyhai katonai reptér felett az Erdőháton még varjak sem szálltak.

Zuhogott, villámlott, és az egész repülési területen alacsony légnyomás uralkodott. A súlyos esőfelhők bázisa hatvanméteres magasságban volt, ezért aminek szárnya, meg egy csöpp józan esze volt, nem tágitott a földről.

A meteorológusok megmutatták a pilótáknak a szinoptikus térképeket, közölték velük az elkövetkező két nap előrejelzését, és mindenki számára világos volt, hogy sem ma, sem holnap nem repülnek. Körös-körül ítéletidő tombolt, és úgy szakadt, mintha dézsából öntenék. Ezenkívül az északkeleti szél harminckét méter per szekundum sebességgel fújt, és a borultsági fok nyolc per nyolc volt. Az időjárás a következő tizenkét órában tovább súlyosbodik, a szél várhatóan viharossá fokozódik, és elvétele havazás, jégeső és ónos eső várható.

A MIG-23-asoknak nem okozott gondot az ilyen időjárás, még az Északi-sarkon is röpködtek, de mára egy különleges gyakorlórepülés volt tervben, amelyre már fél éve készültek. Hármasban repülés és alakzatban támadás egy kijelölt földi célpont ellen – ehhez lényegesen jobb időjárási körülmények szükségeltettek.

Žemla őrnagy számára ez egy dolgot jelentett: a reptérről három nap múltán sem jut haza, mert azt akarták, hogy ismét finomhangolja a rendszert. Az elmúlt félévben olyan gyakran és olyan alaposan finomhangolta, hogy tökéletes volt, már-már csúcsszuper. De torkig volt vele, az idegeire ment, holott ő volt a megalkotója, és nem egy dicséretet bezsebelt érte.

Viktor Žemla az elektrotechnikai szakképzőben tanult, és kitüntetéssel végezte el. Harmadikban – amikor még csak tizenhét éves volt – a pozsonyszőlősi reptéren letette a vitorlázórepülő vizsgát, és előbb szerzett pilótaengedélyt, mint jogsit. Az ártatlan hobbiból szenvedély lett, amely egész életén át elkísérte.

Repülőgépek és repülés.

Sors és végzet. Fanatizmus. Másképp nem is írható le a fiatal, szenvedélytől fűtött pilóták örökös lemondása.

A vele egyidősek fociztak, csajoztak, parkokban padokon gitároztak, moziba jártak. Ő szombatonként hatkor kelt, hogy hétre a reptéren legyen, az irányítótornyban beírhatta magát a repülési könyvbe, és tízre sorra kerüljön a pilótafülkébe. Aztán lerepülte az adagját, és a nap hátralévő részét blanyíkok, januszok, nimbuszok és más repülőgépek karbantartásával töltötte.

Amikor este hazafelé tartott, a lakótelepi srácok már részegen heverésztek szanaszét a balkonok alatt a padokon, néhányuk dohányzott, a szerencsésebbje dugott is. Gyakran csak egy-egy

gyatra kiáltást voltak képesek kipréselni magukból: – Héé! Pilótácska! Milyen volt a napod? Milyen magasra szálltál? És mikor értél a csúcra? Én fél tízkor! Gyere ide! Húzd meg..... az üveget vagy valamelyiket... Soňa úgy kézbe vesz, hogy csak na! Két csúcs szombatra, na miccós? – ordibáltak utána, de Viktor csak megemelte a kezét, és sietett haza, hogy kialudja magát, mert fittnek kellett lennie, reggel ismét várta a repülés.

Az osztályfőnöke egyáltalán nem lepődött meg, amikor jelentkezett a kassai repülőmérnöki főiskolára. Az osztályban a fiúk igen.

– Te meghibbantál, Viktor! Híagyú zöldruhás akarsz lenni? Kibaszott masírozó balfékbaka? Be akarsz lépni a seregbe, Viktor? Kezdesz bekattanni a haza védelméről meg a nép szolgálatáról szóló baromságoktól? Elment az eszed? Ne légy hülye! Szard le őket!

Viktor sok álláspontot hallott azzal kapcsolatban, amire készült, de senki sem tántoríthatta el, még az apja sem.

– Ez a legkeményebb sulis, amit csak el tudok képzelni. Mentálisan és fizikailag is. Aztán negyvenévesen vége. Akkor mi lesz veled? Ilyen szempontból is mérlegelned kell. Minden nyugdíjas pilóta nem lehet oktató, egyszer téged is kipaterolnak. Akkor halálod napjáig a földet permetezheted egy Ancsával. De ha már egyszer elhatároztad magad, drukkolok neked, nem fogok akadályokat gördíteni az utadba, bár nem értek vele egyet.

Viktor mindenkit meghallgatott, és beadta a jelentkezési lapot.

A Honvédelmi Repülési Osztály orvosi kivizsgálásokra küldte a Kovpakova 16, Prága 6, Dejvice címre. Ismert cím. A csehszlovák szocialista hadsereg minden katonai pilótája itt kezd.

Harminckét jelentkező jelent meg az ország minden szegletéből. Vért vettek tőlük, megmérték a vérnyomásukat, poharakba pisiltek, és tízüikkel azonnal közölték, hogy a légierő nem számol velük. Tankba esetleg, de repülőgépbe biztosan nem.

Szakorvosi vizsgálatok következtek, és újabb jelentkezők estek ki. A szemészeti vizsgálaton majdnem mindegyikük elhullott. A pszichotesztekre már csak tizenketten mentek. Az orvosi vizsgálatok három napig tartottak, a lábujjkörmüktől a hajszálaik végéig végigkopogtatták és átvilágították őket.

Csak két olyan foglalkozás létezik, ahol makkegészségesnek kell lenni, és az egészségi állapotot naponta ellenőrzik: az amerikai elnök és a katonai pilóta. Viktort, a kispályást, érthetetlen okokból csak az utóbbi érdekelte.

A végső ítélet nem tűrt megalkuvást. A strapás orvosi vizsgálatok négy osztályba sorolták a jelölteket. Az A1-es osztályba kerültek a szuperszonikus vadászgépekre alkalmas jelente-

zők. A kritériumoknak csak Viktor, egy zsolnai és két besztercebányai srác felelt meg. Az A2-es osztályba a szubszonikus vadászgépesek kerültek. A feltételeknek hárman feleltek meg. A B1-es osztály a helikopteresek voltak, négyen feleltek meg, a B2-es osztály...

Viktort nem érdekelték az alsóbb besorolásúak, bár a háromnapos mentális és fizikai mártírium alatt összeismerkedtek és néhányukkal összebarátkozott. Mindenkinek bebizonyította, hogy képes rá, és ez volt számára a legfontosabb. Az apjának, az utcabeli fiúknak, meg annak a tyúkeszű Ivetának.

Iveta nem hitte el, hogy Viktor pilóta lesz, és feleségül veszi, és együtt élnek majd, míg világ a világ, ő csak úgy gondolt rá, hogy a kapualji összebújások és tapizások során valami másról is ábrándoznia kell, nem csak arról, amit tapogat, és ha Viktor máshová is be akar férközni, akkor ígéretetnie is kell. Viktor már több mint fél éve járt vele, ami szinte rekordnak számított a baráti körben, szóval ígéretgetett.

Amikor visszatért Prágából, Iveta csak ámult – mint mindenki más. Örült, hogy a pasija pilóta lesz, el is dicsekedett a többi lánynak, de az öröme nem tartott sokáig.

Az érettségi után Viktor a Dargov gyorsvonattal Kassára utazott. A prágai orvosi vizsgálatok eredményei természetesen megelőzték, sőt már néhány hete vártak rá. A felvételi értesítő pusztán formalitás volt, az A1-es osztály kritériumának megfelelő egészségnek örvendő tizenkilenc éves ifjú olyan ritka volt, mint a fehér holló, és két kézzel kapkodtak utána. Akkor is felvették volna, ha három kereszttel írja alá a felvételi tesztet.

Viktor elvégezte a katonai főiskolát, mérnöki diplomát szerzett, főhadnaggyá léptették elő, hamarosan százados lett, és elkezdett szuperszonikus gépeket vezetni.

És már nem a lakótelepi Iveta érdekelte, hanem Yvette.

Pénzes Tímea fordítása

KENZIE ALLEN

SZERELMES DAL A VÉGZETÜNKHÖZ

A nagy kihalás után a szentjánosbogarak még kevesebben lesznek.
A tégely üres. Sötétek a dombok és a diadalmámor.
Előboltok ív alakban kúsznak
lassan, majd holtan, az utolsó túlélőhöz kötődő emlék
a mesélt történetek; az a vörös kardinálispinty, amelyik
minden nyáron visszatért,
eltűnt. Gyermekeim talán ultraviola sugárzásban barnulnak.
Ments meg minden helyet, amit csak tudsz.
Nem sokkal gyászunk előtt június hümmögése csapkod az ajtókon
Volt egy kert. Valami, amiért még halottvirrasztáskor is imádkozni kell.
Azt akarom mondani, hogy elég volt.

Megborzongok, ha arra a csonttörő medvecsapdára
gondolok,
gyengéd mancsát oly száj szorítja, amilyenel soha nem szabadna
találkoznia,
vagy a tisztán, szinte láthatatlan élő huzal átvágta kopolyúkra; a
minden parton tűzzel körülvett,
ajaktalan faunára. Oly sok tollas gyomrot láttunk
megtelni hamuval;
kétségtelen, alig van levegő
mégis elhagy a lélegzet.

Csak a járdán lévő fények állítják,
hogy akármi marad nyitva, úgy kell maradni.

A láng, mely a párkányról gyertyában,
szenteltvízben, papírcsillagokban üdvözl.

az e ház szélesre tárt, hívogató
csupasz nyelve.

Felhúztam az ágyneműt.
Imát csókoltam minden ráncra
mint kérő kezekre
a kora délutánra elhervadó összenyomott virágra
idegen ujjak elkövette gonosz tettekre,
mintha nem tudnád, merre jártál.

MELYBEN ÉN LESZEK (FÖLDANYA)

Kinek képzelted magad,
amikor széttártad karjaid? Azt mondtad
jó hírekkel jöttél, de megrándult a szád
és ásót mélyesztettél hasam bőrébe,
Földet vájtál, hasítottál és téptél
ki saját földemből.

Nevez bár bölcs nőnek,
árnyalatnak, vászonnak,
planetáris, ősi otthonodnak.
Hívj be, még nem készen álló,
mindig reszkető szobákba,
laza függönyök a könyöklőre téve,
és mindenki elhallgatott,
mindenki a forrást keresi.

Azt mondd, csodálsz, ahogy megcsókolom
az eget, ahogy minden egyes fény-látóhatárt,
amely felé vitorlázol vagy végzetnek hívsz
kialakítok. Arra vágyasz, hogy meghódíts,
mikor semmi mást nem tettem, csupán tápláltalak.

Azt kéred, hogy adjak, a legmélyebben fekvő
magvamat akarod, vasércet, urániumot,
követeled, hogy bányát nyissak mélységeimben,
barlangjaimban, szentélyemben.

Könyörögsz, hogy megáldjalak, arra kényszerítesz, hogy
felhasítsam ékszer, olaj, vörösréz vénáimat.

Azt bizonygatod, hogy csak hozzád tartozom,
Azt mondd, pártatlanságom túl sokba kerül,
várni kell a következő ezüstváogatás végéig.

Mondd meg, mi az értékes az életemben,
mondd meg, mi jobb ennél a földnél,
ahogyan a föld összekulcsolt ököllé
formálódik, az mind csúcsos hegygerinc,
amikor összenyomva a tenyérbe görbül.
Erősen szorítsd, még azt is megtartja,
ami bebörtönözhetőnek minősít,
a hurkokat, kanyarulatokat, az élvonal hasadékát.
Tartsd hosszasan, hagyd, hogy a hámréteg legyen az,
ami megtörik, évekig, évekig, évekig, mert a földanya
szembeszáll veled, akármennyire is
próbálsz megtartani.

Gyukics Gábor fordításai

Kenzie Allen Haudenosaunee (irokéz) költő, multimodális művész. A 92NY Discovery Prize, a James Welch Prize for Indigenous Poets, a 49th Parallel Award for Poetry és a Littoral Press Prize díjazottja, valamint a Vermont Studio Center, az Aspen Summer Words és az Indigenous Nations Poets (In-Na-Po) ösztöndíjasa. A National Poetry Series döntőse, munkái megtalálhatók a Poetry magazine, a Boston Review, a Narrative magazine, a Poets.org, a The Paris Review's The Daily, a Poetry Northwest, a Best New Poets és más folyóiratokban. Nyugat-Texasban született, jelenleg a torontói York Egyetem őslakos irodalom és kreatív írás tanszékének adjunktusa. A Cloud Missives (Tin House, 2024) c. kötet szerzője.

„MEGEREDT ITT A NYELV, AMOTT BEZÁRULTAK KAPUK”

MULTIKULTURALIZMUS, TRANSZKULTURALIZMUS
ÉS TÖBBNYELVŰSÉG AZAHRIAH ZENÉJÉBEN

BEVEZETÉS

Azahriah jelenleg a legnépszerűbb magyar előadók közé tartozik, azonban nem csupán a hazai közönség számára látható munkássága: a The New York Times is megjelentetett róla egy cikket *A Hungarian Rapper's Bandwagon Gets an Unlikely New Rider* címmel. Az írás röviden vázolja azt a kulturális miliőt, amelyből az előadó merít, illetve kitér arra, hogy a politikusok (különösen Orbán Viktor) hogyan viszonyulnak az énekeshez.¹ Azahriah politikussághoz való viszonya nem csupán a hatalom érdeklődése felől ragadható meg, hanem korábbi dalaihoz képest például a 2024 áprilisában megjelent albumán (*skatulya I*) is gyakrabban utal társadalmi problémákra és teremt politikai kontextusokat.² Mindez nem meglepő, hiszen a 2024. februári tüntetés egyik felszólalója volt,³ amellyel közösségi és társadalmi szerepet vállalt. A lokális értékek melletti és az igazságtalansággal szembeni kiállás a *Pannonia* című, Desh-sel közös dalukban is megjelenik, sőt, Azahriah már korábban, egy 2021-es interjúban is utalt annak lehetőségére, hogy nem csupán a privát megelégedést szeretné idővel előtérbe helyezni: „Ugyanakkor tudom, hogy akkor fogok megérni zenészként, ha nemcsak az érzéseimről, hanem társadalmi és értékrendbeli kérdésekről is írok majd dalokat.”⁴

Ez a politikus hangnem azért is érdekes, mert a *skatulya I* című album zenéi a társadalmi problémákra és a társadalmi csoportok kultúrájára utalnak, előtérbe helyezve a magyarországi tapasztalatokat. A lemez nem csupán magyarul írt dalokat tartalmaz, többnyelvűek a szerzemények. Írásomban azt vizsgálom, milyen poétikai funkciója, üzenete van a többnyelvűségnek, és ez hogyan kapcsolódik össze a multikulturalizmus és transzkulturalizmus fogalmával. Azahriah-ra többnyire rap-, trapelőadóként hivatkoznak (az in-

1 Andrew HIGGINS, *A Hungarian Rapper's Bandwagon Gets an Unlikely New Rider*, The New York Times, 2024. 06. 15., <https://www.nytimes.com/2024/06/15/world/europe/hungary-rapper-azahriah-orban.html>

2 A *skatulya I* albumot ebből a szempontból például megelőlegezi a *memento* című lemez (2023), azonban mégis privátabb marad.

3 Ld. PÁL Tamás, *Azahriah: Teljesen új szint, hogy pedofil arcoknak falaznak*, Telex.hu, 2024. 02. 16., <https://telex.hu/belfold/2024/02/16/azahriah-beszed-videouzenet-tuntetes-hosok-tere-kegyelmi-ugy-gyerekbantalmazas>

4 Soós Tamás, „A maszk mögött tökéletes lehetnék” – Azahriah-interjú, Recorder blog, 2021. 07. 28., https://recorder.blog.hu/2021/07/28/a_maszk_mogott_tokeletes_lehetnek_azahriah

terjűben ő maga is reflektál ezekre a párhuzamokra⁵), így az elméleti keretben a rap felől közelítem meg a zenéjét, viszont éppen a sokszínű hangzása miatt a multi- és transzkulturalizmus fogalma termékennyé teheti alkotásai értelmezését, hiszen zenéje olyan kulturális hibrid, amely több szociokulturális és nemzeti hatásból merít, a zenei hangzásvilágának sokszínűsége pedig megnehezíti a kategorizálást. Az elemzés előtt röviden ismertetem a multi-, inter- és transzkulturalizmus fogalmát, majd röviden kitérek arra, milyen funkcióval bírhat a többnyelvűség egy zenében.

MULTI-, INTER- ÉS TRANSZKULTURALIZMUS

A multikulturalizmus „az egy közösségben élő kultúrák fogalmából indul ki”⁶ A multikulturális szövegek azt mutatják be az olvasóknak, hogy a bevándorlók milyen módon különböztetik el magukat a mainstream kultúrától, milyen nehézségeik vannak, és gyakran az első generációs bevándorlók élményeit helyezi előtérbe.⁷ „A multikulturális elgondolás szerint a társadalomnak vendégszeretőnek és nyitottnak kell lennie mindenféle mások számára. A kisebbségi kultúráknak joguk van megőrizni a sajátosságukat, és nem kötelesek asszimilálódni az uralkodó kultúrához.”⁸ Éppen ezért egyszerre lehetőség a toleranciára, de ezzel együtt gettósodást vagy sovinizmust is előidézhet, hiszen határokon belül gondolkodik, ahogyan az interkulturalizmus is, amelyben „az eltérő kultúrák homogén szigetekként jelennek meg”, és ezáltal háttérbe szorítja a kultúrák közti dialógust, az integrációt pozitív folyamatként szemléli,⁹ viszont a kölcsönös megértés és elfogadás is a része.¹⁰

A globalizáció következtében, főleg az újmédia révén a korábbi nyelvi és kulturális, geográfiailag determinált határok fellazulnak, és nagyobb mozgás jön létre a kultúrában, az egyén kultúrátapasztalata nem homogén. A kultúrák közötti hatás neonomád életmódot hozott létre, hiszen a technológiai lehetőségek felszámolták a helyhez kötöttséget, és a mozgást és utazást támogatják.¹¹ Az elszigeteltség és a határok helyett a mixeltség és a hibriditás, a kultúrák hálózati jellege kerül előtérbe, és nem a földrajzi vagy nemzeti kultúrák szeparáló szemlélete, és éppen ezért a kulturális és a nemzeti identitás nem tekinthető izomorfának.¹² A transzkulturalizmus éppen a határok átlépését ragadja meg, hi-

5 „Minél több mindent meg akarok mutatni egy zenében, és az is célom, hogy ne tudjanak be kategorizálni. Egy összefüggő témában általában van két beat-switch. A lazább, nyugisabb zenéket is szeretem, de nálam azért a darálás az alap. Ebben az értelemben közel áll a zeném a raphez. Nem stílusban, hanem vérmérsékletben: sok a szöveg, sok az infó.” (Soós Tamás, „Még csak most fogom megírni a legnagyobb slágereket” – Azahriah-interjú, Recorder blog, 2023. 05. 28., https://recorder.blog.hu/2023/05/28/_meg_csak_most_fogom_megirni_a_legnagyobb_slagereket_azahriah-interju)

6 NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus. Elmélet és gyakorlat = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban / Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nitra, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 9.

7 Uo., 10.

8 Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, *A transzkulturalizmus. Metodológia és fogalomtörténet*, Partitúra, 2019/2., 3.

9 NÉMETH, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus...*, i. m., 9–10.

10 ROGUSKA-NÉMETH, i. m., 4.

11 Arianna DAGNINO, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility*, Wes Lafayette, Purdue University Press, 2015, 99.

12 NÉMETH, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus...*, i. m., 9–10.

szen „abban az elméleti térben mutatja fel önmagát, amelyet együttesen alakítanak a 20. század nagy népmozgásai, migrációs hullámai, a globalizmus és az új médiák.”¹³ A transzkulturális alkotásokban keveredik a bevándorlótapasztalat és a mainstream, a többség kultúrája, illetve a kettő viszonyának tematizálása, vagyis a nemzeti, etnikai és faji csoportok közti áthajlások határozzák meg, „kettős világokat épít, az örökség, a beilleszkedés és a befogadó kultúra közötti viszonyok tematizálásával.”¹⁴ A transzkulturalizmus azt tudatosítja számunkra, hogy az utazás, a helyváltztatás és a migrációs tapasztalat révén az otthontalanság és a deterritorializáció is összefonódik.¹⁵

A transzkulturális alkotások hibriditást képviselnek: az örökség és a befogadó kultúra, a kisebbség és a többség tapasztalata szervesül benne, és éppen ezért az Én és a Másik, a dualizmusok (ez lehet nemzeti/etnikai, centrum/perem, jelen/múlt) szimultaneitása (vagy a közöttség), vagyis a kettős kulturális örökség jellemzi.¹⁶ A transzkulturalizmus fogalmával szorosan összekapcsolódik a bilingvizmus vagy többnyelvűség kérdése.

ZENE: TÖBBNYELVŰSÉG ÉS KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA

A modern zenei műfajokban elterjedt a többnyelvűség, sok előadó a saját többnyelvű identitását fejezi ki általa, míg mások a modern, városi élet tapasztalatát ragadják meg vele.¹⁷ A globális populáris kultúra reterritorializációja (vagy indigenizációja) fokozottan jelen van a különböző közösségekben,¹⁸ amely interferenciát eredményez a különböző kultúrák között, többek között a többnyelvű alkotások létrejöttével. Bár nem új jelenség a többnyelvűség a zenében, azonban a kommerciális szempontok miatt az utóbbi 20-30 évben került előtérbe. Az 1950-es, '60-as és '70-es évek többnyelvűnek tekinthető dalai dominánsan egy nyelven szóltak meg, és a dalt csupán színesítette egy-egy kisebb, más nyelvből származó részlet. Vagyis a második nyelv inkább szimbolikus szereppel bírt, és egzotikusabbá tette a zenét azáltal, hogy kikacsint egy másik kultúra irányába abban az időszakban, amikor a világ bármelyik pontjára való elutazás lehetősége nem volt annyira elterjedt és elérhető, mint napjainkban. Éppen ezért egy-egy

13 Uo., 2018, 9.

14 Uo., 10.

15 DAGNINO, i. m., 99–100.

16 NÉMETH, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus...*, i. m., 11–12.

17 Sarah BUSCHFELD, Patricia RONAN, Manuela VIDA-MANNL, *Multilingualism: A Sociolinguistic and Acquisitional Approach*, Palgrave Macmillan, 2023, 236.

18 Jannis ANDROUTSOPOULOS, Arno SCHOLZ, *Spaghetti Funk: Appropriations of Hip-Hop Culture and Rap Music in Europe*, *Popular Music and Society*, 2003/4., 489.

jól ismert szó vagy kifejezés épült a dalokba. Az 1980-as években a videóklippek hatására került előtérbe a más kultúrák reprezentációja a zenében: a szövegen túl a képi világ is teret adott a bemutatásukra. Ezt követően egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a szövegekben a második nyelvek, manapság pedig nehéz eldönteni, hogy melyik a „mátrixnyelv”. A nyelvek közti váltás általában vagy a refrén és verze, vagy a verze és verze, vagy a sorok között valósult meg a modern dalstruktúrákban. Az 1950-es évek tendenciájával ellentétben a több nyelv használata már nem csupán díszítés, hanem a felhasznált nyelvek nagyjából egyenrangúvá válnak a zenében.¹⁹

Az előadók a többnyelvűség által tehát vagy a saját multikulturalitásukat és multidialektális identitásukat jelenítik meg, vagy pedig olyan identitásokat vagy szerepeket formálnak meg, amelyekkel a csoportidentitásukat vagy annak vágyát érzékeltetik – utóbbi összefonódik az autenticitás kérdésével is. Harmadikként, sokan divatból hoznak létre nyelvi ötvözetet, amely az adott ország ifjúsági nyelvét tükrözi.²⁰

Sarah Simeziane a magyar hiphop létrejöttét egy (James Lull nevéhez kötődő, a kulturális javak meghonosodását bemutató) három szakaszból álló modell alapján írja le. Eszerint az eredetileg New York külvárosában megszületett zenei műfaj beszívargásának első fázisa a *transzkulturalizáció* [transculturation], vagyis amikor a kulturális formák literálisan áthelyeződnek térben és időben, a magyar előadók imitálják az afro-amerikai hiphop előadókat, angolul rappelnek. A *hibridizáció* fázisában [hybridization] a kulturális formák összeolvadása jellemző, megjelennek a fordítások. A harmadik fázis a *meghonosodás* vagy *indigenizáció* [indigenization], amikor az importált formák helyi sajátosságokkal egészülnek ki, eredeti szövegeket írnak az előadók. A névválasztás is hasonlóan változik, ahogyan a zenei alapok és téma alakulása is.²¹ A három fázis természetesen nem szeparálható el egymástól világosan, és nem jelenti azt, hogy az egyes szakaszokban nem találhatók meg más példák, inkább a folyamat során kialakuló domináns formákat világítja meg a forrás- és a célkultúra között.

A zeneiparban jellemző az angol vagy két nyelven megszólaló megjelenés, amely sok szempontból a kultúra amerikanizálódásának köszönhető.²² Magyarországon főként a dalok angol nyelvű variációinak elkészítése látható,²³ vagy az angol a szlenggel kap teret, a többnyelvűség kevésbé jellemző.

19 BUSCHFELD, RONAN, VIDA-MANNL, *i. m.*, 240–241.

20 Uo., 242.

21 SARAH SIMEZIANE, *Roma Rap and the Black Train: Minority Voices in Hungarian Hip Hop = The Languages of Global Hip Hop*, szerk. Marina TERKOURAFI, London – New York, Continuum, 2010, 103–104.

22 BUSCHFELD, RONAN, VIDA-MANNL, *i. m.*, 241.

23 Például az AWS az Eurovízióval való részvételük idejében több dalukat kiadta angolul is, Köteles Leander is többször jelentette meg magyar és angol nyelven is egy-egy dalát. A Paddy and the Rats zenekar pedig már eleve angol nyelven készíti dalait.

A rapet a kezdetektől a sampling jellemzi, vagyis a hangminták, a kisajátított zenék újra összeillesztése.²⁴ Hangkollázs jön létre, vagyis az alkotás folyamatosan idéz a hang és szöveg tekintetében is: a sampling a kulturális műveltség bemutatása és közben intertextuális alkotások létrehozása is.²⁵ A hangminta származhat televíziós adásból, utcai beszélgetésből, filmekből, de akár különböző zenei műfajok hangzásvilágát is felhasználhatja és ötvözheti. A műfaji idézés hatja át Azahriah zenéjét is, merít többek között a mulatós, a karibi, a rock, az arabos hangzás,²⁶ a metál vagy a reggae elemeiből is, ötvözve az elektronikus hangzást a gitárral vagy hegedűvel. Mint 2021-ben nyilatkozta a *camouflage* című albumával kapcsolatban: „Ügy állok neki egy dalnak, hogy abból bármi lehet. Pop, rock, trap, ami épp elvisz. Elkerülhetetlen, hogy előbb-utóbb bekegatorizálják az embert, de nekem nem az a célom, hogy roksztár vagy trapelodó legyek. Talán rátalálok majd egy hibrid hangzásra, de nem keresem tudatosan. Az albumnak azért sincs egységes hangzása, mert felerészben új számokat tartalmaz, a másik felében pedig a régi dalaimat gondoltam újra.”²⁷ A kollázsjelleg nem csupán a hangzásvilágban ragadható meg, hanem a dalszövegek nyelvi megkomponáltságában is, hiszen több nyelvet ötvöz – és nem csupán a magyar nyelv változatait, hanem angol és spanyol szövegbetétek is megjelennek.

SKATULYA I

Azahriah Budapesten, az újjalotai lakótelepen nőtt fel, amelyre dalaiban is többször utal („Gyerekkorom belepi a beton / Hisz egy palotai nem vár már csodát / Csak egyedül bandukol az utakon / Amíg nem ütött az utolsó órák”²⁸), és több videóklip is lakótelepek közt játszódik. A lakótelep-tapasztalat vagy a magyar identitás kifejezése²⁹ nem új toposz a kortárs zenében, Azahriah dalaiban

24 Richard SHUSTERMAN, *Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása*, ford. KOLLÁR József, Pozsony, Kalligram, 2003, 370, 372.

25 ANDROUTSOPOULOS, SCHOLZ, i. m., 497.

26 Ld. „Az arab zenéből mi hatott rád?

A klasszik arabos hajlítások. Soolkinget muszáj kiemelniem [...]. Ő francia nyelvű, popos raggatónnal kevert arab flow-t nyom, ami nagyon mainstream, de az igazi kincsek mindig a népzeneben vannak. Azoknak nem tudom a címét, mert arabul vannak, de le vannak mentve Spotin.” (Soós, „Még csak most fogom megírni a legnagyobb slágereket”..., i. m. – kiemelés az eredetiben, az interjúztató megszólalását jelezi)

27 Soós, „A maszk mögött tökéletes lehetnék”..., i. m.

28 *introvertált dal = memento*, 2023. – A dalszövegekből származó idézetek a genius.com oldaláról származnak, így az esetleges elírásokat, nyelvhelyeségi hibákat nem javítom az idézetekben.

29 Ebben a kontextusban érdekes, amikor a rajongók a Puskás-stadionban tartott koncert közben a focidrukkerek rigmusát (Ria! Ria! Hungária!) kezdik el, de az előadó nevével fejezik be: Ria! Ria! Azahriah!, egyfajta egymásra íródás jön létre ezáltal (ld.: GÁLL Anna, *Rohamrendőrök foglalták el a színpadot Azahriah telt házass Puskás-koncertjén*, Index, 2024. 05. 25., <https://index.hu/kultur/2024/05/25/azahriah-puskas-stadion-arena-elso-nap-koncert-desh-young-fly/>).

azonban megjelennek mellette a vidék és szocialista korszak lenyomatai,³⁰ illetve a kortárs technicizált világ, valamint a Nyugathoz társítható esztétikák és életképek is. Ez az elegyítés és hibridizálás egyre nagyobb hangsúlyt kap pályája korábbi szakaszához képest. Míg például a *camouflage* (2021) című albuma angol nyelvű dalokból állt, néhány átkötő szereppel bíró magyar nyelvű sor mellett, addig a *skatulya I* albumon már szinte egyenrangúan keveredik egymással az angol és magyar nyelv. A már idézett 2021-es interjúban a kérdező felveti, hogy Azahriah a legnagyobb számú eléréseit a magyar nyelvű dalainál produkálta, viszont egy angol nyelvű nagylemezzel debütált, holott a vegyes nyelven íródott lemezek sem idegenek ma már. Az énekes ekkor a különböző nyelvű alkotások szeparálása mellett érvel: „Olyat nem akartam, mert az olyan érzést kelt, mintha az előadó nem tudná eldönteni, kit akar megszólítani. Nekem vannak nemzetközi terveim, ezért is lett az első lemez angol. A következő viszont magyar lesz, Deshsel csináljuk, akivel a *RÉT*-et és a *MIND1*-et is.”³¹ Utóbbi, *A ló túloldalan* (2022) a szlengek által tartalmaz angol kifejezéseket, viszont a *silbak* EP (2022) sokkal heterogénebb a nyelvhasználatot tekintve: akadnak magyar és angol nyelvű dalok, és a *four moods* is itt jelent meg, amely magyar és angol nyelvű verzékből épül fel. A *memento* című albumon (2023) is akadnak dalok, amelyek nem csupán egynyelvűek, azonban döntően magyar nyelvű a lemez. Ezek az albumok és dalok a szövegszerveződés szempontjából még elhatárolják egymástól az egyes kultúrákat, kevésbé valósul meg a hibridizációjuk, így inkább multikulturális alkotásoknak tekinthetők, bár hangzásukban sok zenei műfajt idéznek fel.

A *skatulya I* viszont ötvözi a többnyelvűséget, döntően a magyar és angol nyelvet, viszont kiegészülnek spanyol szövegbetétekkel, egy fiktív nyelvvel, illetve a *tartaroszt* német sorok zárják. Hangzásában is több zenei stílust ötvöz, ahogy a *Telexen* olvasható: „Azahriah-tól megszokott módon a lemezen minden van, mint a búcsúban: reggae fúvósokkal és óriási gitárszólóval, afrobeat ütemek, ahogy a csövön kifér, rap és éneklés négy nyelven, sőt, még egy teljesen meglepő, de annál jobb metáldal is [...]”³² A *Recorder* szerint „Azahriah annyira meghatározó lett a magyar popban, hogy már észre sem vesszük, valójában mennyire nem természetes – és mennyire öröndetes –, hogy a mainstream legközepén reggae-t, latin popot, afrobeatet hallunk; hogy ska-ízekkel gazdagodik nála a mulatós, vagy éppen a System Of A Downhoz nyúl ihletért; vagy hogy ügyes handgizájjal játékos kis pattogásokkal dobja fel a három részből álló (részben a klasszikus hiphophoz is visszanyúló) *cipoe-t*”³³ Az album fő témája pedig „a halandóság és etikai következménye: a gazdagság, siker mit sem számít, csak az, hogy önazonos és egyenes ember vagy-e.”³⁴

30 Részben körvonalazódik ez a poétika az egyik Recordernek adott interjújában is:

„Sokkal realebb lenne, ha a balkáni hangulatot hozná a zenészek.

A te zenédben hol a Balkán?

A palotai dolgokban. A szoci elemek nagyon beégték a gyerekkoromban. A lakókocsi is ilyen, vagy a Polski, a Trabant, amivel még a dédnagypapám járt. A panelek. A savanyúságárus a vásárcsarnokban, ami a depicentrum klipjében szerepel. Ez a hangulat az, amiben én igazán otthonosan érzem magam.” (Ld. Soós, „Még csak most fogom megírni a legnagyobb slágereket”..., i. m.)

31 Soós, „A maszk mögött tökéletes lehetnék”..., i. m.

32 ANTAL Bálint, *Kevés az újdonság, sokkal több a kormánykritikus kiszólás – ilyen lett Azahriah semmi-ből megjelent albuma*, Telex, 2024. 04. 19., <https://telex.hu/after/2024/04/19/azahriah-skatulya-i-lemezkritika>

33 RÓNAI András, *Poptörténelmi diadalmenet előtt a halandóságról elmélkedni. Azahriah: skatulya I (lemezkritika)*, Recorder blog, 2024. 05. 19., https://recorder.blog.hu/2024/05/19/azahriah_skatulya_i_lemezkritika

34 Uo.

Az album címe ellentétes az album zenei esztétikájával, hiszen hangzásban és szövegvilágában is a „skatulyákat” számolja fel, a dalok ellenálnak a kategorizálásnak vagy a műfaji címkézésnek, helyette zenei hibrideket vonultat fel. Az albumborító egyszerre támogatja a címet és mond ellent neki. A doboz jellegű, szögletes formák, illetve a lezárás előtérbe kerül, például a bal alsó sarok mémjellegű, kockafejű embereivel, vagy a középben található kartondobozzal, amelyen egy *I.*-es szerepel, vagy az ezt ábrázoló sötét tónusú kép is jelzi, amely celluxdarabokkal egy rózsaszín felületre van ragasztva. Az ellentétek uralják a borítót: a bal felső sarok szürkés-kékes egén katonai repülőök úsznak át a hegyvidék felett, míg a jobb felső sarokban madarak, és egy ember látható egy magaslaton. A bal alsó rész zöldes, füves terület, míg a jobb alsó rész a már említett kockafejű embereket ábrázolja. A montázs egymás alatt és egymás mellett elhelyezkedő képei valamilyen ellentétet fejeznek ki, viszont az átellenes részletek egy-egy téma köré csoportosíthatók: a repülő és a kockafejű emberek az elnyomás képeit idézik fel, a növény és a magaslaton álló ember a szabadsággal asszociálódhat. Mégis, ez a fotómontázs depresszív és reménytelen tartalmat sugall a komor színeivel, a rózsaszín háttér, amely pozitív értékeket artikulálhat, szinte eltűnik a formák kavalkádjában, és az is kevésbé hangsúlyos, hogy pereg a rózsaszín fal, amire a kép van ragasztva.³⁵ Ezek a kettősségek és ellenpontozások meghatározzák a dalokat is, így az albumborító jelentéssűrítő szereppel bír.

Az *Index* jellemzi az egyes dalokat is, kitér az azokat meghatározó zenei műfajokra:

„Az április 1-jén megjelent *cipoe* hosszabb (teljes) formában került fel az albumra, a *mariana.árok* pedig a már korábban debütált verzió mellett lassított, reverbált (visszhangosított) alakban is elérhető mostantól.

A *lesson* című dalból dzsesszes motívumok is kihallhatók, de finomabb rockelemek is fellelhetők benne.

A *viadal* igazi magyar muzsika, mulatós elemekkel teletűzdelt dal, amely könnyen a rajongók eszébe juttathatja a *Tisztán iszom* vagy az *Introvertált dal* című korábbi Azahriah-slágereket.

A *yukata* címével ellentétben nem japános, inkább latinos hangzást hordoz magában, pedig magyar szöveggel indít, és csak később vált angolra.

35 A *memento* című album is hasonló esztétikát képvisel: a pasztellzöld háttérre lakótömbök kerülnek, amely közepén egy a tömbökkel egyforma magas alak áll, a széttárt karokkal kissé Jézust is megidézve.

Ha valakiben pedig kétségek merültek volna fel, Azahriah mivel áll majd színpadra a júniusi Nova Rock Festivalon, nos: a *tartaros* című dal minden bizonnyal megfelel a célra, hiszen korábbi számaival ellentétben keményebb, rockosabb hangzásvilággal operál.³⁶

A *cipoe* videóklippel együtt került fel a Youtube-ra, míg a többi dal egy-egy vizuált kapott. Bár a zenék jelentésrétegét gyakran kiegészítik, rekontextualizálják a képi anyagok, az elemzésben nem térek ki részletesen az egyes vizuálok és dalok kapcsolatára, csupán néhány esetben utalok rájuk, azonban többségük a vízhez és merüléshez kapcsolódik, amely azt sugallja, hogy az album kulcsdala a *mariana.árok*.

A *skatulya I* szövegeinek és hangzásának hibrid jellege miatt a transzkulturalizmus jellemzi ezeket a dalokat. Mint Németh Zoltán írja „a transzkulturalizmus kulcsfogalmaiban egyszerre íródik bele az önfeledtség és a trauma, az élvezet és a szenvedés, a szabadság és a kényszer. A mozgás és migráció, az otthon és otthontalanság, a hibriditás és transzlokális fogalmak mindig is kétértelműek és korántsem ártatlanok.”³⁷ Éppen ezek a kettőségek határozzák meg a dalokat is, és nagyjából az angol és magyar nyelvű szövegekhez köthetők. Azonban mivel a nyelvek és a hozzájuk kapcsolódó kultúrák interferálnak, így nem különíthető el maradéktalanul, hogy milyen témák és trópusok jellemzik a magyar és milyenek az angol nyelvű részleteket, viszont kirajzolódnak különbségek.

Az angol nyelvű részek nagyobb arányban tartalmaznak a magassághoz és nagysághoz kapcsolódó (pozitív) trópusokat és képeket, amelyek a felemelkedést, reményt és lehetőséget jelzik: „I used to feel so empty, now I'm *high* / I used to be on the low, now I'm *in the sky* / Doin' all day whatever I want / Fallin' away whenever I want / I am sitting at the *top* while they all *climbin' on the ladder*” (*cipoe* – kiemelés BA). Vagy már eleve a magasban történik valami, vagy pedig a tekintet irányul a fenti dologra („Beautiful giant trees”; *lesson*), esetleg az elért sikerekre utal a nagyság: „So take one more deep breath and let we / *Fly high* like an eagle” (*lesson* – kiemelés BA), illetve az emelkedésre, a lent elhagyására fókuszál: „Comin' from the *deepest of the deep sea*” (*cipoe* – kiemelés BA).

36 GÁLL Anna, *Itt van Azahriah új albuma, nem várt hangzásokkal fűszerezve*, Index, 2024. 04. 18., <https://index.hu/kultur/zene/2024/04/18/itt-van-azahriah-uj-albuma-nem-vart-csavarokkal-van-tele-skatulya-i-puskas-arena-zene-bauko-attila/>

37 NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus. Elmélet és gyakorlat*, 2023, 103.

Az angol nyelvű részben kevesebb szleng jelenik meg, normatívabb nyelvet használ, bár a rövidebb, köznyelvibb alakok itt is megtalálhatók (például a *viadal* című dalban a pushing helyett pushin). Az angol nyelvű részek hangsúlyosabban fogalmazzák meg a szabadság és lehetőség toposzát, amihez hozzájárul az is, hogy a dalszövegben megjelenő állatok is pozitív képzettársításokkal bírnak, mint a már idézett *lesson* sor („Fly high like an eagle”), illetve ugyanebben a dalban az oroszlan: „Be proud and strong like a lion”. Sőt, a trópusok használata is szembeszőköbb, sokkal értéktelítettebb, a legtöbb pozitív vagy cselekvésre sarkalló kulturális utalás is az angol nyelvű részekben jelenik meg. Ilyen például a Babilon (amely a *four moods* és a *four moods 2* című dalokban is előtérbe kerül), amelynek használatáról egy korábbi dalával kapcsolatban úgy nyilatkozott Azahriah, hogy „[a]rról írok, ami megérint. Egy szerelmi bánatot egyszerűbb megfogalmazni, és sokkal többen is azonosulnak vele, mint a *Four Moods 2*-vel. De ez is belőlem jön, és ezeket a gondolatokat is tök jól át lehet ültetni zenébe. Főleg reggae-be, amiben a Babilon a pusztító társadalom szimbóluma, ahol a hatalom nem az alapvető emberi értékek irányába viszi a dolgokat.”³⁸ A *lesson* című dalban olyan helyként jelenik meg Babilon, mint amit békével kellene elpusztítani.³⁹ Ebben a számban is reggae-vel társul a szimbólum, hiszen a zenei műfajjá váló irányzat alapvetően a társadalom politikai és vallási szabadságának üzenetét hordozza, vagyis a zenei műfaj erősíti, összefonódik a szövegbeli üzenettel.

Az angol nyelv szempontjából a másik, helyre irányuló utalás Zion/Sion, amely ugyancsak a *lesson* című dalban hangzik el: „Mer’ ha bűnös nem nyitja kapuit zion / Úgy kéne mindenkinek nyomni mint / Bhutánban hogy a sikereket boldogságban nem pénzbe’ méred”. Sion az Újszövetségben a Kánaán neve, míg az Ószövetségben Jeruzsálem két dombja közül a keletibb, és a térségére használták ezt a nevet. Az ókori neve *erődítményt* vagy *várat* jelent.⁴⁰ Az idézetbe zion egyszerre bírhat az erődítmény és a spirituális hely jelentéssel. A dalban az ejtése nem a magyart, hanem az angolt veszi alapul, amely a nyelvek és kultúrák keveredését mutatja be, az angol ejtés a pozitív jelentésű kifejezéshez kapcsolódik, míg a magyar a bűn és korrupció megfogalmazására szolgál. Bhután ejtése ebből a szempontból bízleghet, azonban az írás a magyar változat mellett dönt.

38 Soós, „Még csak most fogom megírni a legnagyobb slágereket”..., i. m.

39 „Burn down babylon with peace” (*lesson*).

40 Zion, Britannica, <https://www.britannica.com/place/Zion-hill-Jerusalem>

Az angol nyelvhez főként a műveltség, a jobb élet és szabadág toposzai kapcsolódnak, értékelitettebbnek tűnik ezáltal, mint a magyar nyelvű részek. Ha a magyar részekben kisebb, egy-két szavas, angolból származó részek hallhatók, akkor az gyakran valamiképpen a globalizáltságra utal, például márkanévek által („Adidas szettbe szívom magamba a hegyi levegőt”) vagy angol eredetű szleng funkcióval bír. Sokkal több szleng és trágár kifejezés jelenik meg ezekben a szakaszokban („Lehet, szívtelen vagyok, de vállalom én / Mer’ inkább leszek egy szárházi helyett / Egy egyenes ember / És ezzel példát mutatok / Közben baszott nagyot mulatok”; *tartarosz*, illetve „Listin’ all my problems that I have to solve / Wonderin’ who I really am and what would I become at the end of the day”; *lesson*).

A magyar szövegrészek a lent- és a peremtapasztalatot, a kiszolgáltatottságot ragadják meg, mint például a „6 láb bús mély gyötrem” sor, amely a *viadal* című dalban hallható. Ez a szám a magyar mulatós zene hangzásvilágát idézi fel, ötvözve azt a cigányzene bizonyos elemeivel, azonban a szövege reménytelen, sötét képet fest, így a szöveg és hangzás felidézi a *sírva vigad a magyar* toposzt. Az állatokhoz kapcsolódó trópusok is a negatív asszociációikat használják ki: „Piócák környékeztek meg / De könnyen elvesztettek”. A perem mellett a lent, a süllyedés jelenségeit teremti meg a szövegek, amely a lehangsúlyosabban a *mariana.árokban* („Le a Mariana-árokba”) jelenik meg.

A *cipoe* című dal is a peremtapasztalatot jeleníti meg, amelyet a videóklip vidéki és lakótelepi jelenetei is fokoznak. Azonban a dalszöveg egy Mucsi Zoltántól származó átvezetővel emeli a fókuszba ezt a kérdést, építve a Mucsi körül kiépült proli és prosztó megmondóember karakterre („Figyelj... a te keserves tragédiád, az tudod micsoda? / Semmi, nulla, zéró barátom / Hát nézzél már körül! / Ha én elmesélném neked, azokat a történeteket amiket én itt hallok / Sírva fakadnál, barátom!”). A zene és szöveg a lakótelepekkel és gettókkal asszociált gengszterélet felidézésével kínálja fel a marginalizált helyzet reprezentációját: az első részben hangzik el a „Messziről lövök, bam-bam” szöveg, amelyet géppisztolylövések hangja kísér, és mintha a zenei alaphoz nehezen érthető háttérhang többek között az angol *shot* kifejezést is tartalmazná. Az ezt követő átvezető olyan hatást kelt, mintha töltények hullanának a földre. A dal záró sora után („Megmentettem magamat, hát itt az idő másokat is”), amely profetikusságot sugall, és amelyet a *lesson* is fokoz, nehezen érthető párbeszéd épül a zenei alapba: rendőri beszélgetésnek tűnik, akik azt jelzik egymásnak, hogy üldözöttjüknek löfegyvere van.

Az album rengeteg különböző kultúra vallási-túlvilági felfogását vegyíti, a *lesson* a raszta vallást helyezi előtérbe, és a „Before I go to bed I pray to Jah / Please show me the way home / And gimme love while I’m on the road” soraival, illetve a záró „Message I’m delivering into your

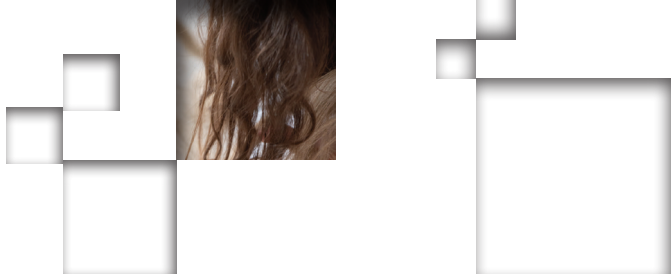
mind” éppen ezt a próféta szerepet sugallja, míg a tudatmódosító szer fogyasztására („Szívom a ganja füstjét” – *viadal*) felidézi a sámánokhoz kapcsolódó képzetet, akik a különböző anyagok által teremtetek kapcsolatot az isteni világgal. Azonban a *yukata* című dalban kijelenti, „Nem vagyok próféta / Velem nem fogsz jól járni”, mégis több szerzeményben tematizálja, hogy fennmarad a szava: „Így ha berekedne a hangom és nem hallaná a nép / Akkor sincs nagy baj, mer’ amit akartam, azt rég elmondtam már / Stadionokban ordítja a nép: „»Álé-álé«” (*cipoe*). Egy másik példa a *viadal* című dalban található:

„Hagyatékomban nincs más csak egy boríték
Egy pár apró gondolat amit a jövőről írnék
»When the rich got richer
They poorer stayed poor
Cause all of the bad moves
All of the wrong decisions they made
They battlin, battlin, battle everytime
To the call of pigs in suit and ties
Pushin me, pushin me, push to the edge«”

A jelen és az elmúlás magyarul jelenik meg, azonban a jövőről szóló rész angol, és ez sokkal aktívabb és harciasabb, a beletörődés helyett változást javasol, a nyelvváltás az élettér elhagyását sejteti. Azonban jelen esetben az angol nyelvű rész is a többnyire magyar nyelvű részekhez kapcsolódó nézeteket fogalmazza meg, mintha nyelvváltás történne: az állatmotívum itt negatívvá válik, az emelkedés helyett pedig az esés lehetősége, vagyis a bukás jelenik meg.

Mint utaltam rá, a transzkulturalizmus összefonódik az útonlevés és otthontalanság kérdésével, így nem meglepő, hogy az angol és magyar nyelvű részletek is tematizálják ezt a kérdést: „Please show me the way home / And gimme love while I’m on the road” (*lesson*); „Mondd hol a fény? / Mi hazavezet” (*viadal*); „Nem volt pénz, most már van della / De vajon ez a hazavezető út? / Mondd el, mi a call sign, mondd el, bármi lesz!” (*kapu*). A *kapu* című dal szövege a hegedű motívumával nyit („Megmaradok ugyanaz, aki voltam / Veretem egy Stradivari-hegedűvel / Mer’ a fejemben ott kopogtat a dallam / De pár pillanat alatt, mint a Hoffa, tűnik el”), a dal elején hallható is a hangszer, kiegészül zongorával, csörgődobokkal, vagyis inkább a komolyzenehez kapcsolódik a felütés, majd latinos hangzásra vált, aztán arabosra, a dal végén pedig viszsza a hegedű hangja a mozgást lezáró sort követően: „Tegnap Gozsdu-udvar (Gozsdu-udvar) / Ma Santa Monica (Santa Monica) / Nekem mindenütt jó / Amíg te velem vagy”. A dal keretes

szerkezetű, a kezdet és a megérkezés összefonódik a hegedűvel. A sokat tematizált út- és otthonkeresés dilemmája az album utolsó dalában (a tényleges zárószám az album negyedik számának, a *mariana.árok*nak a lassított és visszhangosított verziója), a *tartarosz*ban oldódik fel, megfogalmazódik, mi az otthon: „Mer’ a vandálkodás, a káosz kellős közepén / Érezzük magunkat otthon”. Ezzel mintha az angol nyelv révén a nyugati kultúrához kapcsolódó értékeket elvetné idegensége miatt, és csupán az ismerős lehet otthonos (még ha nem is nyugodt, biztonságos). A dal zárata azonban ezt is kizökkenti, hiszen négy német nyelvű sorral zárul, viszont a német korábban nem jelent meg az albumon:

Verandert sich die jahreszeit
Doch mein herzchen steht so kalt
Im herbst bin ich gestorben
Feuer in der tiefen wald

A *tartarosz* című dalt a System of a Down dalaihoz hasonlítják a kritikák, azonban a zárósorok hangzása inkább a Rammstein balladisztikusabb zenéire emlékeztet, és az útkeresés, a hatalommal való konfrontáció lehetőségei helyett, amelyeket a különböző nyelvek visznek színre, az erdőt⁴¹ helyezi előtérbe, a kivonódást, amelyet a halállal kapcsol össze.

A spanyol kis mértékben jelenik meg a dalokban, de többnyire a latinus zenéhez, latin országokhoz kapcsolódó toposzok beemelése esetén, mint a tánc, erotika. A fiktív nyelv a *mariana.árok* című dalban jelenik meg, és a megismerhetetlen, és ezáltal érthetetlen mélységet szimbolizálja. Egyszerre jelzi, hogy a közös vagy ismert nyelv hiánya ellehetetleníti a kommunikációt, a megértést és a kulturális érintkezés lehetőségét, másrészt mivel az emlékezéssel köti össze, így annak mélységét is sugallja azáltal, hogy az emléket a földrajzi hely, a Mariana-árok mélysége metaforizálja, vagyis az emlékezés nehézségére hívja fel a figyelmet.

41 Ez akár a *lesson* című dalra is utalhat, ahol a dzsungel válik a pozitív értékek jelölőjévé.

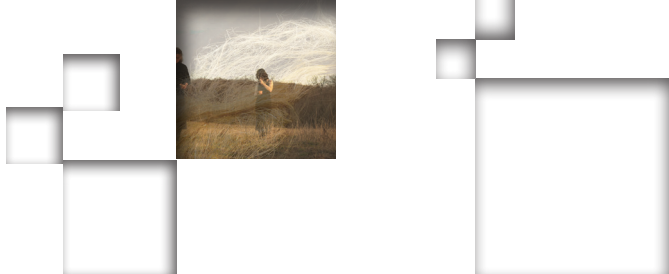

ÖSSZEGZÉS

A *skatulya I* című album az eltérő kulturális tapasztalatokat jeleníti meg különböző nyelveken keresztül. Ezek a nyelvek különböző értékekkel társulnak. Az angol nyelv alapvetően a Nyugattal asszociált jólét, lehetőség és remény kérdését tematizálja, míg a magyar részek depresszívebbek, sötétebb víziót festenek, és a gazdagság, emelkedés helyett a lent, a perem tapasztalatát reprezentálják. A nyelvekhez kapcsolódó értékek nem szeparálhatók egymástól teljes mértékben, hanem áthajlások jönnek létre, át-átszivárognak, amely a magyar és az angol nyelvű (főként amerikai) kultúra érintkezését és kölcsönhatását jelképezi. A szövegek hibriditása a centrum és periféria ütközését viszik színre, és éppen a dominánsan két nyelven megszólaló dalokban válik hangsúlyossá a néhány spanyol kifejezés, a fiktív nyelv jelentősége vagy az albumot záró német sorok beemelése. A többnyelvűség a transzkulturalizmus tapasztalatát mutatja be, a globális és lokális értékek keveredését, amely mégis otthontalan helyzetet teremt. A dalokban megjelenő és elegyedő zenei stílusok ugyancsak hibrid kulturális tapasztalatot jeleznek, viszont az énekben és zenei motívumokban nem csupán a nyugatabbra található és helyi kultúra keveredése lép be, hanem az arabos hangzás és hajlítások által (illetve például Bhután említésével) a keleti kultúra is beszivárog Azahriah zenéjébe, kiterjesztve a kulturális érintkezés kérdését.

CONNECTIONS, THE GLOBE, RÉSZLET, GIPSZES GÉZ, 2021

MOLNÁR T. ESZTER

OYUYO

KIÜRÍTÉSI GYAKORLATOK

Másfél órája ülök itt, ötpercenként lapozok a könyvemben, és minden harmadik lapozás után összeráncolom a szemöldökömet. Időnként felnézek, máskor megvakarom az orrom, vagy úgy teszek, mintha innék, de épp csak annyira döntöm meg a poharat, hogy az almalé a szám vonaláig érjen. Nyelek, aztán gondosan visszahelyezem a poharat az alátét-re. Közel ülök a bejárathoz, aki elmegy előttem, megnéz magának. A nőket végigmérem, a férfiakra visszamosolygok, nem túl kihívóan, nehogy eszükbe jusson az asztalomhoz ülni. A másik széket a biztonság kedvéért foglalja a válltáskám és a kabátom.

Megnéznek, de nem jegyeznek meg. Feltűnő vagyok és feledhető, dekoratív és egyéniség nélküli. Nem voltam mindig ilyen, tanulnom kellett, hogy ne írjak semmit magamra. Amikor az arcomon már uralkodtam, még elárult egy-egy kézmozdulat, vagy a vállam tartása. Túl erős személyesség a lábfejekben. Ma már a testemen is uralkodom, csak annyit mutatok, amennyit szeretnék. Legyek üres porhüvely. A szemem és a fülem működik csak, amit látok, hallok, azt rögzítem. Kétórányi élőbeszédet vagyok képes elraktározni, és szinte szóról szóra visszaadni. És ami még ennél is fontosabb, megérzem, mikor következnek a beszélgetés lényegi részei. Az egyik fél hangja mélyebb regiszterbe csúszik. Megköszörüli a torkát, előre dől ültében, esetleg megcseréli az egymáson keresztezett lábait. Minden esetben érzem, mi következik, és ha lehetséges, aktiválom a kamerámat. Két óráig van, aztán elfáradok. Olyankor szoktam hazamenni.

Otthon becsukhatom magam mögött az ajtót, de ott sem lehetek az, aki lenni szeretnék. Apám a kisházban harákol, előbújik, köszönés helyett megkérdezi, mi lesz a vacsora. A fiam a lesötétített nappaliban ül a gép előtt, zombikat gyilkol, kiabál, fülén fejhallgató. Fogasra akasztom a táskám és a kabátomat, bezárok a fürdőszobába. Dörgölöm az ujjaim tövét, míg felhabzik a szappan, aztán leöblítem, szivacsot, tisztítószeret veszek elő, elmosom a fogmosópoharat, kisikálom a mosdókagylót, a kádat, végül a vécét. Lakótelepi fürdőszoba, nincs szellőzés, marja az orrom a hipós ecetszag. Nem bánom. Felhúrom a szoknyám, és leülök a tiszta vécére. Kezembe veszem a telefonomat, megnyitom a térképet és vakon rábökök egy pontra. Les Abymes, egy város Guadeloupe-on. Utcanézetben barangolok, eleinte autópályán, aztán színesre festett, alacsony házak között. Nemcsak a házfalak pirosak, az elhagyott limonádésstand is narancssárga, a busz rózsaszín, a postaládák pirosak, a szétterülő pálmalevelek papagájszöldje felett az ég kék, mint a fürdőszobacsempe. Big Mac reklám, az ár euróban. Az embereket figyelem. Egy nagy fenekű

nő lehajol, hogy megvizsgálja az útmenti zöldséges áruját. Egy férfi átvág előttem az úton, lábán papucs, kezeit méltatlankodva tárja szét. Egy anya esernyőt tart a kisfia feje fölé. Nem esik, az égen állnak a bárányszerű felhők. Kora nyári délelőtt. Közeledek a tengerparthoz, itt egyre több a járókelő. Lengő karok, lépésre lendített lábak, a bevásárlószatyrokat duzzasztja a vacsorára való. Egy kávézóhoz érek, kiválasztok egy asztalt a bejáráshoz közel. Mellettem fiatal pár ül, a férfi rövidnadrágban, a nő csikos blúzban. Franciául beszélnek, kicsit túl gyorsan, de nem kell minden szót megértenem ahhoz, hogy meg tudjam jegyezni. Más napokon Torontóba érkezem vagy Jávára, de jártam már Canberrában és Segesváron is. Elindulok valamerre, és addig megyek, amíg egy kávézót nem találok, vagy ha az nincs, mint a nepáli hegyi falvakban vagy a grönlandi Tasiilakon, akkor legalább egy padot vagy egy lépcsőt, ahonnan figyelhetem az embereket. Ha véletlenül a tenger közepére vagy kőszivatarra böknék, újra próbálkozom.

Eltelik öt perc, lapozok, számhoz emelem a poharat, fülem mögé simítok egy hajtincset. Belép egy férfi. Nem nézek fel, őt a cipőjéről is megismerem. Törzsvendég, itt van szinte minden délután. Nincs rajta semmi feltűnő, a gyakorlatlan tekintet átsiklana felette, de az enyém megakad, mint bogács a kutyaszőrben. Általában egyedül van, ám múlt szerdán, amikor a terem túlfelében, a végéjéig előtt ült le, pedig az ablak közelében is volt szabad asztal, csatlakozott hozzá egy másik, valamivel fiatalabb férfi. Úgy tettek, mint akik nem ismerik egymást, az újonnan érkezett odalépett az asztalhoz, megkérdezte, leülhet-e, azzal mind a ketten belemerültek a telefonjaikba. Negyedóra múlva a férfi felállt, lesimította a ráncokat a nadrágján, és bement a végére. Két percig sem maradt bent, még kissé nedves volt a keze, amikor visszajött. Felvette a kabátját, biccentett a fiatalabb felé, aztán visszavitte a kávéscsészéjét a pultra, és távozott. A másik felnézett, inkább kíváncsinak tűnt, mint türelmetlennek, aztán továbbgörgetett a telefonján. Tudtam, hogy nincs sok időm. Letettem a könyvet, és elindultam a végé felé. Nem a nőibe, a férfibe léptem be. Ráfordítottam a kulcsot. A csempe kék volt, mint Les Abymes-ben az ég. Benéztem a szemetesbe, a kéztörölők és a papírgurigák mögé, végül a csokorba rendezett illatosító rudak között találtam meg a szorosan feltekert füzetlapot. Zsebre tettem, kezem mostam, és még mielőtt valaki rám kopogott volna, elhagytam a mosdót. Két percig sem maradtam, és még kissé nedves volt a kezem, amikor visszaültem az asztalomhoz. A fiatalabb férfi megpötyögtatta a hátát. Felállt, kényelmesen, hosszan igazgatta a zakóját, mintha ezzel akart volna nyomtatékot adni annak, hogy ráér és egyedül van. Magabiztosan nyitott be a végébe, és csak egy árnyalatnyi meglepetés volt az arcán, amikor nem egészen két perc múlva kijött. Nem ült vissza, állva hajtotta fel a kávéja maradékát, aztán minden további zakóigazgatás nélkül elsietett. A kávéscsészéjét otthagytta maga után az asztalon. A füzetlapon álló üzenetet csak hazafelé olvastam el. Becsatoltam az asznapi

jelentésbe, és egy sárga szövegkiemelővel megjelöltem mint kiemelt fontosságú, sürgős ügyet. Elégedett voltam. Aznap este a vécén ülve Sorrentóban jártam, kagylót ettem és nehéz vörösbort ittam utána. A helyiek és a turisták kiabálva beszélgettek körülöttem, de alig figyeltem rájuk. Pihentem, mert tudtam, hogy egy-két hétre jóllakattam a feletteseimet. A férfit másnap nem láttam a kávézóban, de harmadnap ismét megjelent, és azóta is mindennap jön. Kikéri a kávéját ugyanúgy, mint azelőtt, leül egy szabad asztalhoz, és elmerül a telefonjában. Most a könyvem mögül figyelem. Nem látok rajta változást, mégis érzem, hogy nem ugyanaz az ember, mint aki múlt szerdán a kávézóba belépett.

Az első nap mindenkin nyomot hagy, bár mások ezt nem feltétlenül veszik észre. Én például utána is bejártam a munkahelyemre, piacra mentem, mint azelőtt, ittam egy kávé a kedvenc helyemen, a bevásárlóközpont tövében, végül hazamentem a másfél szobás lakótelepi lakásba, ahol apámmal és a fiammal éltem. Blúzaimat kímélő programon mostam, szemem sarkában gondosan ápoltam a ráncokat, omlettet vagy paradicsomos tésztát csináltam vacsorára, és hetente kétszer vittem le a szemetet, de ami azelőtt döntés volt, most szereppé vált. Ha lett volna kedvem, akkor sem olvashattam be a főnökömnek, szedhettem fel egy valakit a kutyafuttatón, festhettem be a hajamat élénk rózsaszínre. Nem barátkoztam, az ismerőseim elől igyekeztem kitérni. Ha nem voltam senki, ne is legyen senkim. Eleinte nevem sem volt, azt írtam a dossziémra: 28/2447. Nem Szabó Sára, nem Tanár, Pipás, Vörös, Púpos, Bajuszos vagy Kacska lábú, hanem csak egy szám. Valamivel később, amikor már megbíztak bennem, választhattam volna más nevet, de nem jutott eszembe egy sem, ami illett volna rám. A régi nevem, amin az apám és a fiam szólított, érvényét veszítette, újat pedig nem találtam magamnak.

A férfi megrendeli a kávéját, aztán kényelmes tempóban átvág a kávézón, és megáll az asztalom mellett. Nem nézek fel. Szabad?, kérdezi, majd választ sem várva széket kerít magának, és leül mellém. Tovább olvasok, pedig érzem, hogy ez most természetellenes. Jobb lenne felnézni, mosolyogni vagy kérdőn felhúzni a szemöldököm. Egyikre sem vagyok képes. Úgy teszek, mint ha olvasnék, és ezzel átadom neki a következő lépést.

Egyszer egy kelet-kanadai erdőségbe csöppentem a hipószagú fürdőszobából, és félórán át hiába kerestem a legközelebbi települést. Először jobbra indultam, aztán balra, és ahol meredeken szakadt le a hegyoldal, kitárult előttem a völgy, de csak a végtelen fenyves terült el körülöttem. Amíg elláttam, erdők és rétek váltogatták egymást. Nem volt egyetlen település sem, lakatlan tájban futott a gondosan aszfaltozott út, autók helyett a medvék, a szarvasok és a legördülő sziklák használták. Én voltam az egyetlen ember a vadon közepén. Legalábbis ezt gondoltam, amíg egy kanyarba befordulva meg nem pillantottam a gyereket az út szélén. Öt-hat éves lehetett, tüske-

hajú, turcsi orrú kisfiú. Farmerban és rövidujjú pólóban volt annak ellenére, hogy még hófoltok fehérlettek a fű alatt. Talán ezért gondoltam, hogy szökésben van, vagy abból a határozottságból, amivel a bal lábát felemelte. Sietett. De honnan és hová siet a gyerek az embertelen tájban? Megfordultam, hogy ismét elmehessek mellette. Megvizsgáltam előlről és hátulról, megálltam mellette, vizsgáltam az elhomályosított arcot, a jobb kar makacs vonalát, a szürke edzőcipőbe bújtatott lábakat. Nem tudtam, hol lehetek, de nem mertem kilépni az utcanézetből, mert attól tartottam, hogy a térképnek nem erre a pontjára kerülök vissza, hanem arra, amelyikre eredetileg ráböktem. Az azóta megtett út, az egész félórás bolyongás eltűnik, mintha el sem indultam volna. Egy árva pont leszek a fenyves közepén, és többé nem fogok emlékezni, merre induljak, ha meg akarom találni a gyereket.

A férfi nem néz rám. Könyvet vesz elő, és olvasni kezd. Korábban nem láttam könyvet a kezében, rendszerint újságot lapozgatott vagy a telefonját nézte, csak ma, amikor az asztalomhoz ült, akkor vett a kezébe könyvet, hogy hasonuljon vagy provokáljon. A gyakorlatlan tekintet átsiklana felettünk: enyhén hipertóniás férfi negyvenhármás, világosbarna félcipőben és fémkeretes, fényre sötétedő szemüvegben, melynek erőssége a lencse vastagságából ítélve öt és hat dioptria között lehet, mellette harmincas nő, hízásra hajlamos, vajsárga műselyem blúza kissé átzsázzadt a hátán. A férfi átlagosan négypercenként lapoz, és minden második oldal olvasása közben összeráncolja a homlokát. Fél óráig ülhetünk így. Két egymást figyelő kamera. Mielőtt feláll, hogy elinduljon a mosdó felé, a könyvből apró fehér cetlit húz elő, szalvétája alá rejti, és felém tolja az asztalon. Úgy teszek, mintha nem venném észre.

Hiába égkékek a csempék, az ember nem ülhet végtelenségig a vécén. Ki kell nyitni az ajtót, kilépni, vacsorát készíteni a fiamnak és az apámnak. Omlettet vagy paradicsomos tésztát csináltam aznap, amikor a kanadai erdőben megtaláltam a gyereket, aztán lekezeltem apám fekélyét, és kikérdeztem fizikából a fiamat. Máskor mosni kell és teregetni, vagy feltörölni a padlót, múlatni az időt, amíg végre magamra zárhatom a félszoba ajtaját. A jelentésekkel csak akkor foglalkozhatok, mikor teljesen egyedül maradok. Ilyenkor leveszem a polcra a 28/2447 feliratú dossziét, és beleírom mindazt, amit aznap megfigyeltem. Csak a lényeges részleteket írom le, apró, enyhén jobbra dőlő betűkkel. Néha fél oldalt töltenek meg, máskor akár hármat is. A dossziém már arasznyi széles, benne van minden, amit hallok és látok. A gyereket viszont nem láttam többé. Másnap, harmadnap megpróbáltam újra Kanadára bökní, de nem sikerült épp ugyanoda. Heteig bolyongtam Yukon és Alberta erdeiben, mielőtt feladtam. Jó lenne tudni, honnan menekült és meddig jutott.

A férfi visszajön a mosdóból. Nedves kezét a nadrágjába törli. Felveszi a könyvet az asztalról, megköszöni a helyet, azzal távozik. Csak akkor húzom ki a cetlit a szalvéta alól. Zsebre teszem.

Az üzenetet hazafelé menet olvasom el. Nekem szól. Körülnézek, hogy nem követnek-e, aztán apró daraboka tépkedem, és bedobom az útmenti szemetesbe. Sietek haza, alig várom, hogy megnyithassam a térképet a telefonomon.

Köszönök apámnak és a fiamnak. Apám megkérdezi, mi lesz a vacsora, a fiam nem vesz észre, a gép előtt ül és zombikat gyilkol. Dörögölöm az ujjaim tövét, a fogmosópoharat, a mosdókagylót, a kádat, végül a vécét. Közben azon gondolkodom, mit írhatnék ma a jelentésbe. Nem jut eszembe semmi sem. Marja az orrom a szag, de azért leülök a vécétetőre, és hamarosan Oyuyóban találom magam, a Titicaca-tó partján. Az út mentén rózsaszín műemlék, építómunkások és kóbor kutya. Sehol nincs annyi kutya, mint Peruban. A tó szenvtelen kéken ragyog, a nap éget, a férfiak fején kalap. A PU-126-os úton indulok el, itt látom meg a fiút. Már messziről sejtem, és ahogy közelebb érek, látom is, hogy ő az, hiába öltözött át és fedi a fejét fehér ellenzős sapka, a lábrendítését, a karja ívét megismerem. Szembe jön velem, az út bal oldalán, mozdulatában ugyanaz a sietség, mint Kanadában, az előtte haladó harmincas, hízásra hajlamos nő talán az anyja lehet. Megnézem jobbról, balról, megállok mellette, vizsgálom a hátát, a lába vonalát. Tovább haladok, és visszanézek, jól látszanak a kanyarban. Fenyvesnek, sziklafalnak itt nyoma sincs, csak kutya, kiégett fű és szélben kavargó por van körülöttem. És a Titicaca-tó. Kék, de az apám már dörömböl az ajtón, hogy éhes. Leteszem a telefont, felállok a vécéről, és megigazítom a szoknyám. A gyerek ott gyalogol, a PU-126-os úton, Oyuyo mellett. Ha ki is lépek az utcánézetből, nemsokára újra megtalálom.

VISSZASZÁMLÁLÁS

– Nem ízlik? – kérdi Vivien, a Garázspresszó mindenese Oszkártól, és a lány a söröskorsóra bök.

Oszkár kortyol egyet. Valóban nem ízlik. Eddig ez nem is fogalmazódott meg benne. Csak hogy itt minden olyan állott és rideg. Ahol pedig már nem egy kellemes estét eltöltött. Megint kortyol. Mintha lábvizet nyelt volna. Megborzong.

– Hozok Oszkár bácsinak üvegest.

– Miért? A csapoltat vizezitek?

– Á...

– Akkor meg mindegy. Hozz egy... szilvát.

Ahogy Oszkár az orrához emeli a kupicát, felkészül az acetonszagra. Az összecsapott házi-szesz ilyen. Nem érez büzt. Semmit nem érez. És a szájába érve is csak nyers alkoholízta hagy maga után az ital. Oszkár elkámpicsorodik. És ráébred arra, hogy a nyugdíjaként eltöltött három hét alatt még nem ivott egy jót.

Pedig úgy várta az utolsó gyári blokkolást, mint a megváltást. És fel is készült rá. Bejárta a környék újabb kocsmáit, végigkóstolta a kínálatot. Négy akadt fenn a rostán. Ezekben minőségi sör volt megfizethető áron. A Garázspresszóban is. S most semmi kedve az italhoz.

– Útban vagy! – sziszegi Berta a konyhában újságot olvasó férjének.

Oszkár felkapja a fejét. Nem a sziszegésre, azt megszokta, hanem hogy felesége a törőfanyéllel rácsapott a lábára.

– Ha megkértél volna, arrébb ülök.

– Ha megkértél volna? És te mikor kérsz meg engem, hogy főzzek, takarítsak, csekket befizessek, kimossam a szaros gatyádat, gondozzam a beteg anyádat és a vendégek előtt még jópofát is vágjak?!

Berta negyvenévesen leszázalékoltatta magát. A semmi kis rokkantnyugdíjat ellensúlyozta, hogy volt ideje foglalkozni ikergyermekeikkel. (S bár azok most londoni pizzériákban pincérkednek, mindkét fiú diplomát szerzett.) A fő pénzforrás közben, túlórakkal, fusizva, végig Oszkár volt. Ezért mindig úgy érezte, jár neki a munka utáni nyugalom otthon. A *kiszolgálás*. S ahogy egy munkanap után jön a fájlont, úgy jön negyvenhárom év gyári robotolása után a nyugdíj. Ami tehát egy hosszú, csak a halállal befejeződő fájlont. S ha fájlont, jár a kímélet, a kiszolgálás tovább. Így gondolta Oszkár. Tévedett.

– Remélem, nem fogsz itthon dögleni hétszámra! – morog Berta, és a felmosórongyot csak annyira csavarja ki, hogy a felmosóléből jussan férje bokájára is.

– Az miért lenne baj? Nyugdíjas vagyok. A nyugdíjasok otthon ülnek.

– És én ezt viseljem el?

- Mit kell elviselned? Nem csinálok én semmit. Csak ülök.
- Hát ez az! Hogy csak ülsz!
- Segítsek?
- Még csak az kéne! Hogy aztán meg duplán dolgozzak. Utánad is!

Oszkárnak ez hidegzuhany. Eszébe sem jutott, hogy gondok lesznek Bertával. Persze megunták már egymást, de meg is szokták. Lakás, kocsi, pénz, ha nem is sok, de van. A testi közeledést befejezték, ezzel sincs már gond.

- De hát hova menjek?
- Mit tudom én... Meccsre!
- Majd jövő szombaton lesz.
- Járj sakkozni, kártyázni a nyugdíjasklubba!
- Jó. Elmegyek. Négykor nyit a...
- Legyél addig a presszóban! Igyál egy sört!

Ez valami új. Berta megjegyzést tesz, ha besörözve állít haza, de megszokott dolog a besörözés, épp mint a megjegyzéstétel, fel sem veszik. Viszont, hogy Berta egyenesen *küldi* a presszóba, na, olyan még nem volt.

- Nem megyek, nincs kedvem.
- Hogyhogy nincs?
- Nincs és kész!
- Összevesztél valamelyik ivócimboráddal?
- Nem.
- Hát akkor?
- Nem ízlik a... Nem kívánom se a sört, se a fröccsöt, se a pálinkát.

Bertának az apja és a nagyapja is megitta, amit kellett és nem kellett volna, így a nő számára az alkohol a férfi elválaszthatatlan attribútuma. S mint ahogy egy rossz szomszéd hirtelen eltűnése is aggodalmat vált ki az emberből, úgy Berta is félelemmel teli meghökkenéssel bámul a férjére.

- Rosszul vagy?
- Nem.
- Tegnap is alig bírtál fölkelni.
- Ja, hát reggel fáj mindenem. Kinek nem, ebben a korban.
- Az ebédnél is csak turkáltad a paprikáskrumplit.

- Megettem, ami a tányéron volt.
- De nem szedtél még. Te mindig pukkadásig eszed magad. Ide figyelj! Holnap elmész a körzetihez és beutalót kérsz a belgyógyászatra. Vagy majd ő megmondja, mi legyen. Az kéne még, hogy anyád mellett a te gondozásod is a nyakamba szakadjon!

Schulcz doktor alaposan áttanulmányozza az ambulánslapon lévő vizsgálati leírást. Aztán újramez. Ez aggodalommal tölti el Oszkárt, hiszen az endoszkópos gyomortükrözést maga Schulcz végezte, talán csak nincs valami, amit még maga sem ért.

- Van egyszer egy idült gastritise, vagyis gyomorhurutos – nyilatkozik végre a szakorvos.
- És van még egy nyombélfekélye is.

Oszkár hallotta már ezt a betegségnevet. Elment a füle mellett, mikor az ivócimborák említették. Most viszont a szóösszetétel elemeit egyenként kezdi vizsgálni. „Nyom.” „Bél.” „Fekély”. Így már egészen ijesztőnek hangzik.

- Mik a kilátásaim, doktor úr?
- Antibiotikumot kap. Meglátjuk, hogyan hat. Majd aztán nyilatkozom.
- Mennyi... mennyi lehet még hátra?
- Á, a nyombélfekélybe nem szokás belehalni. Legfeljebb, ha elrákosodik. Csinálunk egy markervizsgálatot. Csak a biztonság kedvéért. Égető gyomorfájása szokott lenni?
- Nem.
- Biztos?
- Csak olyan tompa fájdalom. Ebéd után.
- Jó, az is jó. Egy-két órával az ebéd után?
- Igen.
- Jó, remek.
- Jó, ha fáj a gyomrom?
- A tompa fájás beleillik a nyombélfekély tünetegyüttesébe. Szédülni szokott?
- Nem. De igen. Ha reggel felkelek.
- Ezt miért nem mondta korábban?
- Nem gondoltam, hogy fontos. A vérnyomásom nincs rendben...
- Ja, az más.
- Szedek gyógyszert a magas vérnyomásra.
- Ó, a magas vérnyomás bőven ingadozhat. Hányini szokott?

- Nem. Utoljára kölyökkoromban...
- Fekete széklet?
- Nem... nem szoktam figyelni.
- Hát figyelje ezután! Szurokfekete székletre gondolok. Az feltűnik az embernek.
- Figyelni fogom.
- Van még kellemetlen tünete?
- Étvágytalanság. Se inni, se enni nincs kedvem.
- Jó, ez is tipikus. Az antibiotikum segíteni fog. Reméljük. Persze...

Oszkár előredől, hallja meg minél hamarabb a vizsgálat és a kihallgatás csattanóját, a feketelevest.

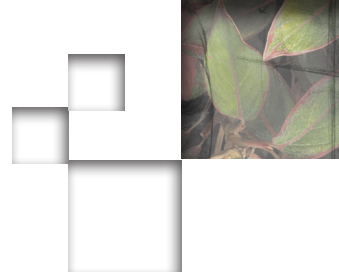
– ...a gyógyszerek hasznos találmányok, de egy emésztéssel kapcsolatos betegséget nem lehet pusztán pár pirulával elmulasztani. Életmódváltás kell. Gyakran stresszel?

- Mióta nyugdíjban vagyok...
 - Tehát nyugdíjas. Remek. Akkor van ideje pihenni. Legjobb, ha otthon a karosszékekben filmvígjátékokat néz vagy vicces könyveket olvas. Ajánlom Rejtőt, nekem ő a kedvencem.
 - De az asszony csesztet, ha folyton otthon vagyok, ezért stresszelek.
 - Hm. Érdekes helyzet. Menjen hát el otthonról! Szokott járni valahova?
 - Leginkább csak a presszóba... Amit nyilván nem lehet.
 - Az alkohol tilos. Vagyis... egy sör belefér. Barátok között, akik felderítik.
 - De hát nem kívánom a sört! Ez a bajom.
- Az orvos végiggondolja a beteg szavait, megértően bólint.
- Ez tényleg érdekes helyzet. Na, azért valamit csak kitalálunk.

– A doki azt mondta, a legfontosabb, hogy egészséges életmódot folytassak – számol be Oszkár Bertának, miután megmutatta neki a kiváltott gyógyszert. – Kerüljem a cukrot és csakis korpás kenyeret egyek.

- Hülyeség! A korpás kenyérnek fűrésziporíze van, és nem lakik tőle jól az ember – ítélkezik könyörtelenül Berta. – Fogok én kétféle kenyeret venni! Hogy ránk száradjon.
 - Még azt is mondta, hogy folytassak nyugodt életvitelt.
 - És ebben ki akadályoz meg?
- Oszkár leszegi fejét.

– Hát persze, nyilván én! Ki más gyötörne téged, ha nem én, aki amúgy mellesleg kinyalja a segged, főz rád, mos rád, a kegyeidet lesi...

– És még azt is mondta Schulcz, hogy vegyek egy kutyát. És azt sétáltassam. A séta már önmagában egészséges, és hogy van egy állat-barátom, az jót tesz az idegeknek.

– Ide nekem nem hozol kutyát! Az összeszar mindent. Nem lehet úgy alomra szoktatni, mint a macskát.

– Jó, akkor veszek egy macskát!

Berta gondolt már egy macska beszerzésére, mert nagyon egyedül érzi magát, ha nincs otthon Oszkár, ha viszont otthon van, akkor egyedül is érzi magát és még fel is bosszantja a férje. De mivel Oszkár kezdeményezett, jelentett ki valamit, ha ő azt elfogadná, az meghunyászkodásnak tűnhetne. Erre Berta nemigen képes. „Jól is néznénk ki, ha a férj dirigálna egy családban!” Mégis, egy kis gyömöszölhető szőrmók cicus képe meglágyítja.

– Hát jó, egy macskával próbát tehetünk.

Oszkár hálásan néz párjára:

– Akkor megegyeztünk?

– Megegyeztünk. Jaj, nem jó! – kiált Berta gúnyos kacajjal. – Egy macskával nem mehetsz sétálni, az nem tűri a póráz!

HORNYÁK TIBOR

HIÁNYZÓK

Fejfájás nélkül kelek. Csodaszámba menő visszafogottság. A nyárreggeli fény hosszúra nyújtja a képkeretek árnyékát. Megnézem a hat fotót, rajtuk a gyerekeim, együtt, egyedül, kicsin. Mára felnőttek, és még mindig szóba állnak velem. Legurulok a matracról, és görnyedve odamegyek a galéria lépcsőjéhez. Sem alatta, sem fölötte nem tudok rendesen kiegyenesedni.

Lehajtom a fejem, hogy ne vágjam be a galéria tartógerendájába, és behuppanok a forgószékekbe. Benyomom a nyomtató és a gép kapcsolóját is, mire halkan felzúgnak a ventilátorok. Néhány éve beszkennelem az összes papíralapú fotómat. Hogy ha kell, meglegyenek. Sosem kellett eddig. Nagyot kortyolok a kávéból. Fekete-fehérre állítom a nyomtatót az előnézeti képnél, és ánégyben kinyomtatom az utolsó osztályfotókat. Tizennyolc évesek vagyunk a képen, azóta eltelt huszonöt év.

Kezembe veszem a nyomatot, és nézem egy darabig. Nem pörög le az azóta eltelt idő, sőt az a négy év sem, amit együtt töltöttünk. Gondolatvillanások. Alapjai azoknak a történeteknek, amelyeket még évtizedekig lehet mesélni, torzítani. Kétfajta kép készült akkor. Egy komoly, és egy vicces, vagy legalábbis amit akkor viccesnek hittünk. A komoly fotót teljes névvel, a vicceset becenevvel írtuk alá a hátoldalán. Nézem magunkat, és próbálom felidézni a többiek beceneveit. Sorban megyek, és mindenkiére emlékszem.

Huszonnyolcan voltunk, huszonegy fiú, hét lány. És az osztályfőnök.

Kinyitom a fészbúkot, nézem az eseményt, amit a mai napra létrehoztunk. Tizenheten jelölték vissza a huszonkilencből. Odanyúlok a hengeres fémszürke tolltartóhoz, és fekete alkoholos filcet veszek elő belőle. Az osztályfőnök meghalt már rég, őt egyből áthúzom. Kicsi fekete ember volt, hamutartószagú. Biztos vagyok benne, hogy a barna köpenyében temették el. Szégyellem, hogy amikor egy környéken laktunk, többször csak elsasszézta mellette. Ha olyankor mégis köszöntem, ő a cigifüst mögül visszajőnapotozott.

A hét lányból egy talált párra az osztályon belül. Ők ketten a barátjával, az érettségi után fél évvel haltak szörnyet egy autóbalesetben. Nézem egy ideig az ártatlan mosolyukat, majd őket is kihúzom. Hárman haltak meg azóta betegségben. Nem tudom, ez milyen arány, nincsenek erről statisztikáim. Nekik biztosan nem jó. Két rák, egy infarktus. Mivel sosem volt szoros az osztályközösség, ezekről is csak az internetről értesültem.

Hozzád érek. Te voltál a legjobb barátom abban a négy évben, majd még utána is egy ideig, amíg valami apróságon össze nem vesztünk, és többé nem beszélünk. Nézem, a mosolyodat, és a fekete-fehér képen is jól látható mély szomorúságot a szemedben. Akkor nem láttam, de már látom. Nem kerestél, hogy baj van, csak egy hívást kaptam anyukádtól, hogy meghaltál. Vonat elé ugrottál a Hungária körúti felüljáró alatt. A zakód gondosan összehajtv a sín mellett, rajta az irataid és a könyved. *Egy sziget lehetősége*. Azóta megvettem és többször elolvastam. Nézlek a többiek között, és erősen szorítom a képet, a vékony papír összegyűrődik. Lerakom az asztalra, egy mozdulattal kisimítom, és téged is áthúzlak egy fekete kereszttel.

Öt emberről nem tudunk semmit. Nincsenek fent semmilyen közösségi oldalon. Nincs e-mail-címük, senkinek nincs telefonszáma hozzájuk. Nem tudjuk, élnek-e vagy meghaltak. Itthon vannak-e vagy esetleg külföldön. Negyedszázad sok idő. Ha szembe jönnének az utcán, sem biztos, hogy felismerném őket.

Tizenheten leszünk. Azért ez sem rossz.

Bekarikázom magamat is, és odarajzolok egy kérdőjelet, igazából nem tudom, miért.

PLASZTIKJÉZUS

Szürreálisan kiszolgáltatott helyzet a repülés. Tíz kilométer magasan, egy száz méter hosszú kis konzervdobozban repülni kilencszáz kilométer per órával, majd leszállni egy, az égből láthatatlan, kis ceruzával rajzolt szürke csíkra, párezer kilométerrel arrébb. Nem szeretek repülni. Felszállás előtt izzad a tenyerem, és ahogy a vicc mondja, múlik az ateizmusom.

Pár sorral előttem középkorú pár. Vagy én vagyok középkorú, közel az ötvenhez? Ők olyan hatvanasok. Az mit jelent? Idősek? Na ne már, akkor pár év múlva én is. A C és a D széken ülnek, mindketten a folyosó mellett, és mikor a gép kigyorsít, kétségbeesetten kinyújtják egymás felé a kezüket, és összekulcsolják az ujjait.

Most repülnek először? Félnek tőle mindketten? Vagy ez egy begyakorolt mozdulat, mert az egyikük fél a repüléstől, és a másik így nyújt számára elképzelt biztonságot? Esetleg ezredszer repülnek, és sima rutin?

Mellettem fekete srác, fején sokszázezres fejhallgató, rajta minőségi ruha, legújabb sportcipő. Lenézek a kezére, látom, hogy remeg és szorongat egy rózsafüzért. Műanyagból. Műanyagok a kis gömbök, plasztikkereszt, plasztikjézus. Ez a filléres fröccsöntött ócskaság éles ellentétben áll a ruházatával, megjelenésével. Ezt itt vette a repülőtéren? Otthon maradt az ébenfa, amin arany berakások vannak, és kellett valami lelki kapaszkodó a repülőre? Vajon árustól vagy automatából? Elöl a majréházaspár, mellettem az imádkozó. Kezdem magam egyre rosszabbul érezni, pedig már repülési magasságon haladunk, a stewardessek kicsatolták magukat, szórják az ingyen vizet és a félig fagyott tejsokit.

Kopaszok a fák, ázott leveleiket kavarja a szél. A csupasz ágak mint karok merednek a felhők felé, hátha ott tudják tartani az esőt. Próbálkozásuk sikertelen, folyamatosan szakad. Van az a szint, amikor minden ellenállás reménytelen és hiábavaló. Valahogy így lehetnek az írek és a többi szigetlakó az esővel. Ernyőt alig látok, van, aki felcsapja a kapucniját, de van, aki azt sem. Nők, férfiak, ázott fejfel. Úgy néznek ki, mint egy csapzott terelőkutya. Későőrszi óceánikus, négy fok, eső felülről, oldalról, alulról, de látok több embert zokni nélkül, szandálban.

Csoszogok, igazítom a ruhám a biztonsági ellenőrzés után. Nézek körbe, hol van kút, hogy megtöltssem az üres ásványvizes flakonom. Balra vizespult, két euró fél liter víz. Jön mellettem egy fiatal srác, hirtelen a fejébe húzza a kapucniját, odalép a vizekhez, elemel kettőt, és fizetés nélkül távozik. Tíz méter után leveszi a kapucniját, és a vizeket a hátitáskája két oldalába csúsztatja. Megállok. Ezt hogy merte? Nyilván tudja, hogy nemcsak az az egy kamera van, amit jól látható helyre tettek a vizekhez, hanem minden mozdulatunkat figyelik. Bár nyilván azt is tudja, hogy nem fog utánamenni az FBI azért a négy euróért, mégis meglep a gesztus, hogy valaki ilyen szenvtelenül lop. Kicsit irigylem is. Mennyivel más életet élhet, mint én.

Visszafelé nincs házaspár egymás felé nyújtott kézzel, sem fekete srác fehér plasztikjézussal. De van legalább öt, két év alatti gyerek, nagyjából három méter sugarú körben. Felváltva olyan frekvenciával üvöltenek, amit bárhol lehet fogni a világegyetemben. Négy héttel le voltam maradva a hetilapommal, a laptoptáskám úgy néz ki, mintha iskolai papírgyűjtésre készülnék. Kezembe veszem az egyik újságot, és előre bambulok. Épp most húzzák el a stewardessek a turistát az első osztálytól elválasztó vaskos kék függönyöket, gondosan összetépozárazzák, nehogy lássuk, ott mi történik. Régebben azt hittem, ott nagyobbak a lábterek, meg lehet dönten az ülést, kigombolják a felső gombjukat a csinosabb stewardessek. Ezzel szemben most úgy gondolom, azért húzzák el a függönyt, hogy ne lássuk a szégyent az utasok arcán, ahogy a négyszer annyiba került jegyükért megkapják a mélyfagyasztott bolognaijukat.

SZÓKIRAKÓ

- Oda állj, a fa alá az árnyékba!
 - Az vagy háromszáz méterre van innen.
 - Oda álljál, árnyékos. Nem melegszik úgy fel az autó.
 - Az egy facsemete. Alig vet árnyékot, és különben is, zárásig maradunk, szépen körbejár addig az a kis árnyék is. Semmit sem ér, ráadásul messze van.
 - Oda álljál, mondom.

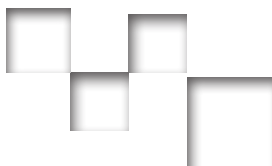
A férfi egyesbe rakja az autót, elindulnak a mély alföldi homokban a tarackvirágok között, és beparkolnak a facsemete keskeny árnyékához. A nő kiszáll az autóból, becsapja az ajtót, és elcsattog a bejárat felé, papucsával méretes porfelhőt kavarva maga mögött. A férfi lemondóan bólint, kiszáll az autóból, beigazítja a rossmannos árnyékolót, kiveszi a hűtőtáskát, a két plédet és a törölközőkkel teli jyskes szatyrot, és elindul a bejárat felé. Mire odaér, a nő már a sor elejére küzdi magát.

- Hol a francban voltál? Annyit tökölsz, két családot is magam elé kellett engednem.
 - Két nyugdíjas belépőt kérek. Helyi lakosok vagyunk – fordul a férfi a pénztárosnő felé, válasz nélkül hagyva a feleségét.

Megkapják a jegyeket és a karszalagokat, a bejáratnál a diákmunkások a kézfejükre ragasztják. Sárga szalagot fagyimintával. A nő elstartol, mert a gyógyvizes medencéhez közel meglát egy árnyékot, ami pont elég kettőjüknek. Odaér, a karját keresztbe rakja, és apró terpeszben elkezdi a sarkával idegesen dobolni. A férfi lehajtott fejjel követi. Mikor odaér, a nő lerúgja a papucsát, lerángatja magáról a tigrismintás veddfelkét. A fejénél egy kicsit megakad, de egy erős mozdulattal átküzdi, majd elfut a medence felé. Szabad még egy kőasztal. Döng a föld alatta.

- A játékot kint ne hagy! És takard le a cuccokat a törölközővel!

A férfi lerakja a plédeket, kihajtja a törölközőket, elrakja az árnyékba a hűtőtáskát. Nyakába akasztja a vízhatlan tokot. Rózsaszín, de ez volt akciós. Belerakja a készpénzt és a nyomógombos nokiát. A többi értéket letakarja. Elindul a barna kénszagú gyógyvíz felé.

Magasra emeli a játékot, hogy az asszony lássa. Belegázol a forró vízbe, és odalép a kőtábla mellé. Szó nélkül kipakolja a játékot, középre a betűket, mindkettőjük elé egy-egy szótartó táblácskát. A férfi ránéz a nőre, aki csukott szemmel élvez a gyógyvíz simogatását. Húznak, gyűjtenek, cserélnek. Lemegy az első kör.

- Neked mid van? - kérdi a nő.
- Gyurkának. Kilenc pont.
- Dehogyan kilenc pont az. Nulla. A nevek nem érnek, és a ragok sem. Nekem tavirózsa. Tizenháromért. 1-0 ide.

Az első kör betűlapjait oldalra tolják, a férfi oszt, és nekikezdenek a második körnek.

- Hamburger – kiáltja a kör végén asszony. Tizenhat pont. Na, tudtál ennél jobbat apus?

A férfi csak nézi a tábláját. Számol. Tizenhét pontos szó. GYŰLÖLLEK.

- Semmit. Eltaktikáztam. Vártam még egy betűre, de nem jött – mondja, és félresöpri a betűit oldalra a húzókupacba.
- Akkor 2-0 ide. Meddig nyomjuk? Nyomjuk tízig, utána kocogj ki nekem egy kávéért és egy koktéllért.

LÁGY KORNÉL

JÓL SIKERÜL A BEILLESZKEDÉS

Egy online,

középszar folyóiratban
lehozzák P.-t.

Gratulálok a megjelenéshez,
majd elhívom
mi is a posztmodern? címszóval.

Még publikálatlan *költő* vagyok.
A szakma által elismert lapok
mint szűz lányok

húzzák a megjelenéseimet

– szükséges rossz: lázasnak kúp,
óvszer hiányában
az idő kicentizése stb.

A belpesti *álértelmiségiek* közé
szeretnék tartozni,
ahol P. már oszlopos tag.

A nagyok árnyéka után hagyott
hidegben szaporodnak,
egyre kisebb klikkekre.

Egymáson ágaskodnak
a tűzkamra szelepes részéért.

Nem úgy, mint vidéken,
itt nincs tiszta játék.

Itt vérfertőzésből született
korcs eszmékben hemperegnek.

A nárcizmust az elején

kiugrasztom
a bokorból.

*Fogadjunk, hogy nem is
érted Ponge költészetét!*

P. egy kommersz bölcsészpica:

hegeli esztétika oda-vissza,
nouveau roman és
az alanyiség kivezetése.

Megpuhult szeplői
papírmellkasomra csepegnek.

Imponál a combjára
tapadt szoknya,

ahogy heves
magyarázás közben

melleinek akcentust ad
a megfeszült blúz.

Néma könyörgés:

hadd lehessek alatta
szálkás faszék,

hadd vigyem fel a lakásomra
és baszhassam meg, mint még senki.

Rekurrens mondatokkal
nem kockáztat.

Esterházy-dedikációmra
kíváncsi.

Prózaversei
margójáig feszítem a lábait.

Természetünk alapvonása,

fülébe nyögöm,
amit hallani akar:

jobban írsz, mint én.

Először hazudok orgazmust.

SZORONGÁSNAPLÓ I.

szemed mogyorós árnyalat
a *fecske* magányos fénye

tüdőm a füsttől nehéz

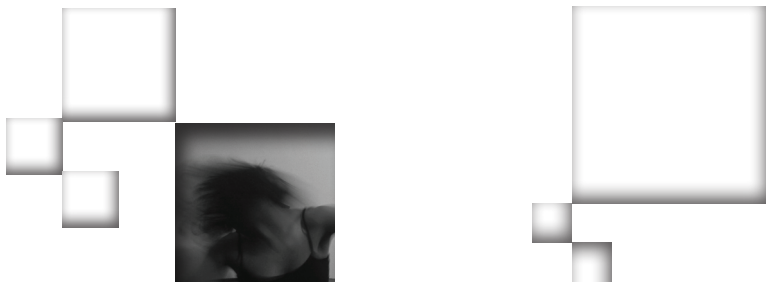
védtelen őszinteség
bocsánatot kérni a még
el nem követett bűneimért is

de az idegen kezek megálljt parancsolnak

halványan látszik
a túlparton vízre eresztett vitorlás

a januári fagy
hamut szór

hátrahagyott lábnyomaink
patak felé siető őzek

MIKOR JUTUNK EL PANCSIKÁBA?

Zebulka Gedeon lapátosvetőt közvetlen egyszerűséggel ZebiGedinek becézték a pékségben. Munkaideje alatt csak állt a kemence előtti gödörben, szürke fémvödörbe mártogatott vizes kefével kente a formázott tészta tetejét, aztán hosszú nyelű lapátján a kemence torkán át a sütőépítmény gyomrába tolta a domború kenyérnekvalót. Az izzó parázson sült kenyeret ugyanezzel az eszközzel szedte ki a kemencéből. Jobbról-balról emeletes, kerek polcok álltak mellette. A nyers tésztát a jobb oldaliról vette le, a kész kenyeret pedig a bal oldalra tette fel. Évtizedek óta gyakorolt, monoton munkájának értelmét ezek a fénylőn mosolygó kenyerek adták. Jóleső érzéssel töltötte el, hogy szeretik, mert veszik-viszik az emberek.

A lakosság pékáruval történő ellátására létesített pékség összes dolgozója igyekezett megfelelni a követelményeknek, hogy a vénkisasszony Fúria Babér Melinda igazgatónő is elégedett legyen a munkájukkal, mert különben hamar repülnének. Rajta múlt, hogy kinek mekkora összegű jutalommal ismerheti el jól végzett munkáját Miacuka Valdemár Zénó üzemvezető.

Márpedig Zebulka házsártos felesége imádta a pénzt. Az asszony nagyanyja még milimáriként házhoz hordta faluról a városi nagyságáknak a tejet, a tejfölt meg a túrót. Talán ebből fakadt, hogy a háta mögött Millcsi Marcsinak hívták az asszonykát, aki váltig hajtogatta, hogy ma már százezer forintokkal nem sokat lehet haladni, ide milliók kellenek a jobb lakáshoz, a jobb megélhetéshez. Csakhogy a lapátosvető fizetése csekélynek bizonyult az általa Millcsi Hajcsira magyarosított nevű neje kívánságához képest. Törték is a fejüket Reszeli Zaránddal, a gondok hasonló cipőjében járó miserrel. Kártyáztak, amíg rá nem jöttek, hogy attól nem gyűlhetnek a milliók, hiszen mindössze egymás sörre tartalékolt pénzét nyerhetik el.

Reszeli géppel dagasztotta a tésztát. A lapátosvető munkáját már több pékségben felváltotta a gépesítés. A formázott tésztát futószalag vitte a gépbe, amely tulajdonképpen elektromos kemence volt, aztán a túlsó felén ládába potyogott a ki-sült termék, legyen az kenyérvegni, kalács, kifli vagy zsemle. Reszeli fizikai erejéből jutott egyébe, cégen kívüli fizikai munkákra is. Mellékes keresetét nem költötte el,

hanem gyűjtögette. Néhány hónap után tapasztalta, hogy az így félretett pénz nem is annyira mellékes. Fülei számára nem zörögtek a bankók, hanem zenéltek.

Gyermekeik jó pajtásokként együtt töltötték lehetséges szabadidejüket. Míg Zebulka fia a többiekkel focizott a gödörjátszótéren, addig a Reszeli gyerek hegedűórákra járt vagy otthon gyakorolt. Szép jövedelmekkel kecsegtető foglalkozásra készültek így mindketten.

A lapátosvetőnek nyáron túl melege lett az izzasztó munkahelyen, télen pedig a benti meleg kemence mellől lépett a kinti fagyba. Időnként megfázott ugyan, ám a nagyobb baj visszatérő, majd állandósuló reumatikus fájdalmak formájában jelentkezett. Amikor rokkantosították, a felesége elhagyta egy tömött zsebű, újjazdag vállalkozó kedvéért, aki azelőtt a szocializmus zászlóját lengette mint üzemi párttitkár, a rendszer változásakor pedig ő is színt váltott. A külkereskedelemben lelt hatalmas bizniszre, ami egyensúlyban tartotta anyagi és lelkiismeret-furdalás nélküli értelemben egyaránt. Olyannyira, hogy a Zebulka fiút szerződtetni tudta egy menő külföldi labdarúgócsapathoz. Millcsi Marcsi álma teljesült, a továbbiakban nem kellett százezrekből tengődnie.

Amikor a srácok találkoztak egy osztrák kávéházban, ahol a hegedűművésszé érett Reszeli gyerek rendszeresen muzsikált klasszikus műveket, gyerekkori barátjának említette:

– Apám nem bírja az éjszakai robotot a kenyérgyárban. Könnyebben végezhető, kényelmesebb állásra vágyik. Ha hallasz ilyenről, szólj!

És mit ad a sors! Reszeli Zarándot hamarosan sofőrként foglalkoztatta a Zebulka fiú mostohaapja. Gyerekkorában a mára meglett focista vér szerinti apjától gyakran kérdezte:

– Papa! Minden osztálytársam nyaralt már a tónál. Mi mikor jutunk el Pancsikába?

– Majd egyszer, fiam. Egyszer mi is elmegyünk – felelte olyankor biztatóan a már betegségétől gyengülő apa.

Mindez a felravatalozott koporsó mellett állva jutott eszébe. Rendes volt tőle, hogy anyjával, Millcsi Marcsival részt vettek a lapátosvető végső búcsúztatásán. Ki temette volna el, ha nem ők. Bár valójában ők már élve eltemették, amikor magára hagyták, betegen. Ahogy távolodott a trombitaművész a síremlékek között, halkultak, majd elfogytak Rosso Il Silenziojának dallamai. A felhők azonban nem takarodtak el, mintha az eltávozott könnyeit permetezték volna a gyászolókra. Olyan temetés volt ez, amelyiken különben senki nem siratta az elhunytat.

Néhány hét múlva képeslap érkezett a csatárhoz. Vitorlášhajók szántották a tó vizét, a stégen gyönyörű nők napoztak a képeken. Reszeli Gordon hegedűművész küldte Pancsikából. E lappal tudósította, hogy tóparti kultúrházakban lép fel a nyári turnéján.

A sok edzés, mérkőzés miatti távoli tartózkodás nem engedte, hogy ifjú Zebulka Gedeon, akit szintén ZebiGediként biztattak a bizalmas szurkolók, elutazzon Pancsikába.

„Majd egyszer, egyszer majd én is elmegyek” – gondolta, miközben a képeslapon látható kék tóról a kéklő égre tekintett.

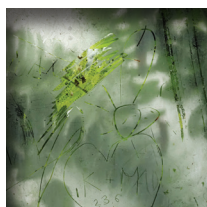
Soha nem jutott el oda, mert egy mérkőzés utáni banketről hazafelé tartva útszéli fának rohant márkás kabriójával. A kocsi megpördült az ütdéstől és szakadékba zuhant. Nem halt meg azonnal. Haranghangokat hallott, a rendőrök és a tűzoltók beszélgetését, a mentőhelikopter rotorjának zaját nem érzékelte. Alakulhatott volna másképpen is ez a végzetes történet, de sajnos, nem úgy alakult. Utolsó földi látomása szerint az autóból kipottyant üres konyakosüveg, akár egy üzenet nélküli palack, a víz felszínén himbálózva elindult Pancsika felé.

ALZSBETKA

LÁTHATATLAN

Riadtan ébredtem a vízforraló élesen sípoló hangjára, hirtelen azt hittem, hogy egy elszabadult vonat száguld felém megállíthatatlanul az érsekújvári vasútállomáson. Fél hat volt, még egy órát aludhattam volna, de a konyhából felszálló cigi szagától minden reggel hányingerem lett, hiába kértem anyáékat, hogy ne dohányozzanak idebenn. Majd pont te fogod megmondani, mit csináljak a saját házamban, válaszolta apa felháborodva, kis szaros, tette hozzá dühösen, miközben nagyot kortyolt a reggeli kávéjából és beleszívott a cigijébe. Anya egy szó nélkül elnyomta a sajátját a hamutálban. Látszott rajta, hogy feszült, tíz perccel később pedig szinte észrevétlenül gyújtott rá egy újabb szálra, majd nem sokkal azután egy harmadikra is. Lajos azt mondta, hogy anya egy igazi láncdohányos. Két dobozzal is elszív naponta, reggeli, ebéd és vacsora helyett is csak a nikotint adagolja magába, olyan már, akár egy agár, tette hozzá. Nem tudtam, mi is lehet az a nikotin, és azt sem, hogy néz ki egy agár, de délután a könyvtárban mindkettőnek gondosan utánanéztem, és igazat adtam a testvéremnek. Anyával ellentétben apa nem láncdohányos és nem is agárkutya. Nagyokat szív a cigijéből, és lassan, elégedetten fújja ki a füstöt. Gyakran utána néz, mosolyogva figyel, milyen alakzatok rajzolódnak ki belőle. Apa egy rottweiler. Hosszasan keresgéltem a nagy kutyalexikonban, melyik fajtára hasonlít a legjobban, mire rátaláltam erre a nagy testű, zömök kutyafajtára.

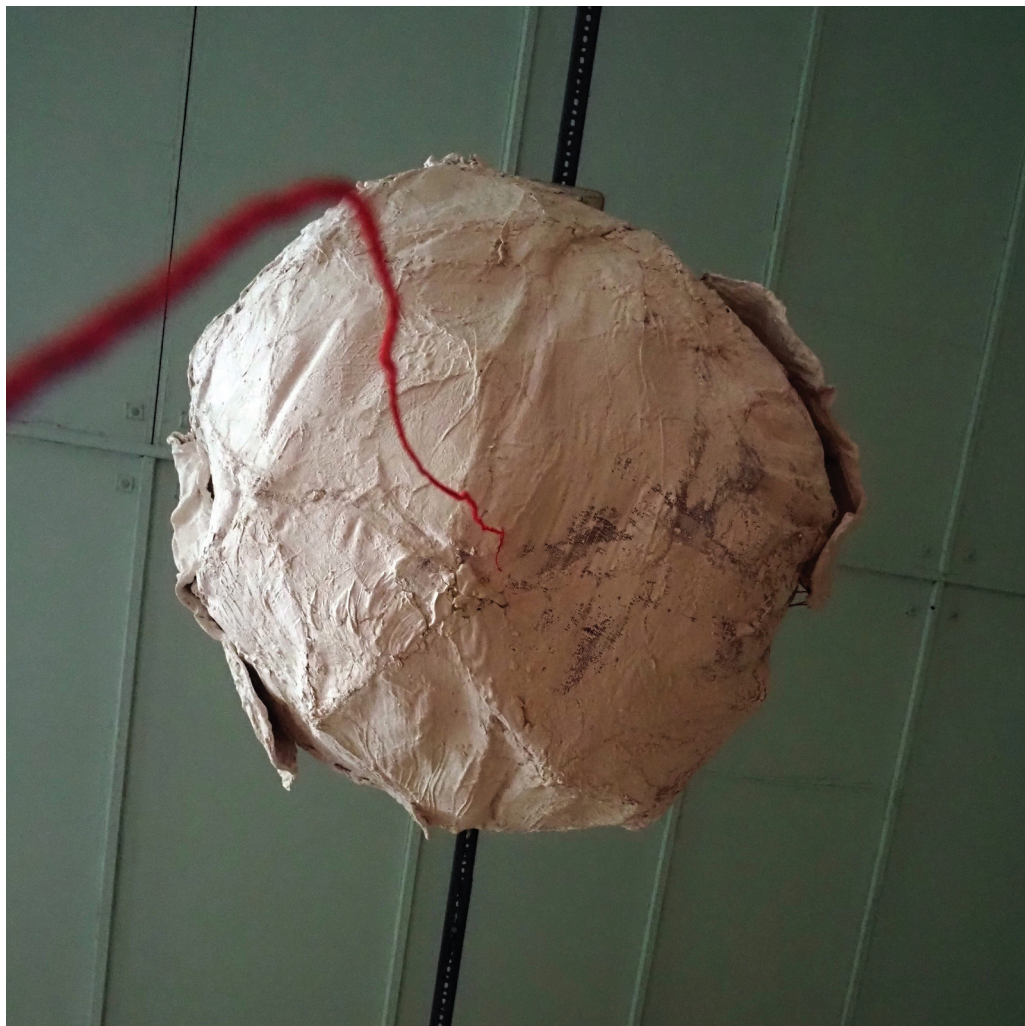
Felkeltem az ágyamból, émélyegve nyitottam ki a szobám ablakát, majd mélyeket lélegeztem a Vág felől érkező reggeli hűvös és párás levegőből. Miután jobban lettem, bevettem az ágyamat, megpusziltam a fehér Moncsicsimet, majd a vánkossomra fektettem. A lépcsőn lefelé haladva egyre sűrűbb volt a cigifüst. A faliszekrény polcára az anyósnyelv mellé állított piros rádióból szlovák zene szólt. Anya a két frissen forrázott kávé kevergette. Apa mindig a kék, ő pedig a narancssárga virágmintás pohárból itta. Nekem egy pohár tejet készített az asztalra a kisvakondos bögrémbe a vajás kifli mellé. Apa a nyakken-

dőjét igazgatta, erős parfümjével vastagon befújta magát, majd még egyszer, csak a biztonság kedvéért, hogy mindenki érezze, ha reggel belép a szövetkezeti irodaház ajtaján, gondoltam. A lépcsőfordulóról figyeltem, ahogy elégedetten simogatta vastag fekete szemöldökét. Vicces volt. Vicsorogva mosolygott, mint a rottweiler abban a bizonyos könyvtári könyvben.

Anya elindult utána, fekete túsarkú körömcipője nyomán fájdalmában felnyögött a szűk folyosó megrepedt járólapja. A fürdőszoba ajtajában megállt, jobb lábát az ajtófélfának támasztva zárta el a kiutat a helyiségből. A tükörben találkozott apával a tekintetük. Felé fordult, hosszan bámulta őt, majd miközben az arcába fújta a keserű cigifüstöt, azt kérdezte: Ugye sose fogsz ráunni a kis kurvára? A sárga fényű neon riadtan villogni kezdett. Az egy éve megállt falióra hármat kakukkolt. Erre akkor is pontosan tudta a választ, mikor kilenc éve hirtelen teherbe estél, amikor én válni szerettem volna, válaszolta apa, jobb kezével lazán félretolta anya lábát az útból, majd kilépett a bejárati ajtón, és elindult a munkahelyére.

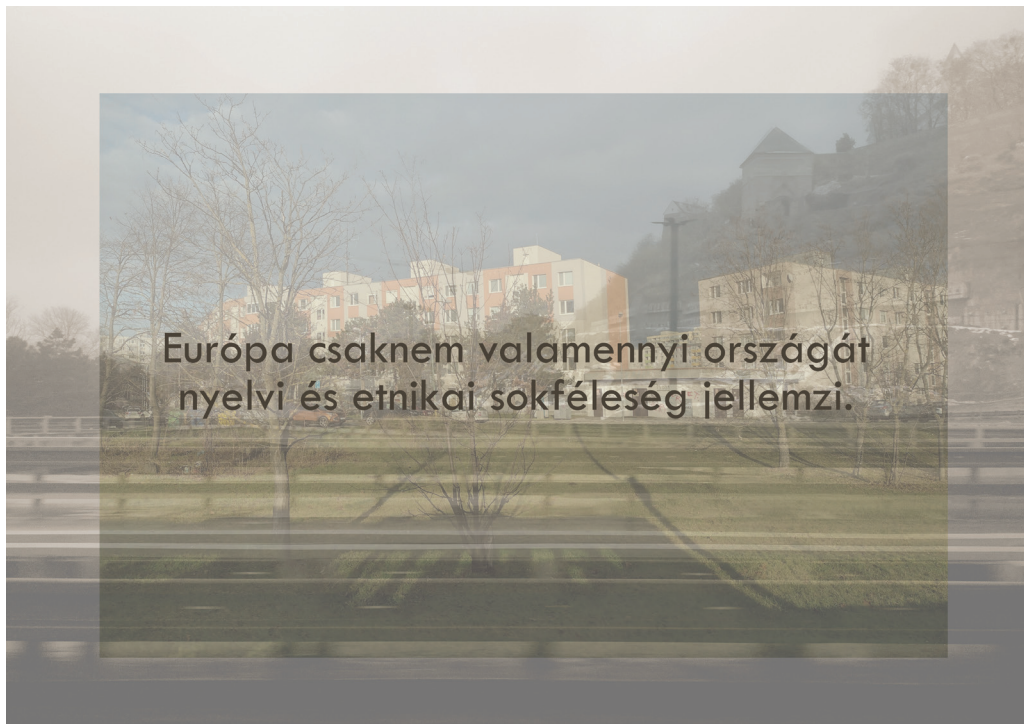
Mint akit sose vágytak e falak közé, úgy szaladtam ki az addig otthonomnak hitt házból, át a kerten, ki a kapun, keresztül az úton, el a folyó irányába, végig a hatalmas réten át. Hajnali harmattól csillogó ökörnnyálból földig érő varázsköpenyt szőttem, hogy láthatatlanná tegyen. Talpamra ezer pimpimparé fehér pihét kötöttem, hadd emeljenek el attól a földtől, melynek terhesek lépteim. Az erdő fáinak könnyörgtem, legyenek bölcsőm, ha ágaik közé menekülök abból a világból, ahol senki sem várta érkezésem. Szütyőmbe bódító lilium sárga virágporát gyűjtöttem, hogy azt fújjam az éber arcokba, ha mégis észlelnék mihaszna létezésem. Zihálva álltam meg a folyó partján, a Vág vize haragosan örvényleni kezdett. Merev tekintetű halak tátogtak fuldokolva a száraz homokfövenyen. A víz fölé hajolva megdöbbenve néztem a tükörképem hiányát. Nem látható többé a teher, gondoltam, miközben letöröltem az utolsó könnycseppjeimet is az arcomról. A távolban szomorú kutyaképu füstfelhők szálltak fel, ahogy apa ezüst színű kocsija a faluba vezető útra kanyarodott.

CONNECTIONS, THE GLOBE, A BEKÖTÖZNI ÖSSZEVARRNI INSTALLÁCIÓ RÉSZE,
75x80x80 cm, GIPSZES GÉZ DRÓTVÁZON, CÉRNA, 2021

SZERZŐINK

BARTALOS TÓTH IVETA (1980, DUNASZERDAHELY) ÍRÓ ■ **BORBÍRÓ ALETTA** (1995, GYULA) IRODALOMTUDÓS ■ **BORDÁS MÁTÉ** (1995, SZOLNOK) KÖLTŐ, SZERKESZTŐ, DOKTORANDUSZ ■ **CSABAI LÁSZLÓ** (1969, NYÍREGYHÁZA) ÍRÓ. ■ **DÁN, DOMINIK** (1955, SZLOVÁKIA) DETEKTÍV-REGÉNY-ÍRÓ ■ **FORGÁCS MIKLÓS** (1973, LÉVA) KÖLTŐ, DRAMATURG, RENDEZŐ ■ **GUŽÁK AVARKA KLAUDIA** (1989, RIMASZOMBAT) KÖLTŐ, ÍRÓ, KÉPZŐMŰVÉSZ ■ **GYUKICS GÁBOR** (1958, BUDAPEST) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ■ **HORNYÁK TIBOR** (1978, BUDAPEST) ÍRÓ ■ **LÁGY KORNÉL** (2004, PÉCS) KÖLTŐ ■ **LÁZÁR KINGA** (2001, BARÓT) KÖLTŐ ■ **MOLNÁR T. ESZTER** (1976, BUDAPEST) ÍRÓ ■ **N. TÓTH ANIKÓ** (1967, ZSELÍZ) KÖLTŐ, ÍRÓ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (NYITRAI KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM) ■ **PÉNZES TÍMEA** (1976, ÉRSEKÚJVÁR) ÍRÓ, KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ■ **SAJÓ LÁSZLÓ** (1956, SÁTORALJAÚJHELY) KÖLTŐ, KÖNYVTÁROS, ÚJSÁGÍRÓ ■ **ZSIRAI LÁSZLÓ** (1956, SOPRON) ÍRÓ, KÖLTŐ, SZERKESZTŐ

EURÓPA CSAKNEM VALAMENNYI ORSZÁGÁT ETNIKAI SOKFÉLESÉG JELLEMZI, 30x40 cm,
ANALÓG FOTOMONTÁZS, 2024

VOLÁM SA VAGYOK NEHOVORÍM SZLOVÁKUL, VIDEO SCREENSHOT, 2024

SZÁRADÓ RUHÁK, VÁLTOZÓ MÉRET, INSTALLÁCIÓ, GIPSZES TEXTILEK, RUHASZÁRÍTÓ-KÖTÉL, CSIPESZEK, LEGYEK FEHÉR, MINT A HŐ CIKLUS, 2024

LEVET, FELFON, LÉLEGZIK, MAGIA CANNABINA, PERFORMANSZ, COVER, FOTOMONTÁZS, 2025

LEVET, FELFON, LÉLEGZIK, MAGIA CANNABINA, PERFORMANSZ, COVER, FOTOMONTÁZS, 2025, FOTÓ: ZWICKL PÁL

LEVET, FELFON, LÉLEGZIK, MAGIA CANNABINA, RÉSZLET A PERFORMANSZBÓL
DIGITÁLIS FOTOMONTÁZS, 2025, FOTÓ: GALSI BOGLÁRKA

